

BİLGİ

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences
ISSN: 1302-1761
E-ISSN: 2645-9051

- 2024 Bahar-Mayıs / *Spring - May*
- Cilt / *Volume 26*, Sayı / *Issue 1*

Mehmethan Uysal ve Muhammet Ali Köroğlu ▪ Siber Suçlarla Mücadelede Sosyal Hizmet [1-22].

Burcu Türkcan, Çağla Bucak, Gül Huyugüzel Kışla, Begüm Yurteri Köseadağlı, Tarık Kışla ▪ Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Ekonomik Karma-şıklığın Cinsiyet Eşitsizliğine Etkisi: Panel Veri Analizleri [23-64].

Furkan Fahri Altınbaş ▪ Küresel İnovasyon Girdi Boyutunun Çıktı Boyu-tunu Etkilemesine Yönelik Bir Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması [65-96].

Yeşim Bayram ▪ Uluslararası Güvenlikte Devlet Dışı Dalga: Sivil Toplum ve Otonom Silah Sistemleri [97-132].

Abdulkadir İnce ▪ Türk Sosyolojisinde Yerlilik Tartışmalarına Bir Şair Katkısı: İsmet Özel'in Yerlilik Anlayışı [133-162].

Mehmet Akif Doğan ▪ Batı'da Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne Kadar İnsan Doğasındaki Yaklaşımların ve Devletin Kökeninin Dönüşümleri Üzerine Bir İnceleme Siyasette Yaşanan Değişim [163-193].

Wassan Theab Muner Janabi ▪ 2005 Anayasasındaki Federal Sistem Kapsamında Irak'ın Yönetiminde Azınlıkların Rolü [194-224].

Bilgi, 26 [1] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2024 Bahar/Mayıs Cilt, 26 Sayı 1

[2024 Spring / May, Volume 26, Issue 1]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Sahibi / Owner

Değişim Yayınları

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Demir Can Dilek

Editörler / Editors

M. Kemal Aydın ve Mustafa Çalışkan

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Sezgin Uysal

Yazım ve Dil Editörü

Elifnaz Özkan

Yabancı Dil Editörü

Gizem Cansu Gümrükçü

Yayın Kurulu / Editorial Board

Sinem Yıldırım alp [Sakarya Üniversitesi], Zeynep İskefiyeli [Sakarya Üniversitesi], Gökçe Candan [Sakarya Üniversitesi], Filiz Cicioğlu [Sakarya Üniversitesi], Mustafa Çalışkan [Sakarya Üniversitesi], Mehmet Murat Şahin [Sakarya Üniversitesi], Tunç İnce [Sakarya Üniversitesi]

Sekreter / Secretary

Yeşim Dalkılıç

Dergi Park Online Yayın Tarihi/Online Date of Issue: 29.05.2024

Bilgi, 26 [1] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2024 Bahar/Mayıs, Cilt, 26 Sayı 1

[2024 Spring / May, Volume 26, Issue 1]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Dergi Hakkında/About Journal

▪ Yılda iki kez yayınlanan *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi [Bilgi]* hakemli, açık erişimli ve Türkçe-İngilizce makaleler bulundurulmuş bir dergidir.

▪ *Bilgi Social Sciences Journal [Bilgi]* is a peer-reviewed and open access journal with papers in Turkish and English. *Bilgi* is published bi-annually.

▪ Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir. Yayın sürecinden herhangi bir ücret alınmamaktadır.

▪ The articles and papers published in the journal may be quoted provided that the source indicated. All the responsibility of the articles and papers belongs to author(s). There is no fee for publishing and submission.

Taranan Endeksler / Indexed by

- EBSCO
- Index Islamicus
- Pro-Quest Political Science
- SOBIAD
- DRJI
- Scilit
- EuroPub
- Index Copernicus
- ROAD
- CiteFactor

Yönetim ve Yazışma Adresi / Contact Details

1. Değişim Yayınları, Çatalçeşme Sokak, 52 / 2 Cağaloğlu / İstanbul. Telefon: 90 (212) 514 29 71-72 ▪ Fax: 90 (212) 514 42 31

2. Değişim Yayınları, PTT Sokak 15 (54040) Adapazarı / Sakarya. Telefon: 90 (264) 278 5639 ▪ Fax: 90 (264) 278 5299 ▪ E-posta: bilgisosyalbilimlerdergisi@gmail.com

Bilgi, 26 [1] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2024 Bahar/Mayıs, Cilt, 26 Sayı 1

[2024 Spring/May, Volume 26, Issue 1]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Uluslararası Danışma Kurulu

[International Advisory Board]

- Ahmet İnel [Galatasaray Üniversitesi] ▪ Ahmet Makal [Ankara Üniversitesi] ▪ Aykut Güner [İstanbul Üniversitesi] ▪ Durukan Abdulhaki-
moğulları [Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi] ▪ Engin Yıldırım
[Anayasa Mahkemesi] ▪ Ensar Yılmaz [Yıldız Teknik Üniversitesi] ▪
Erol Taymaz [Ortadoğu Teknik Üniversitesi] ▪ Fazilet İrem Gür Yiğit
[İstanbul Üniversitesi] ▪ Hakan Poyraz [Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi] ▪ Hamza Al [İstanbul Üniversitesi] ▪ İsmail Çelebi [Ma-
saryk Üniversitesi] ▪ Jürgen Bellers [Siegen Üniversitesi] ▪ Kerim Eser
Afşar [Dokuz Eylül Üniversitesi] ▪ Kerim Özdemir [Balıkesir Üniversi-
tesi] ▪ Köksal Şahin [Sakarya Üniversitesi] ▪ Markus Porsche-Ludwig
[National Dong-Hwa Üniversitesi] ▪ Mehmet Barca [Ankara Sosyal Bi-
limler Üniversitesi] ▪ Michael Dillon [Lancaster Üniversitesi] ▪ Murat
Tozan [Ege Üniversitesi] ▪ Mustafa Hatipler [Trakya Üniversitesi] ▪ Mü-
cahit Aydın [Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi] ▪ Özgür Kayalica
[İstanbul Teknik Üniversitesi] ▪ Senem Narin [Dokuz Eylül Üniversitesi]
- Sevda Alankuş [Kadir Has Üniversitesi] ▪ Şükrü Özen [İzmir Ekonomi
Üniversitesi] ▪ Tim Jacoby [Manchester Üniversitesi] ▪ Turan Yıldırım
[Marmara Üniversitesi] ▪ Veysel Bozkurt [İstanbul Üniversitesi]

Bilgi, 26 [1] • ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2024 Bahar/Mayıs, Cilt, 26 Sayı 1

[2024 Spring/may, Volume 26, Issue 1]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

B u Sayının Hakemleri [Alfabetik]

Dr. Öğr. Üyesi Cavit **Çolakoğlu** [Artvin Çoruh Üniversitesi]

Doç. Dr. Cihan Selek **Öz** [Sakarya Üniversitesi]

Doç.Dr. Öğr. Üyesi Fatma Anıl **Öztop** [Kocaeli Üniversitesi]

Doç.Dr. Filiz **Cicioğlu** [Sakarya Üniversitesi]

Prof. Dr. Koray **Tütüncü** [Abant İzzet Baysal Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Meral **Çabaş** [Bir kuruma Bağlı Değil]

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa **Caner** [Sakarya Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa **Karahöyük** [Beykent Üniversitesi]

Prof. Dr. Remzi **Altunışık** [Sakarya Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Ünal Ozan **Kahraman** [Sakarya Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Soner **Tauscher** [Sakarya Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Olkan **Senemoğlu** [Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Deniz **Tombal** [Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi]

Bilgi, 26 [1] ▪ ISSN: 1302-1761

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2024 Bahar/Mayıs, Cilt, 26 Sayı 1

[2024 Spring/May, Volume 26, Issue 1]

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal>

Bu Sayının Yazarları

Mehmethan Uysal ve Muhammet Ali Köroğlu ▪ Siber Suçlarla Mücadelede Sosyal Hizmet [1-22].

Burcu Türkcan, Çağla Bucak, Gül Huyugüzel Kışla, Begüm Yurteri Köseadağlı, Tarık Kışla ▪ Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Ekonomik Karma-şıklığın Cinsiyet Eşitsizliğine Etkisi: Panel Veri Analizleri [23-64].

Furkan Fahri Altınbaş ▪ Küresel İnovasyon Girdi Boyutunun Çıktı Boyutunu Etkilemesine Yönelik Bir Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması [65-96].

Yeşim Bayram ▪ Uluslararası Güvenlikte Devlet Dışı Dalga: Sivil Toplum ve Otonom Silah Sistemleri [97-132].

Abdulkadir İnce ▪ Türk Sosyolojisinde Yerlilik Tartışmalarına Bir Şair Katkısı: İsmet Özel'in Yerlilik Anlayışı [133-162].

Mehmet Akif Doğan ▪ Batı'da Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne Kadar İnsan Doğasındaki Yaklaşımların ve Devletin Kökeni-

nin Dönüşümleri Üzerine Bir İnceleme Siyasette Yaşanan Değişim [163-193].

Wassan Theab Muner Janabi ▪ 2005 Anayasasındaki Federal Sistem Kapsamında Irak'ın Yönetiminde Azınlıkların Rolü [194-224].

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Siber Suçlarla Mücadelede Sosyal Hizmet¹
Mehmethan Uysal² Muhammet Ali Köroğlu³

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 05.12.2023

Kabul: 27.12.2023

Online Yayın:

29.05.2024

Anahtar Kelimeler:

Siber Suç
Sosyal Hizmet
Siber Mağduriyet
Dijitalleşme

Kaynak Gösterimi

Uysal, M. & Köroğlu, M.A. (2024). Siber Suçlarla Mücadelede Sosyal Hizmet. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 1-22. doi.org/ 10.54838/ bilgisosyal.1400824

Özet

Amaç- Bu çalışma; siber suçlarla mücadelede sosyal hizmetin rolünü ve etkisini incelemek, önemini vurgulamak, etkili bir şekilde kullanılmasını hedeflemektedir. Buna ek olarak çalışma; toplumun güvenliğinin artırılması, mağdurlara yardım sağlanması, siber suç faillerinin rehabilitasyonu ve siber suçların önlenmesi gibi alanlarda sosyal hizmetin nasıl katkıda bulunabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem/Metodoloji/Dizayn- Çalışmada; İçişleri Bakanlığı, FBI ve ITU gibi kaynaklardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Siber suçların tanımı, türleri, etkileri, önlenmesi ve ıslah edilmesi gibi konular ele alınmıştır. Sosyal hizmetin siber suçlarla ilgili görev, sorumluluk ve uygulamaları da incelenmiştir.

Sonuçlar- Çalışmanın sonuçları; siber suçlarla mücadelede sadece hukuki ve teknik önlemlerin yeterli olmadığını, sosyal hizmet gibi insan odaklı ve bütüncül bir yaklaşıma da ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Sosyal hizmet; siber suçların nedenlerini, etkilerini ve sonuçlarını anlamak, siber suçlara karşı farkındalık ve bilinç oluşturmak, siber suç mağdurlarına psikososyal destek sağlamak, siber suç faillerine eğitim ve danışmanlık vermek, siber suçların önlenmesi için politika ve programlar geliştirmek gibi görevler üstlenmelidir.

Katkı/Farklılıklar- Bu çalışma, siber suçlarla ilgili sosyal hizmet alanında bilimsel birikime katkı sunmayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak bu çalışma, siber suçlarla ilgili sosyal hizmet disiplininin güçlü ve zayıf yönlerini, metodolojik ve etik sorunlarını, araştırma boşluklarını ve gelecek çalışmalar için önerilerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma, siber suçlarla mücadelede multidisipliner bir bakış açısı koyarak sosyal çalışmacılar, araştırmacılar, politika yapımcılar ve ilgili diğer paydaşlar arasında iş birliği ve koordinasyonu teşvik etmektedir.

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali Köroğlu'nun danışmanlığında yürütülen "Siber Suçlarla Mücadelede Sosyal Hizmet" başlıklı Mehmethan Uysal'ın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² **Sorumlu Yazar:** Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Yönetimi A.B.D., Bir Eylül Kampüsü, Uşak ✉ mehmethanuysal@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-5248-4663

³ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Bir Eylül Kampüsü, Uşak. ✉ muhammet.koroglu@usak.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-8593-6139

RESEARCH ARTICLE

Social Work in the Fighting Cybercrimes

Mehmethan Uysal¹ Muhammet Ali K ro glu²

ARTICLE INFO

Submitted: 5.12.2023
Accepted: 27.12.2023
Published Online:
6.5.2024

Keywords:

Cybercrime
Social Work
Cyber Victimization
Digitalization

To cite this article

Uysal, M. & K ro glu, M.A. (2024). Social Work in the Fighting Cybercrimes. *Bilgi Journal of Social Sciences*, 26 (1), 1-22. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1400824

Abstract

Purpose - This study aims to examine the role and impact of social work in fighting cybercrime, to emphasize its importance, and to target its effective use. In addition, the study aims to reveal how social work can contribute to the areas such as increasing the security of the society, providing assistance to the victims, rehabilitating the cybercrime perpetrators, and preventing cybercrimes.

Methodology/Approach/Design - In the study; data obtained from sources such as the Ministry of Interior, FBI and ITU were used. Issues such as the definition, types, effects, prevention, and rehabilitation of cybercrimes are discussed. The duties, responsibilities and practices of social work related to cybercrimes are also examined.

Findings - The results of the study show that legal and technical measures alone are not sufficient in fighting cybercrime, and that there is a need for a human-centered and holistic approach such as social work. Social work should undertake tasks such as understanding the causes, effects, and consequences of cybercrime, creating awareness and consciousness against cybercrime, providing psychosocial support to cybercrime victims, providing education, and counselling to cybercrime perpetrators, and developing policies and programs for preventing cybercrime.

Originality/Value - This study aims to contribute to the scientific accumulation in the field of social work related to cybercrime. In addition, this study reveals the strengths and weaknesses of the social work discipline related to cybercrime, the methodological and ethical problems, the research gaps, and the suggestions for future studies. Furthermore, this study promotes collaboration and coordination among social workers, researchers, policy makers, and other relevant stakeholders by putting a multidisciplinary perspective in fighting cybercrime.

¹ **Corresponding Author:** Graduate student, Uşak University, Graduate Education Institute, Social Service Management., ✉ mehmethanuysal@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-5248-4663

² Asst. Prof, Uşak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of social work. ✉ muhammet.koroglu@usak.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-8593-6139

Giriş

Siber suç, dijital ortamda işlenen ve çeşitli zararlar doğuran bir suç türüdür. Siber suçun tanımı farklı kaynaklarda benzer şekilde verilmektedir (Çalıcı, 2011: 18-19). En kapsamlı ifadeyle siber suç; bilgisayar, ağlar ve diğer dijital araçları kullanarak bilişim sistemlerine ve dijital altyapılara zarar vermek, hukuka aykırı yollarla gelir veya menfaat sağlamak, kişisel bilgileri çalmak veya manipüle etmek gibi amaçlarla işlenen suçlardır (McQuade III, 2008: 43-44).

Siber suçlar, günümüzde dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin getirdiği fırsatlarla birlikte insanlık için büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Bahar, 2018: 3). İnternetin yaygınlaşması, mobil cihazların kullanımının artması ve sosyal medya platformlarının popülerleşmesi gibi etkenler, siber suçluların saldırılarını kolaylaştırmakta ve yayılma alanlarını genişletmektedir (Güngör, 2015: 28-35). We Are Social (2023)'ün yayımladığı rapora göre 2017 ile 2022 yılları arasında küresel bazda internet kullanıcı sayısı %28,36; mobil cihaz kullanıcı sayısı %6,4; sosyal medya kullanıcı sayısı ise %49,22 oranında artmıştır. Siber suçların en yaygın türlerinden olan fidye yazılımı saldırıları da bu yıllarda %168,6 oranında artış göstermiştir (Connolly ve Wall, 2019: 2; SonicWall, 2023).

Ayrıca nesnelerin interneti gibi yeni teknolojiler, siber suçluların hedef alabileceği daha fazla cihaz ve sistem ortaya çıkarmıştır (Yıldırım, 2019: 88). Nesnelerin interneti, fiziksel nesnelerin internete bağlanarak veri alışverişini sağlayan bir kavramdır (Gündüz ve Daş, 2018: 328). Bu sayede akıllı evler, akıllı şehirler, akıllı sağlık, akıllı ulaşım gibi alanlarda yeni uygulamalar geliştirilebilmektedir. Ancak nesnelerin interneti, aynı zamanda siber güvenlik açısından birçok risk ve zorluğu da beraberinde getirmektedir. Nesnelerin interneti cihazları; genellikle düşük maliyetli, düşük güç tüketimi ve düşük işlem kapasitesine sahip olmaları nedeniyle, güvenlik önlemleri açısından yetersiz kalmaktadır (Akince, 2021: 72). Bu da siber suçluların bu cihazları ele geçirerek kötü amaçlı yazılımlar yaymak, veri çalmak, hizmeti engellemek, fidye istemek gibi saldırılar gerçekleştirmesine

olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla nesnelerin interneti teknolojisinin yaygınlaşmasıyla beraber siber suçlar daha da karmaşık ve tehlikeli bir h l almaktadır (Yanarışık, 2020: 322).

Siber suçlar, internet ve bilişim teknolojilerinin kullanıldığı her alanda işlenebilen ve mağdurların hayatlarını olumsuz yönde etkileyebilen suçlardır (Sandilaç, 2022: 154-156). Siber suç mağdurları, sadece maddi değil, aynı zamanda manevi, psikolojik, hukuki ve etik zararlar da görebilmektedir (Küçükay, 2019). Bu nedenle, mağdurların yaşadıkları travmaları atlatmaları, haklarını savunmaları ve topluma yeniden uyum sağlamaları için profesyonel yardıma ihtiyaç duymaktadırlar (G dek, 2016: 55-62).

Sosyal  alışmacılar, siber suç mağdurlarına yönelik önemli bir rol üstlenmektedir. Sosyal  alışmacılar, mağdurlara psikososyal destek, hak koruma, adalet arayışı ve toplumsal farkındalık gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır (Albayrak, 2021: 384-386). Bu hizmetler, mağdurlara çeşitli yönlerden destek olmaktadır. Öncelikle, mağdurların duygu ve düşüncelerini anlamak, empati kurmak, güven ve destek ortamı oluşturmak, stresle başa çıkma yöntemleri öğretmek,  zg ven ve özsaygılarını artırmak, sosyal ilişkilerini geliştirmek ve yaşam kalitelerini yükseltmek gibi psikososyal hizmetler sunmaktadır ( zbay, 2017: 59-62).

Bu psikososyal hizmetlerin yanı sıra, mağdurların haklarını bilmesine, ihlal edilen haklarını tespit etmesine, hak arama sürecinde gerekli mercilere başvurmasına, hukuki süreçleri takip etmesine, hukuki danışmanlık almasına ve mağduriyetlerinin giderilmesi için gerekli maddi, sosyal ve hukuki destekleri sağlamasına yardımcı olmaktadır. Son olarak, mağdurların ve suçluların tespit edilmesi, yakalanması, yargılanması ve cezalandırılması için gerekli adli süreçlere katılmasına, delil toplamasına, tanıklık yapmasına, ifade vermesine, mağdur haklarını kullanmasına, siber suçların önlenmesi, siber güvenliğin sağlanması ve siber suç mağdurlarının desteklenmesi için toplumsal farkındalık oluşturmasına katkıda bulunmaktadır (Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, 2021;  zt rk, Kayadibi ve Taşdemir, 2021).

Sosyal çalışmacılar, siber suç mağdurlarına yönelik bu hizmetleri sunarken siber suçlarla ilgili güncel bilgi ve becerilere sahip olmak, siber suç mağdurlarının ihtiyaç ve beklentilerini doğru analiz etmek, etik ilke ve değerlere uygun davranmak, iş birliği ve koordinasyon içinde çalışmak, sürekli kendini geliştirmek ve mesleki denetim almak gibi hususlara dikkat etmelidir. Bu sayede, siber suç mağdurlarının yaşadıkları sorunlarla başa çıkmalarına, haklarını savunmalarına ve topluma yeniden uyum sağlamalarına katkıda bulunmaktadır (Şamar, 2018).

Bu çalışmanın amacı siber suçlarla mücadelede sosyal hizmetin yeri ve önemini incelemektir. Dört bölümden oluşan çalışmada teknolojik dönüşümler ve siber suçlar hakkında bilgi verilmekte, ikinci olarak siber suç ve sosyal hizmet ilişkisi incelenmekte, üçüncü olarak Dünyadaki siber suçlarla mücadelede sosyal hizmet uygulama örnekleri verilmekte, son olarak ise siber suçlar istatistikleri sosyal hizmet perspektifinden tartışılmaktadır.

1. Teknolojik Dönüşümler ve Siber Suçlar

Teknoloji, insanların belirli amaçlar için kullanabilecekleri araçlar, sistemler, teknikler ve becerilerin toplamıdır (Layton, 1974). İnsanların doğal çevrelerini değiştirmelerine, ihtiyaçlarını karşılamalarına ve sorunlarını çözmelerine yardımcı olur. Bilim, mühendislik, sanat ve matematik gibi birçok disiplinle ilişkilidir. Teknoloji, tarihsel olarak insan toplumlarının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Şenel ve Gençoğlu, 2003: 56-59). Teknolojinin ilerlemesi, son yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır. Bilgisayarlar, internet, cep telefonları ve diğer dijital teknolojiler, hayatımızın her alanında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Yapay zekâ ve makine öğrenimi teknolojilerinin geliştirilmesi de birçok sektörde büyük bir devrim gerçekleştirmiştir.

Teknoloji sayesinde insanlar kıtaların ötesindeki türdeşleriyle etkileşim kurabilme olanağı elde etmiştir (Çelik, 2012: 61). Geçmiş toplumlarda da görüldüğü gibi etkileşim içerisinde olan bireyler mutlaka kültürel alışverişte bulunurlar (Yıldırım, 2014: 2-4). Sürekli bir sosyal etkileşim içerisinde

olan bireyler küreselleşme sürecinin baŐlamasına sebep olmuşlardır (Kaya ve Aydemir, 2011: 16). KüreselleŐmeyle birlikte çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasından en önemlilerden biri de kuŐkusuz siber güvenlik sorunudur. KüreselleŐmeden önce suçluların yaşadıkları alanlarının ötesine geçmeleri oldukça zordu (Kıvılcım, 2013: 222-223). Bundan dolayı genel olarak işlenen suçlar belirli ortam içerisinde gerçekleşmiştir. Fakat teknolojinin gelişmesiyle gerek ulaŐımın kolay olması gerek sanal ortamların tüm dünyaya kolaylıkla açılması sebebiyle suç kavramı da yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2017: 27).

Siber suç, üzerinde tam olarak uzlaŐıya varılamayan kavramlardan biridir. Oxford Dictionary'e göre siber suç, bilgisayar korsanlarının çeşitli ağlara ve sistemlere zarar verme ya da yok etme giriŐimidir. Loader ve Thomas (2013)'e göre ise bilgisayar ve küresel ağlar aracılığıyla işlenen yasa dışı faaliyetlerdir. Bu iki tanımda da görüldüğü üzere kavramsal farklılıklar söz konusu olsa da anlamsal olarak belirtilmeye çalıŐılan ifade aynıdır. Yani kısacası siber suç, elektronik cihazlarla ya da bu aygıtlara bağlı ağlar aracılığıyla işlenen suçların tümüdür.

Günümüzde, siber suç teknolojik geliŐmelerle birlikte artan bir sorun haline gelmiştir. İnternet, insanların günlük hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olmasının yanı sıra, kötü niyetli insanların da istismar ettiği bir alan olmuştur. Siber suçlar; bireylerin, kurumların ve devletlerin maddi veya manevi zararlarına uğramasına ve kişisel bilgilerin iŐa edilmesine neden olabilmektedir (Altunok ve Vural, 2011: 332).

Siber suçları önlemek ve cezalandırmak için birçok ülke yasal ereveseler oluşturmuştur. Buna rağmen siber suçlarla mücadele etmek her zaman zor bir süreç olmuştur. Çünkü siber çete  yeleri genellikle farklı ülkelerde yaşamakta ve bu ülkelerin yasal sistemleri arasında farklılıklar olabilmektedir (Holt ve Bossler, 2015). Ayrıca siber suçluların kullandığı teknolojiler sürekli olarak gelişmekte ve siber güvenlik yazılımları bu deđiŐikliklere ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Siber suçlarla mücadele etmenin sadece teknik ve yasal yönleri yoktur, aynı zamanda toplumsal ve insani yönleri de

vardır (Çakır ve Taşer, 2023: 364). Siber suçların mağdurları ve faili olan kişilerin psikolojik, sosyal ve ekonomik durumları da dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, siber suçlarla ilgili çalışmalar, sadece siber güvenlik uzmanları ve hukukçular tarafından değil, aynı zamanda toplumun refahını ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan meslek grupları tarafından da yürütülmelidir (Broadhurst, 2006: 13-15).

2. Siber Suç ve Sosyal Hizmet İlişkisi

Sosyal hizmet, insanların yaşam kalitesini artırmak ve insan haklarını korumak amacıyla birey, grup ve toplum düzeyinde hizmet veren bir meslektir. Sosyal hizmet, insanların karşılaştığı sosyal sorunlara çözüm bulmak için bilimsel yöntemler, mesleki değerler ve etik ilkeler çerçevesinde çalışır (Nicholas, Rautenbach ve Maistry, 2010).

Sosyal hizmet, günümüzün en önemli sosyal sorunlarından biri olan siber suçlarla mücadele etmek için gerekli bilgi, beceri ve tutuma sahiptir. Sosyal çalışmacılar, bu alandaki zorluklarla başa çıkmak için çok yönlü bir rol üstlenirler ve siber suç mağdurlarına yardım etmek, haklarını savunmak ve yasal süreçlerde destek olmak, onların travmatik deneyimlerini anlamalarına yardımcı olur (Jebaseelan ve Fonceca, 2021). Ayrıca, siber suç faillerine psikoterapi sunarak onların davranışlarını değiştirmeye çalışırlar.

Siber suçlar, toplumun her kesimini etkileyebilir, ancak bazı gruplar daha fazla risk altındadır. Bunların başında dezavantajlı gruplar gelmektedir. Dezavantajlı gruplar; sosyal, ekonomik, biyolojik veya kültürel nedenlerle toplumda eşit olmayan bir konuma sahip gruplardır. Dezavantajlı gruplar arasında yaşlılar, engelliler, yoksullar, kadınlar ve çocuklar sayılabilir (Arkan ve İrez, 2021: 15-16). Bu gruplar, siber suçlara karşı daha savunmasızdır. Nitekim genellikle dijital okuryazarlık düzeyleri düşüktür ve siber suçlara karşı korunma yollarını tam olarak bilmezler. Ayrıca bu gruplar siber suç mağduru olduklarında daha fazla zarar görebilirler çünkü maddi kaynakları kısıtlıdır, sosyal destekten yoksundurlar veya yasal haklarını savunacak güce sahip değildirler (Das ve Nayak, 2013: 147).

Siber suçlar ve dijital güvenlik konusunda toplumsal farkındalığı arttırmak için sosyal çalışmacılar önemli bir rol oynar. Danışmanlık oturumları, seminerler ve atölye çalışmaları gibi etkinliklerle bireyleri ve toplulukları siber suçların tehditleri, önemli güvenlik önlemleri ve kişisel mahremiyetin korunması hakkında bilgilendirebilirler (Zengin ve alış, 2017: 64). Sosyal alışmacılar, bireylerin ve ailelerin dijital güvenlik tehlikelerini değerlendirir bilir ve etkili önlemler almasına yardımcı olabilir. Siber zorbalık, evrimii dolandırıcılık ve siber saldırılar gibi konularla ilgili bireysel ve aile bazlı risk faktörlerini belirleyerek uygun güvenlik önlemlerinin alınmasına rehberlik edebilirler (aycı ve aycı, 2017: 167-168).

Siber suçlara maruz kalan kişiler ve aileler, ciddi psikolojik ve sosyal sonuçlarla karşı karşıya kalabilir. Sosyal alışmacılar, travma sonrası stres, güvensizlik ve diğer sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olabilirler. Aynı zamanda, siber suçlarla ilgili hukuki süreçleri yönlendirerek mağdurların haklarını koruyabilirler. Sosyal alışmacılar, polis, savcılık, sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili paydaşlarla iş birliği yaparak siber suçlarla mücadelede etkili bir ağ oluşturabilirler (Tropina, Callanan ve Tropina, 2015: 46). Bu birliktelik sayesinde, siber suçların önlenmesi ve soruşturulması için daha iyi stratejiler geliştirilebilir ve mağdurlara daha iyi hizmet sağlanabilir.

Siber suç failleri, genellikle farklı motivasyonlarla bu suçları işlemektedirler. Bu motivasyonlar arasında maddi kazanç, siyasi nüfuz, ideolojik inanç, kişisel tatmin, intikam veya eğlence gibi faktörler sayılabilir (Harmancı, Gözübenli ve Zengin, 2015: 105). Ancak bu suçluların yakalanması ve cezalandırılmasının ötesinde, onların topluma yeniden entegre edilmeleri ve rehabilitasyonları da önemli bir sorundur (Derin ve  zt rk, 2021: 242). Siber suç faillerinin rehabilitasyonu, toplumlar için önemli bir sosyal hizmet ihtiyaını ortaya koymaktadır. Sosyal alışmacılar, siber suç faillerinin rehabilitasyonunda çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Siber suçlar genellikle karmaşık ve teknik bilgi gerektiren suçlar olduğu için, bu suçları işleyen kişilerin rehabilitasyonu da özel bir uzmanlık gerektirir. Bu konuda özel uz-

manlığı olmayan kişilerin müdahalesi siber suç faillerinin topluma entegrasyonunu zorlaştırabilir (Lim ve Thing, 2022: 7-8).

3. Dünyadaki Siber Suçlarla Mücadelede Sosyal Hizmet Uygulamaları

Sosyal hizmet, siber suçlarla mücadele için dünyanın çeşitli yerlerinde farklı kurum ve kuruluşların yürüttüğü çeşitli projeler, programlar, hizmetler ve faaliyetlerle örnek oluşturmaktadır. Bu alanda önde gelen ülkeler arasında Avustralya, ABD ve İngiltere bulunmaktadır.

Avustralya, siber suç mağdurlarına yönelik kapsamlı ve öncü bir hizmet sunan bir ülkedir. 2015 yılında, siber suç mağdurlarına destek sağlamak amacıyla “eSafety Commissioner” adlı bir kurum oluşturmuştur. Bu kurum, siber zorbalık, siber taciz, siber şiddet, siber istismar gibi konularda mağdurlara danışmanlık, eğitim, rehberlik, şikâyet, raporlama gibi hizmetler sunmaktadır (Morgan ve diğerleri, 2016: 35-45). Ayrıca, siber suç mağdurlarının haklarını savunmak, siber suçluları cezalandırmak ve siber suçları önlemek için yasal, teknik ve toplumsal düzeyde çalışmalar yürütmektedir. eSafety Commissioner, siber suç mağdurlarının ihtiyaçlarına göre bireysel, grup ve toplum odaklı hizmetler vermektedir (UNICEF, 2022: 91). Bireysel düzeyde, mağdurlara psikolojik destek, hukuki yardım, güvenlik tedbirleri, zarar tazmini gibi hizmetler sağlamaktadır. Grup düzeyinde, mağdurların birbirleriyle iletişim kurmalarını, dayanışma göstermelerini, deneyimlerini paylaşmalarını ve birlikte çözüm üretmelerini sağlayan platformlar oluşturmaktadır. Toplum düzeyinde, siber suç mağdurlarına karşı farkındalık yaratmak, siber suçlara karşı bilinçlendirmek, siber güvenlik kültürünü geliştirmek, siber suçla mücadelede iş birliği yapmak gibi hizmetler sunmaktadır. Ayrıca sosyal hizmet öğrencilerine ücretsiz çevrimiçi seminerler vermektedir (Harris ve diğerleri, 2022: 19-22).

ABD’de Cybercrime Support Network (CSN) adlı bir kurum, siber suçlulara yönelik sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirmektedir. CSN, siber suçluların ıslahı ve topluma kazandırılması amacıyla kurulmuş, kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur. CSN; siber suçlulara, bilişim tekno-

lojilerinin olumlu amaçlar için kullanılması öğreten, mesleki ve sosyal becerilerini geliştiren, topluma uyumlarını sağlayan bir program yürütmektedir (Cobb, 2019: 626). Bu program, siber suçluların bireysel, ailesel, eğit-sel, mesleki ve toplumsal durumlarını değerlendiren, onlara bireysel ve grup danışmanlığı, meslek edindirme, mentorluk, gönüllülük, burs, staj gibi hizmetler sunan, onların siber suçluluktan uzak durmalarını ve topluma faydalı bireyler olmalarını teşvik eden bir programdır. CSN, bu programı, siber suçluların ihtiyaçlarına, ilgi alanlarına ve yeteneklerine göre kişisel-leştirmekte ve onlara birebir destek vermektedir (Atay, Sweetland ve Carr, 2020: 21-28).

CSN'nin yürüttüğü program, siber suçlulara sosyal hizmet sunmanın örnek-lerinden biridir. Bu program, siber suçluların topluma kazandırılmasına katkı sağlamakta, onların bilişim teknolojilerini olumlu amaçlar için kul-lanmalarına imkân tanımakta ve onların yaşam kalitesini artırmaktadır. Bu program, aynı zamanda, siber suçlulukla mücadele etmenin, sadece cezai yaptırımlarla değil, aynı zamanda sosyal hizmet yaklaşımlarıyla da m m-k n olduğunu göstermektedir. Bu program, siber suçlulara sosyal hizmet sunmanın önemini, gerekliliğini ve faydalarını ortaya koymaktadır (Force, 2021: 37-45)

İngiltere'de ise siber suç mağdurlarına yönelik sosyal hizmet uygulamala-rından biri, Cyber Helpline adlı bir kuruluştur. Cyber Helpline, siber suç mağdurlarına ücretsiz, gizli ve uzman yardım sunan bir evrimii platformdur. Bu platform, siber suç mağdurlarının sorunlarını anlamak, çözüm yol-ları sunmak ve gerekli kurumlarla iletişime geçmek gibi hizmetler vermek-tedir. Cyber Helpline, siber suç mağdurlarının ihtiyaçlarına göre bireysel-leştirilmiş bir destek planı oluşturmaktadır. Bu plan, siber suç mağdurları-nın siber saldırıdan kurtulmalarına, zararlarını en aza indirmelerine ve gele-cekteki riskleri azaltmalarına yardımcı olmaktadır (Pina, Storey, Duggan ve Franqueira, 2021: 34-36).

4. Tartışma

İnternet, günümüzde hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İnternet sayesinde, bilgiye erişim, iletişim, eğitim, eğlence, ticaret, sağlık gibi pek çok alanda kolaylık ve fayda sağlanmaktadır (Akkaya, 2021: 2023-2024). Ancak internetin sunduğu bu imkanlar, aynı zamanda bazı riskler ve sorunlar da doğurmaktadır. Bunların başında, siber suçlar gelmektedir. Siber suçlar, bilişim teknolojilerinin kötüye kullanılması sonucu ortaya çıkan ve toplumun huzur, güvenlik ve refahını tehdit eden suçlardır (Doğan ve Abacı, 2021).

Tablo 1. İnternet Kullanıcı Sayısı ve Oranı

Yıl	Dünya nüfusu (milyar)	İnternet kullanıcıları (milyar)	İnternet kullanım oranı (%)
2018	7.6	3.9	51,2
2019	7.7	4.1	53,6
2020	7.8	4.6	58,7
2021	7.9	4.9	62,7
2022	8.0	5.3	66,3

Kaynak: (ITU, 2023)

Tablo 1, internet kullanıcı sayısı ve oranının son beş yılda dünya çapında arttığını göstermektedir. Bu artış, internetin sunduğu fırsatlar, kolaylıklar ve imkanlar nedeniyledir. Ancak, internetin yaygınlaşması, aynı zamanda siber suçların da artmasına neden olmaktadır. Çünkü, internet, siber suçlulara anonimlik, erişim kolaylığı, düşük maliyet, yüksek kazanç, küresel etki, cezai yaptırımlardan kaçınma gibi avantajlar sağlamaktadır (Dokgöz, 2023). Bu durum, siber suçların önlenmesi ve cezalandırılması için daha etkin ve işbirlikçi stratejiler geliştirilmesini gerektirmektedir. Ayrıca, internet kullanıcılarının siber güvenlik bilincini artırmak, siber suçlara karşı korunma yöntemlerini öğrenmek ve siber suçlara maruz kaldıklarında nereye başvuracaklarını bilmek de önemlidir (Bacıoğlu, 2022: 30-34). Sosyal hiz-

met, bu konularda toplumu bilgilendirmek, eğitmek ve yönlendirmek için çalışabilir.

İçişleri Bakanlığı tarafından Haziran 2020’de 30 büyük şehri kapsayacak şekilde 18 yaş üstü 649 kişi ile, 2021 yılında ise Şubat ve Mart aylarında 31 şehri kapsayacak şekilde 18 yaş üstü 650 kişi ile toplamda iki adet çalışma yapılmıştır.

Tablo 2. Türlerle Göre Siber Suç Mağduriyet Oranı

Suç Türü / Ay-Yıl	Haziran 2020	Şubat 2021	Mart 2021
Bilgisayar Korsanlığı	%0,8	%8,4	%24,2
Kişilere Karşı Siber Suçlar	%1,8	%7,1	%25,8
Siber Ekonomik Suçlar	%2,3	%15,8	%12,9
Zararlı Yazılım Bulaşması	%5,1	%15,2	%52,1
En Az 1 Siber Suç Mağduriyeti	%7,1	%38,8	%36,9

Kaynak: (İçişleri Bakanlığı, 2021: 95-96)

İçişleri Bakanlığı tarafından 2021 yılında yayımlanan bir rapora göre, Türkiye’de siber suç mağduriyet oranları önemli ölçüde artmıştır. Tabloya göre, en yaygın siber suç türü zararlı yazılım bulaşmasıdır. Bu suç türünde mağduriyet oranı Haziran 2020’de %5,1 iken Mart 2021’de %52,1’e yükselmiştir.

En az bir siber suç mağduriyeti yaşayanların oranı da önemli ölçüde artmıştır. Haziran 2020’de %7,1 olan bu oran, Şubat 2021’de %38,8’e, Mart 2021’de ise %36,9’a yükselmiştir. Bu, yaklaşık 5 katlık bir artıştır. Bu veriler ışığında Türkiye’de siber suçların arttığı açıkça gözlemlenmektedir. Bu artışın önüne geçmenin bir yolu, sosyal hizmetin siber suçlara karşı farkındalık, önleme ve müdahale çalışmalarını güçlendirmesidir. Sosyal hizmet, siber suçların nedenlerini, etkilerini ve çözümlerini bireysel, ailevi, toplumsal ve politik düzeylerde ele alabilir. Sosyal hizmet, siber suç mağdurlarına psikososyal destek sağlayabilir, siber suç faillerine rehabilitasyon hizmetleri sunabilir, siber suç riski altındaki gruplara koruyucu eğitimler verebilir

ve siber suçla mücadele için yasal ve etik normları savunabilir. Böylece sosyal hizmet, siber suçların önlenmesi ve azaltılması için etkili bir araç olabilir.

Tablo 3. Siber Suç Mağduriyetinin Etkileri

Siber Suçun Mağdura Etkisi	Oranı
Kişisel Bilgilerimin Çalınmasından Korkuyorum	%75,1
İnterneti Kullanırken Daha Dikkatli Davranıyorum	%74,2
İtibarımın Zedelenmesinden Korkuyorum	%69,2
Siber Farkındalığım Arttı	%67,1
Finansal Bilgilerimin Çalınmasından Korkuyorum	%66,9
Siber Suçlarla İlgili Endişelerim Arttı	%63,3
Online Alışkanlıklarım Değişti	%54,2
Stres ve Kaygı Sorunları Yaşadım	%36,3
Psikolojik Sorunlar Yaşadım	%21,7

Kaynak: (İçişleri Bakanlığı, 2021: 109-110)

Tablo 3'ü yorumlarken siber suçların sadece bireylerin değil, toplumun da güvenliğini ve refahını tehdit eden bir sorun olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Siber suçlar, bireylerin özel hayatlarını, kişisel verilerini, finansal durumlarını, itibarlarını ve psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla siber suçlarla mücadele etmek, siber suçlara karşı korunmak ve siber suç mağdurlarına destek olmak, sosyal hizmetin önemli bir alanıdır. Sosyal hizmet, siber suçlarla ilgili toplumda farkındalık oluşturmak, siber suç mağdurlarına psikososyal yardım sağlamak, siber suçlara karşı önleyici ve koruyucu tedbirler almak, siber suçlara dair hukuki düzenlemelerin yapılmasını teşvik etmek gibi görevler üstlenebilir. Bundan dolayı sosyal hizmet, siber suçların bireysel ve toplumsal etkilerini azaltmak için multidisipliner bir yaklaşımla çalışmalıdır. Sosyal hizmet, siber suçlarla ilgili olarak hem kurumsal hem de bireysel düzeyde müdahale edebilen bir meslek grubudur.

Tablo 4. Son Beş Yılda Őikâyetler ve Kayıplar

Yıl	Şikâyet Sayısı	Toplam Zarar (Milyar \$)
2018	351.937	2.7
2019	467.361	3.5
2020	791.790	4.2
2021	847.376	6.9
2022	800.944	10.3
Toplam	3.259.408	27.6

Kaynak: (IC3, 2023)

FBI'nın İnternet Suç Şikâyet Merkezi (IC3) tarafından yayımlanan 2022 yılı siber suç raporuna göre son beş yılda IC3, yaklaşık 3.26 milyon adet siber suç Őikâyeti almıştır. Bu, bir önceki beş yıla göre %129,4'l k bir artış anlamına gelmektedir (IC3, 2018). Bu Őikâyetlerin toplam zararı ise son beş yılda yaklaşık 27.4 milyar dolardır.

Tablo 4'e göre, son beş yılda  evrimi i suçlardan kaynaklanan Şikâyet sayısı ve toplam zarar artmıştır. Bu artışın baŐlıca nedenleri, COVID-19 pandemisi,  evrimi i ortamda daha fazla zaman geçirme, aŐı dağıtımı ile ilgili dolandırıcılık yöntemleri ve  evrimi i su larının saldırı tekniklerinin geliŐmesidir. 2022 yılında, Şikâyet sayısı 2021 yılına göre %5,5 azalsa da, toplam zarar %49,3 artarak 10.3 milyar dolara ulaşmıştır. Her bir Őikâyetten kaynaklanan ortalama zarar ise 12.857 dolardır.

Çevrimiçi suçlara maruz kalan veya tanık olan insanların, ilgili kurumlara baŐvurması ve sosyal hizmetlerden destek alması gerekmektedir. Sosyal hizmet mesleği,  evrimi i suçların önlenmesi, mağdurların korunması ve rehabilite edilmesi konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal hizmet mesleği,  evrimi i suçlara karşı insan hakları, sosyal adalet, profesyonel etik ve kanıta dayalı uygulama ilkelerini temel almaktadır. Sosyal hizmet mesleği,  evrimi i suçlara karşı bütüncül, eleştirel ve yaratıcı bir yaklaşım sergilemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Siber suçlar, günümüzde giderek artan ve toplumun her kesimini etkileyen bir sorundur. Siber suçlar; bireylerin, kurumların ve devletlerin güvenliğini, haklarını ve özgürlüklerini tehdit etmektedir. Siber suçlarla mücadele, sadece teknik ve yasal önlemlerle değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik boyutlarıyla da ele alınması gereken bir konudur.

Sosyal hizmet, siber suçlarla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal hizmet, siber suç mağdurlarına, faillerine ve risk altındaki gruplara yönelik koruyucu, önleyici, iyileştirici ve rehabilite edici hizmetler sunmaktadır. Sosyal hizmet, siber suçların nedenlerini, etkilerini ve çözüm yollarını bireysel, ailevi, toplumsal ve kültürel bağlamlarda değerlendirmektedir. Sosyal hizmet, siber suçlarla ilgili farkındalık, eğitim, danışmanlık, destek, savunuculuk ve iş birliği gibi faaliyetler yürütmektedir.

Ancak, sosyal hizmetin siber suçlarla mücadelede karşılaştığı bazı sorunlar da vardır. Bu sorunlar, siber suçların uluslararası ve çok boyutlu niteliği, siber suçların hızlı ve sürekli değişimi, siber suçlarla ilgili yasal ve etik düzenlemelerin yetersizliği, siber suçlarla ilgili bilgi ve beceri eksikliği, siber suçlarla ilgili araştırma ve yayınların azlığı, siber suçlarla ilgili kurumsal ve sektörel iş birliğinin zayıflığı, siber suç mağdurlarının, faillerinin ve risk altındaki grupların tanımlanması, ulaşılabildiği ve hizmet verilmesindeki güçlükler olarak sıralanabilir.

Siber suçlarla ilgili yasal ve etik düzenlemeler, siber suçların niteliğine, kapsamına ve etkilerine uygun olarak güncellenmeli, uygulanmalı ve denetlenmelidir. Bu düzenlemeler, siber suçların önlenmesi, mağdurların korunması ve faillerle müdahale edilmesi gibi konularda etkili olmalıdır. Ayrıca, bu düzenlemeler, sosyal çalışmacılar gibi siber suçlarla ilgilenen meslek gruplarının görüş ve önerilerini de dikkate almalıdır. Böylece, siber suçlarla mücadelede daha kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım benimsenmiş olacaktır.

Siber suçlar, bireylerin, kurumların ve toplumun güvenliğini, mahremiyetini, haklarını ve refahını tehdit edebilir. Bu nedenle, sosyal çalışmacıların,

siber suçlarla ilgili bilgi ve beceri düzeyini artırmaları gerekmektedir. Siber suçlarla ilgili bilgi ve beceri düzeyi, sosyal hizmet eğitiminde, mesleki gelişimde ve hizmet sunumunda artırılmalıdır. Sosyal hizmet eğitiminde, siber suçların tanımı, türleri, nedenleri, sonuçları ve önlenmesi gibi konulara yer verilmelidir. Sosyal hizmet öğrencileri, siber suçlara maruz kalan veya siber suç işleyen bireylerle nasıl çalışacaklarını öğrenmelidir. Sosyal hizmet öğrencileri, aynı zamanda siber güvenlik, siber etik, siber vatandaşlık gibi kavramlarla da tanıştırılmalıdır.

Kaynakça

- Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı.** (2021). Mağdura Yaklaşım Kılavuzu. Ankara
- Akince,** Bora (2021). Nesnelerin İnterneti, Güvenlik ve Gizlilik, İnsan Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme. **International Journal of Social Inquiry.** 14(1), 53-80.
- Akkaya,** Mehmet Ali (2021). Bilgi Kaynağı ve Bilgiye Erişim Aracı Olarak İnternet Algısı: Kuşaklararası Yaklaşım Farklılığının Karşılaştırılması. **Bilgi Yönetimi.** 4(2), 222-239.
- Albayrak,** Hande (2021). Eleştirel Sosyal Hizmet Teorisi ve Uygulaması. **Toplum ve Sosyal Hizmet.** 32(1), 383-401.
- Altunok,** Ebru ve Ali Fatih **Vural** (2011). Bilişim Suçları. **Denetişim.** (8), 74-84.
- Arkan,** Zeynep ve Serhat **İrez** (2021). Türkiye’de ve Dünyada Dezavantajlılık Sosyal İçerme Eğitim Programı. Ankara
- Bacıoğlu,** Seda Donat (2022). 21. Yüzyılda çocukları ve Gençleri Bekleyen Siber Riskler. **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar.** 14(1), 29-37.
- Bahar,** Atalay (2018). Bilişim Suçları, İletişim ve Sosyal Medya. **İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi.** 10(3), 1-36.

- Broadhurst, R.** (2006). Developments in the global law enforcement of cyber-crime. **Policing: An International Journal of Police Strategies & Management.** 29(3), 408-433.
- Cobb, S.** (2019). Advancing accurate and objective cybercrime metrics. **J. Nat'l Sec. L. & Pol'y.** 10, 605.
- Connolly, L. Y. ve D. S. Wall** (2019). The rise of crypto-ransomware in a changing cybercrime landscape: Taxonomising countermeasures. **Computers & Security,** 87, 101568.
- Çakır, Hüseyin ve Murat Taşer** (2023). Türkiye’de Yapılan Siber Güvenlik Faaliyetlerinin ve Eğitim Çalışmalarının Değerlendirilmesi. **Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology.** 1-1.
- Çalıcı, Can** (2011). Sosyal ağlarda suç farkındalığı: Facebook örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı.
- Çaycı, Ayşegül Elif ve Berk Çaycı** (2017). Dijital İletişim Çağında Teknolojinin Açığa Çıkardıkları: Gözetim ve Mahremiyet. **Turkish Online Journal of Design, Art & Communication.** 7(1).
- Çelik, Mehmet Yunus** (2012). Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.** (32).
- Das, S. ve T. Nayak** (2013). Impact of cybercrime: Issues and challenges. **International Journal of Engineering Sciences & Emerging Technologies.** 6(2), 142-153.
- Derin, Görkem ve Erdiç Öztürk** (2021). Klinik Adli Psikoloji: Klinik Psikoloji Temelli Adli Psikolojik Değerlendirme. **VII. TURKCESS Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi.** 240-246
- Doğan, Ahmet ve Furkan Abacı** (2021). Türkiye’de Siber Terörizme Karşı Bilişim Teknolojilerinin Kullanımı. **OPUS International Journal of Society Researches.** 18(42), 5968-5998.
- Dokgöz, Halis** (2023), Siber Suçlar, Ankara: **Akademisyen Kitabevi.**

- Force**, R. T. (2021). Combating ransomware. Intel Security Group.
- Güdek**, Kemal (2016), Suçluluk ve suç davranışı adli sosyal çalışma, Ankara:**Nobel Tıp Kitabevi**.
- Gündüz**, Muhammed Zekeriya ve Resul **Daş** (2018). Nesnelerin interneti: Gelişimi, bileşenleri ve uygulama alanları. **Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi**. 24(2), 327-335.
- Güngör**, Murat (2015). Ulusal Bilgi Güvenliği: Strateji ve Kurumsal Yapılanma. **TC Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Daire Başkanlığı**. Yayın(2919).
- Harris**, Anita ve diğerleri (2022). Social Cohesion and Participation in a Digital Age for Diverse Young Australians. **Centre for Resilient and Inclusive Societies**. Deakin University.
- Harmancı**, Fatih M., **Gözübenli**, Murat ve Cevdet **Zengin** (2015). Güvenlik Sektöründe Temel Stratejiler, **Nobel Yayınevi**.
- Holt**, T. J. ve A. M. **Bossler** (2015). Cybercrime in progress: Theory and prevention of technology-enabled offenses. **Taylor & Francis**.
- IC3**. (2018). FBI Internet Crime Report 2017.
- IC3**. (2023). FBI Internet Crime Report 2022.
- ITU**. (2023). Measuring digital development: Facts and Figures 2022.
- Jebaseelan**, U. S., ve **Fonceca**, C. M. (2021). Transdisciplinary Research: A social work perspective. **Int. J. of Aquatic Science**, 12(2), 549-557.
- Kaya**, Mehmet ve Cahit **Aydemir** (2011). Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi. **Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 1(1), 14-36.
- Kıvılcım**, Fulya (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**. 5(1), 219-230.

- Küçükay**, Alper (2019). Suç önleme stratejileri ve güvenlik politikalarına psikolojik bir bakış. **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**(38), 343-392.
- Layton**, E. T. (1974). Technology as knowledge. **Technology and culture**, 31-41.
- Lim**, J. W. ve V. L. **Thing** (2022). Towards Effective Cybercrime Intervention. **Cyber Security Strategic Technology Centre, ST Engineering**.
- Loader**, B. D. ve D. **Thomas**, (2013). Cybercrime: Law enforcement, security and surveillance in the information age. **Routledge**.
- McQuade III**, Samuel C. (2008). Encyclopedia of cybercrime, London: **Greenwood Press**.
- Morgan**, A. ve diğerleri (2016). Evaluation of the Australian cybercrime online reporting network.
- Nicholas**, L., **Rautenbach**, J. ve M. **Maistry** (2010). Introduction to social work. **Juta and Company Ltd**.
- Özbay**, Ahmet (2017). Sanal zorbalığa maruz kalan ergenlerin çözüm odaklı kısa süreli terapi yönelimli psikoeğitim programının psikolojik belirtiler ve sanal mağduriyete etkisi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Öztürk**, Aslıhan Burcu, **Kayadibi**, Büşra ve Zeynep Dilruba **Taşdemir** (2021). Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü Kapsamında Gerçekleştirilen Uygulamalara Yönelik Bir Değerlendirme. **Sosyal Hizmet “Social Work”**, 95.
- Pina**, A., **Storey**, J. E., **Duggan**, M. ve V. N. **Franqueira** (2021). Technology-Facilitated Intimate Partner Violence: A multidisciplinary examination of prevalence, methods used by perpetrators and the impact of COVID-19.
- Sandilaç**, Nurullah (2022). Siber Suç, Siber Terör ve Siber Savaş Üçgeninde Siber Dünya. **Bilişim Hukuku Dergisi**. 4(1), 81-140.
- SonicWall**. (2023). Cyber Threat Report.

- Şamar**, Berhudan (2018). Mağduriyet bağlamında adli sosyal hizmet ve adli görüşme odaları. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Şenel**, Ahmet ve Serhat **Gençoğlu** (2003). Küreselleşen Dünyada Teknoloji Eğitimi. **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**. 11(12), 45-65.
- T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı**. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde Siber Suç Riskleri ve Güvenliği Etkileri.
- T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı**. (2021). Türkiye'de Siber Suçların Boyutu ve Güvenliğe Etkileri. Has Matbaacılık.
- Tropina**, T., **Callanan**, C. ve T. **Tropina** (2015). Public–private collaboration: Cybercrime, cybersecurity and national security. **Self-and co-regulation in Cybercrime, cybersecurity and national security**, 1-41.
- UNICEF**. (2022). Legislating For The Digital Age.
- We Are Social**. (2018). Digital 2017: Global Overview Report.
- We Are Social**. (2023). Digital 2022: Global Overview Report.
- Yanarışık**, Oğuzhan (2020), İç Güvenlik ve Siber Güvenlik, İç Güvenlik Yönetimi ve Polislik, (pp.303-327), Ankara:**Polis Akademisi Yayınları**.
- Yıldırım**, Arzu (2014). Sosyo-kültürel Yapı ve Suç Olgusu Arasındaki İlişki: Malatya İli Örneği. **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**. 2014(3), 1-7.
- Yıldırım**, Hüseyin (2019). Dördüncü Sanayi Devrimi’Nin Ulusal Güvenliğe Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi. **Bursa Uludag University (Turkey)**.
- Yılmaz**, Onur (2017). Küreselleşme Sürecinde Dönüşen Güvenlik Algısı ve Siber Güvenlik. **Cyberpolitik Journal**. 2(4), 22-43.

Zengin, Oğuzhan ve Nurullah Çalış (2017). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Uygulamaları ve Çalışma Koşulları. **Toplum ve Sosyal Hizmet**. 28(1), 47-68.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının Mehmet **Uysal** ve Muhammet Ali **Köroğlu** tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Mehmet Uysal and Muhammet Ali Köroğlu, as no additional ack-nnowledgement has been made).

Extended Abstract

Social Work in the Fighting Cybercrimes

Mehmet Uysal & Muhammet Ali Köroğlu

Cybercrime is a growing threat to the global economy, security and human rights. It affects individuals, businesses, governments and society as a whole. Cybercrime can take many forms, such as online exploitation and abuse of children, darknet markets for illicit drugs and firearms, ransomware attacks, human trafficking using social media, identity theft, fraud, cyberterrorism and cyberwarfare. Cybercriminals often operate across borders, using sophisticated techniques and tools to evade detection and prosecution. The challenges posed by cybercrime require a comprehensive and coordinated response from various actors, including law enforcement, policymakers, civil society, academia and the private sector.

Social work is a profession that aims to promote social justice, human dignity and well-being. Social workers can play a viral role in the fighting cy-

bercrime, by providing support and protection to victims, raising awareness and education, advocating for policy and legal reforms, and collaborating with other stakeholders. Social workers can also help prevent cybercrime, by addressing the root causes and risk factors, such as poverty, inequality, marginalization, social exclusion, mental health issues, substance abuse and lack of digital literacy. Social workers can use their skills and values, such as empathy, respect, empowerment, critical thinking and ethical decision-making, to engage with diverse and vulnerable populations in cyberspace. This article aims to explore the potential and challenges of social work in the fighting cybercrime. It will review the existing literature and evidence on the nature and impact of cybercrime, the current responses and gaps, and the role and contribution of social work. It will also propose a conceptual framework and a set of recommendations for enhancing the involvement and effectiveness of social work in this emerging field. The article will conclude by highlighting the need for further research, education and practice development on social work and cybercrime.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Ekonomik Karmaşıklık
İçin Cinsiyet Eşitsizliğine Etkisi: Panel Veri Analizleri¹Burcu Türkcan² Çağla Bucak³ Gül Huyugüzel Kışla⁴
Begüm Yurteri Köseadağlı⁵ Tarık Kışla⁶

Özet

Amaç- Bu çalışmada temel amaç, ekonomik karmaşıklık düzeyi ile cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkileri analiz etmektir. Küresel perspektiften uygulanan bu analizlerde ülkeler gelir gruplarına göre ayrıntı olarak gelişmişlik farklılıklarına göre etkilerin değişip değişmediği analiz edilmesinde hedeflenmektedir.

Yöntem/Metodoloji/Dizayn- Yöntem olarak panel veri analizinde Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) uygulamaları yapılmıştır. Model tahminlemesi öncesinde panel veride serilerin durağanlık araştırmaları birim kök testleri ile yapılmış, ardından Hausman Testi ile uygun model seçimi gerçekleştirilmiştir. Ön bulgular için En Küçük Kareler (EKK) ile tahminlemenin ardından GMM metodu ile analiz sonuçları elde edilmiştir.

Sonuçlar- Sonuçlar, beklendiği üzere gelir gruplarına göre etkilerin değiştiğini göstermektedir. Söz konusu etkilerin analizi, ekonomilerde gelir düzeylerine göre uygun politikaların neler olması gerektiği ve ekonomik karmaşıklık düzeyinin işgücü piyasalarında cinsiyet eşitsizliğini azaltmak üzere nasıl organize edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Katkı/Farklılıklar- Kadınların işgücü piyasalarında istihdam konusunda maruz kaldıkları ayrımcılığı tespit etmeye yönelik yapılan analizler, ekonomik karmaşıklık düzeyinin işgücü piyasalarında kadınlara yönelik etkilerinin tespit edilmesi ve uygun politika çıkarımlarının geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada çalışmanın ilgili alana katkısı, literatürdeki boşluğu doldurması ve uygun politika önerilerinin geliştirilmesi için gerekli ampirik bulguları sunması açısından olmaktadır.

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 7.12.2023

Kabul: 15.05.2024

Online Yayın:

29.05.2024

Anahtar Kelimeler:

Cinsiyet Eşitsizliği
Kadının İşgücüne Katılımı
Ekonomik Karmaşıklık
Panel Veri Analizi

Kaynak Gösterimi

Türkcan, Burcu ve diğerleri (2024). Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Ekonomik Karmaşıklığın Cinsiyet Eşitsizliğine Etkisi: Panel Veri Analizleri. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 23-64. doi.org/ 10.54838/ bilgisosyal.1401773

¹ Teşekkür: Bu çalışma, Aliye Üster Vakfı tarafından Kasım 2022 – Kasım 2023 tarihleri arasında desteklenmiş bir araştırma projesi olan “Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Ekonomik Karmaşıklık ve Cinsiyet Eşitsizliği İlişkisi” başlıklı projeden üretilmiştir. Projeye yönelik destekleri için Aliye Üster Vakfı’na teşekkürü borç biliriz

² **Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü ✉ burcu.turkcan@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-7494-5897

³ Arş. Gör. Ege Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ✉ cagla.bucak@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-3169-110X

⁴ Doç. Dr. Ege Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü ✉ gul.kisla@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-0901-2038

⁵ Dr. Ege Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü ✉ iibf@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-3828-2598

⁶ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü ✉ tarik.kisla@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-9007-7455

RESEARCH ARTICLE

The Impact of Economic Complexity on Gender Inequality in the Context of Sustainable Development: Panel Data Analyses

Burcu Türkcan¹ Çağla Bucak² Gül Huyugüzel Kışla³
Begüm Yurteri Köseadağlı⁴ Tarık Kışla⁵

ARTICLE INFO

Submitted: 7.12.2023
Accepted: 15.05.2024
Published Online:
29.12.2024

Keywords:

Gender Inequality
Female Labor Force
Participation
Economic Complexity
Panel Data Analysis

To cite this article

Türkcan, Burcu et.all
(2024). The Impact of
Economic Complexity on
Gender Inequality in the
Context of Sustainable
Development: Panel Data
Analyses, Bilgi Journal of
Social Sciences, 26 (1),
23-64. doi.org/ 10.54838/
bilgisosyal.1401773

Abstract

Purpose- The main purpose of this study is analysing the relationships between gender inequality and economic complexity. Following this purpose, global examinations as to different income groups of countries have been conducted.

Methodology/Approach/Design- Generalized Methods of Moments (GMM) Technique has been adopted to estimate the model for different panel sets. Before estimations, stationarity checks have been conducted by panel unit root tests. Then model selection has been made through Hausman Test and Ordinary Least Squares (OLS) estimations have been conducted for pre-evaluations. Lastly, empirical results have been handled by GMM estimations.

Findings- As expected, empirical results have proved that results vary as to different country groups. Results underline the importance of policy formation as to income levels of countries. Also, they provide an insight to reorganize economic complexity level in order to increase gender equality in labor markets.

Originality/Value- The analyses conducted to detect gender discriminations in labor markets have a critical importance to observe the impacts of economic complexity on female laborforce and to develop efficient policy recommendations. In this context, the main contribution of this study is filling the significant gap in the related literature and providing empirical results for policymakers.

1

Corresponding Author: Assoc. Prof., Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics burcu.turkcan@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-7494-5897

² Res.Assis., Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, cagla.bucak@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-3169-110X

³ Assoc. Prof., Ege University, Faculty of Economics And Administrative Sciences, Department of Economics gul.kisla@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-0901-2038

⁴ Assist. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics iibf@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-3828-2598

⁵ Assoc. Prof., Ege University, Faculty of Education, Department of Computer Education and Instructional Technology tarik.kisla@ege.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-9007-7455

1. Giriş

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2015 yılında yayınlanan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 17 ana başlık altında yoksuluktan eşitsizliğe, eğitimden sağlığa, iklim eyleminden barış ve adalete kadar birçok alanda sürdürülebilir kalkınmanın küresel ölçekte sağlanmasına yönelik hedefleri ortaya koymuştur (Birleşmiş Milletler). Bugünkü neslin istek ve ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermemek olarak kabaca tanımlanabilecek olan sürdürülebilir kalkınma kavramı, kaynakların etkin kullanımı ve nesilden nesile sürecek gelişimin sağlanmasını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması da 17 temel sürdürülebilir kalkınma amacından biri olarak görünmektedir. Ekonomik Karmaşıklık Teorisi ise, son yıllarda ortaya çıkmış; uluslararası rekabet gücünü ihracat sepetindeki spesifik ürün çeşitliliğine dayandıran ve ekonomik büyüme hızı ile ekonomik karmaşıklık düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ileri süren teoridir. Söz konusu teoriye göre, ekonomilerin özellikle yüksek teknoloji ürün üretimleri, onların uluslararası piyasalarda rekabet güçlerini arttırmaktadır (Türkcan, 2018). Öte yandan ekonomik karmaşıklık düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik ampirik tespitler bu savı doğrular nitelikte olsa da son yıllarda art arda gelen ampirik çalışmalarda, ekonomik karmaşıklık ve sürdürülebilir kalkınma amaçları arasındaki ilişkilerin her zaman olumlu görüntüler sergilemediği gözlenmektedir. İlgili literatürde kimi çalışmalarda ekonomik karmaşıklık düzeyi ile çevresel bozulma arasındaki ilişkilerin altı çizilirken, kimi çalışmalarda ekonomik karmaşıklığın büyümeyi arttıran ancak gelir dağılımında eşitliği sağlamayan yapısına dikkat çekilmektedir. Bu noktada, ekonomik karmaşıklığın sürdürülebilir kalkınma amaçlarının diğerleri ile olan ilişkileri

de son yıllar itibariyle ilgi çekmeye başlamıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada temel amaç, ekonomik karmaşıklık düzeyi ile cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkileri analiz etmektir. Küresel perspektiften uygulanan bu analizlerde ülkeler gelir gruplarına göre ayrıştırılarak gelişmişlik farklılıklarına göre etkilerin değişip değişmediği analiz edilmektedir. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda ana hedefi, uygulanan ampirik yöntemler ile ekonomik karmaşıklık endeksi ve cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkileri küresel ölçekte ve farklı ülke grupları itibariyle tespit edebilmektir. Bu doğrultuda temel amaç ve hedeflere ulaşmak üzere çalışmanın temel araştırma sorusu: işgücü piyasalarında cinsiyet eşitsizliği ile ekonomik karmaşıklık düzeyi arasında yıllar içerisinde farklı gelir grubundaki ülkeler açısından ampirik ilişkiler söz konusu mudur? şeklinde ifade edilebilir. Bu araştırma sorusu kapsamında çalışmanın alt hipotezleri şu şekilde sıralanabilir: (1) İşgücü piyasalarında kadının işgücüne katılımı ile ekonomik karmaşıklık endeksi (EKE) arasında ampirik ilişkiler mevcuttur. (2) EKE ve işgücü cinsiyet eşitsizliği göstergeleri arasındaki ilişkiler ülke gruplarına göre farklılık gösterir. (3) Ekonomik karmaşıklık düzeyi, yüksek ve orta-yüksek gelir grubundaki ülkelerde, ağırlıklı olarak yüksek teknoloji endüstriler tarafından karakterize olduğundan ve söz konusu endüstriler halen erkek egemen görüntü sergilediğinden bu ülkelerde EKE düzeyi arttıkça cinsiyet eşitliği olumsuz etkilenir. Kadınların işgücü piyasalarında istihdam konusunda maruz kaldıkları ayrımcılığı tespit etmeye yönelik yapılacak analizler, ekonomik karmaşıklık düzeyinin işgücü piyasalarında kadınlara yönelik etkilerinin tespit edilmesi ve uygun politika çıkarımlarının geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu noktada çalışmanın, ilgili literatürdeki boşluğu doldurması ve uygun politika önerilerinin geliştirilmesi için gerekli ampirik bulguları sunması açıla-

rından alana katkı yapacağı düşünülmektedir. Bilindiği üzere 2023 yılı itibariyle Nobel Ekonomi Ödülü'nü Harvard'dan Claudia Goldin, işgücü piyasalarında cinsiyet eşitsizliğine yönelik yürüttüğü araştırmalar ile almıştır.¹² Dolayısıyla işgücü piyasalarında cinsiyet eşitsizliği konusu, akademik açıdan ana gündem maddesi olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda çalışmaya dair genel bilgilerin verildiği giriş bölümünün ardından ekonomik karmaşıklık ve cinsiyet eşitsizliği ilişkisi kavramsal boyutuyla ve ilgili literatür ekseninde değerlendirilmektedir. Takip eden bölümde ise ampirik analizlerde kullanılan materyal ve yönteme yer verilmekte, akabinde ampirik bulgular değerlendirilmektedir. Son olarak sonuç bölümünde bulgulara yönelik tartışma geliştirilerek politika önerilerine yer verilmektedir.

2. Ekonomik Karmaşıklık ve Cinsiyet Eşitsizliği

2.1 Ekonomik Karmaşıklık Teorisi ve Ekonomik Karmaşıklık Endeksi Ekonomik Karmaşıklık Teorisi (Economic Complexity Theory), yaşadığımız dünyayı yorumlarken, varsayımsal, doğrusal, iki değişkenli modellemelerden kurtularak çok değişkenli, karmaşık, etkileşimli ve kimi zaman doğrusal olmayan süreçleri açıklayan modellemeleri kapsayan yaklaşımlar geliştirme fikrine dayalı bir teori-dir. 21. Yüzyılda ampirik modelleme yöntemlerinin hızla gelişmesi ve modelleme yazılımlarının ayrıntılı ağ yapısal ilişkileri de modelleyebilme imkanını sunması gibi olanaklar ile iktisatçıların ekonomik sistemleri açıklama ve analiz etme imkanları da gelişmiştir. Tüm bunların yanında, disiplinler arası çalışmaların günümüzde hız kazanması ile fizikten psikolojiye, sosyolojiden matematiğe birçok bi-

¹² Bkz: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2023/press-release>

lim dalının İktisat bilimi ile bağlantıları daha açık bir şekilde keşfedilmiş, bu bağlantılar, evreni ve dünyayı yorumladığımız pencereden sosyoekonomik yapıları da yorumlamamız gerektiği hususuna ışık tutmuştur. Tüm bu gelişmeler, günümüz iktisatçılarının ekonomiyi yorumlama becerilerine önemli katkılar sağlamıştır. Bu noktada yine iktisatçıların en önemli araştırma alanları ise ekonomilerin büyüme ve kalkınma süreçleri olmuştur. Hidalgo ve Hausmann (2009), geçtiğimiz 200 yıllık süreçte ülkelerin sahip oldukları öz yetkinliklerinden kaynaklı üretkenlik farklılıklarından dolayı, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt içi Hâsıla (GSYİH) değerlerinin ciddi anlamda değiştiğinin altını çizmektedir. Yazarlar, ülkelere özgü, işgücünün sahip olduğu donanım ve yetenekler, fikri mülkiyet hakları, altyapı, kültürel arka plan gibi öz yetkinliklerin üretkenliği ve ekonomik karmaşıklık düzeyini arttırdığının altını çizmektedirler. Üretkenlik, literatüre bakıldığında genel itibariyle, ölçüğe göre artan getiriler ile bağdaştırılır ve ticareti yapılamayan yetenekler olarak da nitelendirilen yetkinliklerin yoğun bir şekilde kullanıldığı yüksek teknolojili endüstriler ekseninde artar (Durlauf, 1998: 161). Bu doğrultuda bir ekonomik sistemin karmaşıklığı, içselleştirdiği üretken bilginin ilişkili çeşitliliği ile yakından ilgilidir. Karmaşıklık düzeyi yüksek bir ekonominin oluşması ve sürdürülebilir olması için tasarım, finans, teknoloji ve ticaret gibi pek çok alanda bilgi sahibi olan kişi ve kurumların etkileşim içinde çalışabilmesi gereklidir. Ancak bu sayede içselleştirilmiş çeşitli bilgi, yeni ve gelişmiş ürünler şeklinde anlamlı çıktılar yaratır. Daha açık bir tanımını vermek gerekirse ekonomik karmaşıklık, ekonominin üretken çıktılarının anlamlı bir kompozisyonudur (Hausmann vd., 2011: 18). Bu bağlamda karmaşık olarak tanımlanan ekonomik sistemler, (1) pozitif geri bildirim mekanizmaları ve ölçüğe göre artan

getiriler sayesinde devinerek gelişen (2) sosyal ve iktisadi aktörlerin birbirlerine göre pozisyon ve karar aldıkları (3) doğrusal ilişkilerden ziyade doğrusal olmayan ilişkilerin söz konusu olduğu (4) özellikle yenilik (inovasyon) yaratım süreçlerinde patika bağımlılığının geçerli olduğu (5) heterojen sosyal ve iktisadi ajanların yer aldığı yapılardır (Türkcan, 2018: 8–9). Karmaşık ekonomilerde kritik husus, daha önce de ifade edildiği üzere ekonomilerin sahip oldukları öz yetkinlikleridir. Bu yetkinlikler, ekonomilerin sahip oldukları özkaynakları ile ticareti yapılabilen ürünleri üretmeleri ve ihraç edebilmelerini sağlar. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere bu yetkinlikler altyapı, kültürel arka plan, kurumsal yapı gibi unsurlar olduğundan ölçmesi ve diğer ekonomiler ile karşılaştırması da her zaman oldukça zordur. Bu nedenledir ki bu tür yetkinlikler ekonomilerin soyut varlıkları olarak da nitelendirilir. Bu yetkinlikler ekonomilerin hem üretkenlik hem de karmaşıklık düzeyleri için belirleyicidir. Bu nedenle ekonomilerin tek bir alanda uzmanlaşmak yerine, rekabetçi üstünlükler ekseninde birden fazla alanda yeteneklerini geliştirerek uzmanlaşmaları önem arz etmektedir (Cristelli vd., 2013: 5). Optimal ölçekte olmak kaydıyla uzmanlaşılan alan yelpazesi ne kadar genişse ekonominin rekabet gücü de o derece yüksek olmaktadır. Bu öz yetkinlikleri doğru ve tam olarak ölçümlemek her zaman mümkün olmadığından üreterek ihraç ettikleri ürünler üzerinden ekonomilerin karmaşıklık düzeylerini ölçmek, güncel bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Hidalgo ve Hausmann (2009) tarafından geliştirilen yöntemde bir ekonominin ihracat sepeti, o ekonominin karmaşıklık düzeyini de işaret etmektedir. Söz konusu yöntemin ilk versiyonu Hausmann ve Klinger (2006) tarafından ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada, ürün uzayı (product space) yaklaşımı benimsenerek, ürün çeşitliliğinin yarattığı rekabetçi

avantaja vurgu yapılmıştır. Ardından gelen Hidalgo ve Hausmann'ın 2009 yılında yayınlanan “Building Blocks of Economic Complexity” çalışması ise daha önce de değ inildiğ i üzere ekonomik karmaşıklık düzeyini ölçmek üzere yeni bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntem Harvard Uluslararası Kalkınma Merkezi'nin dikkatini çekmiş ve nihayetinde 2011 yılında Harvard ve MIT (Massachusetts Institute of Technology) iş birliğ i ile dünya ç apında ekonomilerin karmaşıklık düzeylerini ölçmek ve haritalandırmak üzere Ekonomik Karmaşıklık Atlası (The Atlas of Economic Complexity) oluşturulmuştur. Söz konusu Atlas, ilk etapta 128 ülkenin ekonomik karmaşıklık düzeylerini ölçerek yola çı kmıştır. Sürekli güncellenerek yenilenen Atlas bugün, 250 ülke ve bölge için 6000'den fazla ürüne dair veriyi kapsamaktadır. Atlas'ta kullanılan ölçüm metodu, ekonomilerin karmaşıklık düzeylerini ölçerken, hem ekonomiler arasındaki gelir farklılıklarını ortaya koymakta hem de ekonomilerin büyüme kapasitelerini gözler önüne sermektedir (Türkcan, 2018: 52). En son yayınlanan veriler itibariyle EKE açısından karşılaştırma yapıldığında Japonya'nın 2021 yılı itibariyle dünyada en yüksek ekonomik karmaşıklık düzeyine sahip olduğ u görülmektedir. Japonya'yı, sırasıyla İsviçre, Güney Kore, Almanya ve Singapur takip etmektedir. Türkiye ise ülkeler sıralamasında 40. sırada yer almaktadır. Endekste ilk sıralarda yer alan ülkelerin yüksek teknoloji endüstrilere yoğun yatırım yapan, sanayi ürünlerine dayalı ihracat sepetlerinin olduğ u ülkeler oldukları dikkat çekmektedir. Örnek vermek gerekirse, 1. sırada yer alan Japonya'nın ihracat sepetinde en fazla paya sahip ilk iki sektör otomotiv ve BİT (bilgi ve iletişim teknolojileri) olarak görülmektedir. 2. sırada yer alan İsviçre'nin ihracat sepetindeki ilk iki sektörün altın ve Bilgi İletişim Teknolojileri olduğ u göze çarpmaktadır.

2.2 İşgücü Piyasalarında Cinsiyet Eşitsizliği

Çalışma ekonomisi alanında çalışan iktisatçılar, işgücü piyasalarında cinsiyet eşitsizliği konusuna büyük önem vermektedir. Bu ilginin temel nedeni, kazançlar ve mesleklerde küresel düzeyde devam eden cinsiyete dayalı farklılıklardır (Neumark, 2004: 1). Farklılıkların yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerde dahi geçerli olması, cinsiyet eşitsizliğinin gelir düzeyiyle ilgili olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, işgücü piyasalarında cinsiyet eşitsizliğinin birçok başka nedeni bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; kadınların yüksek eğitime kayıt oranı, çocuk bakımının ağırlıklı olarak kadının sorumluluğu olduğu yönündeki genel inanış, kamu politikasında kadın hakları ve hareketinin oranı, cam tavan, kültürel arka plan ve dini inançlar olarak sıralanabilir (Orloff, 2009; Evans ve Kelley, 2008; Kephart ve Schumacher, 2005; Maltby vd., 2010). Özellikle yaşlanmakta olan toplumlar için, kadınların istihdam oranının önemli bir gösterge olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda, özellikle Avrupa ülkeleri işgücünün yaşlanması ve vatandaşları arasında doğum oranının azalması olgularıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple, kadınları işgücüne dâhil etmek önemli bir politika aracı haline gelmiştir (Orloff, 2009: 325). Ayrıca gelişmiş ülkeler; bakım hizmetlerini ve aile içi işleri desteklemelerine rağmen, kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin işgücüne katılım oranının gerisinde kaldığını fark etmişlerdir (Leira, 2002). Sonuç olarak, son yıllarda politika yapıcılar, kadınların işgücüne katılımını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen faktörler üzerinde çalışmaktadır. Ekonomik kalkınma çok boyutlu bir konu olduğu için, farklı göstergelerini değerlendirmek önemlidir. Günümüz dünyasında, kadınların ekonomik hayata

katılımı ülkelerin ekonomik kalkınma patikalarını ölçmek için kritik bir konudur. Toplumsal cinsiyet gelişiminin insani kalkınmanın önemli faktörlerinden biri olarak kabul edilmesi, Cinsiyet Gelişim Endeksinin (GDI – Gender Development Index) neden İnsani Gelişim Endeksinin (İGE) bir alt-endeksi olarak hesaplandığını açıklamaktadır. Daha önce de değ inildiğ i üzere, toplumsal cinsiyet gelişiminin farklı göstergelerini belirlemek günümüz dünyasında kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, ekonomik karmaşıklık ve toplumsal cinsiyet gelişiminin birlikte ele alınması insani gelişim kavramının önemli bir yönü olabilir. Cinsiyet eşitsizliğ i, insani gelişim yaklaşımının ortaya çıkışıyla beraber literatürde büyük önem kazanmış bir araştırma alanı olmuştur. Özellikle ekonometrik yöntemlerin gelişimiyle beraber 1990'ların başından itibaren farklı ekonomilerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini inceleyen çok sayıda çalışma literatürde yerini almıştır. Söz konusu çalışmalar cinsiyet eşitsizliğ inin ölçümü konusunda farklı bakış açılarına sahip olduğ undan metodoloji olarak farklı ampirik yöntemler kullanmışlardır. Bu bağlamda bazı çalışmalar toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ücret farklılıklarını ele alarak inceledik en [örneğin Kasnakoğ lu ve Dayıoğ lu (1997), Lovell (2000), Özcan, Üçdoğ ruğ ve Özcan (2003), Ng (2007), Nwaka, Güven-Lisaniler ve Tuna (2016) ve Sefil Tansever ve Kent (2018)] bazı çalışmalar ise işgücüne katılım perspektifinden cinsiyet eşitsizliğini ele almışlardır [örneğin bkz. Reddy (1975), Pampel ve Tanaka (1986), Macunovich (1996), Göksel (2013), Lahoti ve Swaminathan (2016), Çelebioğ lu (2017), Puga ve Soto (2018)]. Bu çalışmada, daha uzun bir zaman dilimi için ülke düzeyinde veriler mevcut ve sürekli olduğ undan işgücüne katılım, cinsiyet eşitsizliğini temsil etmek için kullanılmıştır. Cinsiyet ayrımcılığ ının literatürde, dikey ve yatay olmak üzere iki tü-

rünün olduğu kabul edilmektedir. Yatay cinsiyet ayrımcılığı, farklı cinslerin nasıl algılandığı ve farklı cinslere tanınan özgürlüğün farkı üzerinden tespit edilmeye çalışılır. Bu tür ayrımcılığı ölçmenin genel yolu, aynı eğitim düzeyine sahip farklı cinslerin eşit iş olanaklarına sahip olup olmadıklarını tespit etmektir. Bunu ölçmek için de iki gösterge kullanılır. Bunlar; cam tavan uygulamaları ve cinsiyete dayalı ücret farkıdır. Diğer taraftan dikey cinsiyet ayrımcılığı mesleki cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulu bir olgudur. Bu ise sosyal tabakalaşma görüngüleri üzerinden ölçülür (Jarman vd., 2012: 1003–1008). Bu noktada, kadının işgücüne katılım oranı, kadın işsizlik oranı ve cinsiyet eşitsizliği endeksi gibi göstergeler, dikey cinsiyet ayrımcılığını ölçmenin en bilinen yöntemleridir (Blackburn ve Jarman, 2006: 293–294).

3. Literatürde Ekonomik Karmaşıklık ve Cinsiyet Eşitsizliği İlişkisi

Literatürde ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme ilişkisini araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Karmaşıklık ekonomisi alanında ampirik açıdan öncü çalışma, daha önce de değinildiği üzere Hidalgo ve Hausmann (2009) çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada ürün uzayı yaklaşımı geliştirilerek ürün sofistikasyonu arttıkça ülkelerin ekonomik performanslarının da artış gösterdiği ifade edilmiştir. Hausmann vd. (2011) çalışmasında ise 128 ülke için yapılan analizler sonucunda ekonomik karmaşıklık endeksi değerlerinin ekonomik büyümeye pozitif etki ettiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde Simoes ve Hidalgo (2011) çalışmasında ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme ve kalkınmayı arttırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Hartmann vd. (2017), Zhu ve Li (2017) ve Yıldız ve Yıldız (2019) çalışmalarında da aynı doğrultuda sonuçların elde edildiği görülmektedir.

Felipe vd. (2012) 124 ülke ve 5107 ürün için yine ürün uzayı yaklaşımını benimseyerek analizlerini yapmışlardır. Ampirik analizler sonucunda ülkelerin gelir düzeyleri yükseldikçe ürettikleri ürünlerin karmaşıklık düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Jarreau ve Poncet (2012) ise 1997–2009 döneminde Çin bölgeleri üzerine bir ampirik uygulama yapmışlardır. Uygulama sonucunda ürün karmaşıklık düzeyi yüksek ürünlerin üretiminde uzmanlaşan Çin bölgelerinin iktisadi büyüme oranlarının da daha yüksek olduğu bulgusu elde edilmiştir. Özgüzer ve Oğuş Binatlı (2016), 1995–2010 zaman aralığı için Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik karmaşıklık düzeyinin ekonomik büyüme üzerine etkilerini panel veri tahminlemesi ile analiz etmişlerdir. Ampirik bulgular, ekonomik karmaşıklık düzeyi yüksek ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının da yüksek olduğunu ve iki değer arasında güçlü ilişki bulunduğunu işaret etmiştir. Çeştepe ve Çağlar (2017) ise Türkiye'nin de dâhil olduğu 86 ülke için panel veri uygulaması yaparak ekonomik karmaşıklık endeksi ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Ampirik bulgulara göre EKE değerleri ekonomik büyüme üzerine pozitif katkı yapmaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme oranları daha düşük olan ülkelerde EKE değerlerinin büyümeye katkısının diğer ülkelere de daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye özelinde bir diğer çalışma olarak Tuncer vd. (2017) 2014 yılı itibariyle Türkiye'de İİBS2 bölgelerinin EKE değerlerini hesaplamışlardır. Hesaplamalara göre EKE değeri en yüksek bölge TR21 (Trakya Bölgesi) olarak tespit edilmiştir. Ekonomik karmaşıklığın büyüme ile ilişkisinin yanısıra sürdürülebilir kalkınmanın farklı boyutları ile ilişkisini inceleyen çalışmalar da literatürde mevcuttur. Bu tür çalışmaların özellikle son yıllarda hız kazandığı görülmektedir. Shahzad vd. (2021), ABD ekonomisinde

1965 yılı 1. çeyreğinden 2017 yılı 4. çeyreğine kadar geçen zaman aralığı için yaptıkları analiz sonucunda ekonomik karmaşıklık düzeyi ve fosil yakıt enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Dahası bu ilişkinin ABD'nin ekolojik ayak izini arttırdığını, diğer bir ifadeyle ekonomik karmaşıklık düzeyinin çevre ve döngüsel ekonomi açısından zararlı olduğunu tespit etmişlerdir. Başka bir önemli çalışma olarak Yapraklı ve Özden (2021) çalışmasında ise OECD ülkeleri için 1996 – 2017 zaman aralığına dair ampirik analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerde ekonomik karmaşıklık düzeyinin üretim temelli karbondioksit emisyonundan, yenilenebilir enerji tüketiminden ve sera gazı emisyonundan etkilendiğini tespit etmişlerdir. Dolayısıyla buradaki nedensellik ilişkisinin bir önce bahsedilen çalışmanın aksi yönde hareket ettiği görülmektedir. Diğer taraftan Rafique vd. (2021) 10 ülke ve 1980–2017 zaman aralığı için yaptıkları ampirik analiz sonucunda ekonomik karmaşıklığın ekolojik ayak izini uzun dönemde arttırdığını tespit etmişlerdir. Adedoyin vd. (2021) 26 AB ülkesi ve 1995–2018 zaman aralığı için yaptıkları analizler sonucunda ekonomik karmaşıklık endeksi ile çevresel bozulma arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Boleti vd. (2021) ise 2002–2021 zaman aralığında 88 ülke için yaptıkları analizler sonucunda ekonomik karmaşıklığın hava kalitesi üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. İkram vd. (2021) çalışması ise Japonya ekonomisi için 1965–2017 zaman aralığına dair yapılmıştır ve ampirik analizler sonucunda ekonomik karmaşıklık endeksi ile çevresel ayak izi arasında oldukça güçlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Poncet ve de Waldemar (2013) ise Çin için şehirler düzeyinde bir panel veri analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda şehirlerin karmaşıklık düzeylerini arttırmak üzere yerel kaynaklarını daha etkin

kullanmaları gerektiği, ancak bu sayede bölgesel büyümenin arttırılabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan ekonomik karmaşıklık-
ğın 5. sürdürülebilir kalkınma amacı olan toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkisini analiz eden çok az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Nguyen (2021) cinsiyet eşitliğinin ekonomik karmaşıklık düzeyi üzerine etkisini 1991–2017 zaman aralığı ve 119 ülke için ampirik olarak analiz etmiştir. Ampirik bulgular, cinsiyet eşitliğinin ekonomik karmaşıklık üzerine pozitif etkilerinin olduğunu göstermiştir. Bu alandaki diğ er bir önemli çalışma, Saad ve Assoumou-Ella (2019) çalışmasıdır. Söz konusu çalışma, eğitimde cinsiyet eşitliği endeksi ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişkileri ampirik olarak analiz etmiştir. 1984–2014 periyodu için yapılan panel veri analizleri sonucunda, ekonomik karmaşıklık düzeyinin, farklı gelir gruplarındaki ülkelerdeki farklı eğitim düzeylerinde cinsiyet eşitliği endeksi üzerinde pozitif etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bir diğ er çalışma da Türkcan (2022) çalışmasıdır. Çalışmada 1995–2019 zaman aralığında OECD ülkeleri için panel veri analizi yapılmıştır. Pedroni Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi sonuçlarına göre ekonomik karmaşıklık düzeyi ile kadının işgücüne katılımı ve yine ekonomik karmaşıklık düzeyi ile cinsiyete göre ücret farkı arasında uzun dönemde eşbütünleşik ilişkiler tespit edilmiştir. Öte yandan nedenselliğe dayalı ilişkiler tespit edilmemiştir. Görüldüğü üzere bu alanda yapılmış olan çalışmalar henüz oldukça kısıtlı sayıdadır. Yapılmış olan çalışmaların ise ya ülkeleri gelir gruplarına göre ayırmadan ya da tek bir ülke grubu için yapıldığı görülmektedir. Ülkeleri gelir gruplarına ayırarak incelemeyi yapmış olan Saad ve Assoumou-Ella (2019) çalışması ise işgücü piyasalarındaki cinsiyet eşitsizliğine değil yalnızca eğitimde cinsiyet eşitsizliğine odaklanmıştır. Bu ça-

lışmalar ve bulguları dikkate alındığında, çalışmamız kapsamında yapılan analizlerin ilgili literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünölmektedir. Ayrıca araştırmanın yalnızca ampirik literatüre değil, ampirik analizler sonucunda elde edilen bulgular ışığında geliştirdiği politika önerileri ile iktisat politikası alanına da katkı yapması beklenmektedir.

4. Ampirik Analiz

4.1 Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada ampirik araştırmalar için panel veri analizi yöntemleri kullanılmaktadır. Panel veri seti, zaman serisi ve kesit veri setleri ile karşılaştırıldığında birtakım üstünlöklere sahiptir. Panel veri aynı anda hem zaman hem de kesit boyutlarını bir arada kapsadığından daha geniş veri setlerini iki boyutu birden ele alarak sunabilmektedir. Panel verinin bu özelliği, daha yüksek sayıda gözlemi ampirik analizlere katabilme imkânını sunmasının yanı sıra, daha yüksek serbestlik derecesine dayalı istatistikî analizi de mümkün kılar. Tüm bunların yanı sıra, panel veri setleri, açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusallık (multicollinearity) olasılığını da azaltır (Hsiao, 2002: 1-3). Dolayısıyla panel veri setleri, ekonometrik analizlerde pek çok açıdan araştırmacılara avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlar dikkate alınarak bu araştırmada da panel veri setleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 5 ayrı ölke grubuna ve 1995–2021 zaman aralığına dair panel veri setlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu ölke grupları; yüksek gelir grubu ölkeler, üst-orta gelir grubu ölkeler, alt-orta gelir grubu ölkeler, düşük gelir grubu ölkeler ve küresel ölçekte tüm ölkelerdir. Veri setlerine dair bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Yüksek gelir grubundaki ölkeler için: 53 ölke 27 yıl
- Üst-orta gelir grubundaki ölkeler için: 47 ölke 27 yıl

- Alt-orta gelir grubundaki ülkeler için: 45 ülke 27 yıl
- Düşük gelir grubundaki ülkeler için: 34 ülke 27 yıl
- Küresel ölçekte tüm ülkeler için: 179 ülke 27 yıl

Çalışma kapsamında kullanılan tüm verileri Dünya Kalkınma Göstergeleri Online Veritabanı'ndan temin edilmiştir. Gelir grubuna göre ülke sınıflandırması için Birleşmiş Milletler'in 2022 yılında yayınlamış olduğu World Economic Situation Prospects- 2022 raporunda önerilen sınıflandırma benimsenmiştir. İlgili ülkelerin isimleri çalışmanın Ekler bölümünde Tablo Ek1 olarak yer almaktadır. Araştırmada kullanılan veri setleri şu değişkenlere aittir: kadının iş gücüne katılım oranı (kiko), ekonomik büyüme oranı (ebo), doğurganlık oranı (do), kadınlarda yükseköğretim düzeyi (kyd) ve Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (eke). Tahminlenen model ise şu şekildedir:

$$kiko_{it} = \beta_1 + \beta_2ebo_{it} + \beta_3do_{it} + \beta_4kyd_{it} + \beta_5eke_{it} + e_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte i mekân boyutunu, t zaman boyutunu ifade etmektedir. Bağımlı değişken, kadının işgücüne katılım oranıdır. Araştırmanın başlangıcında, ücret farkı üzerinden ikinci bir model daha tahminlenmesi planlanmış olmakla birlikte, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu için bu verinin elde edilememiş olması nedeniyle planlanan model tahminlenmemiş, analizler kadının işgücüne katılım oranı üzerinden yürütülmüştür. Modelin bağımsız değişkenleri ise ekonomik büyüme oranı, doğurganlık oranı, kadının yüksek eğitime katılım oranı ve ekonomik karmaşıklık endeksidir. Modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenler ilgili literatür takip edilerek belirlenmiştir. (Bkz. Hidalgo ve Hausmann (2009); Hausmann vd. (2011), Gaddis ve Klasen (2014) ve Saâd ve Assoumou-Ella (2019)). Modeldeki e parametresi, hata terimini ifade etmektedir. Analizlerde tahminlemeler öncesinde serilerin durağanlık

analizleri yapılmış, durağan olmayan serilerin durağanlaştırılması için fark alma yöntemi benimsenmiştir. Ardından, durağan seriler ile denklemin türü (sabit etkilerin mi rassal etkilerin mi geçerli olduğu) her bir ülke grubu için ayrı olacak şekilde tespit edilmiştir. Ardından, önce En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) ile tahminleme yapılmış, ve serilerdeki patika bağımlılığı ve veri setlerinin dengesiz panel veri setleri olması göz önünde bulundurularak Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) tahminleme için kullanılmıştır. Tahminlemelerde E-Views ekonometri paket programı kullanılmıştır.

4.2 Uygulama ve Ampirik Bulgular

Zaman boyutu olan serilerde, analizlere başlamadan önce serilerin durağanlığının tespiti önem arz etmektedir. Serilerin durağanlığı, sahte regresyon sorunuyla karşılaşmamak ve tutarlı ampirik bulgular elde edebilmek adına önemlidir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2005: 277). Bu nedenle tüm veri setlerindeki seriler için birim kök testleri yapılmıştır. Tablo 1, serilerin düzeyde birim kök test sonuçlarını özetlemektedir. Panel Birim Kök Testleri içerisinde 4 birim kök testine bakılmış ve bunların genel sonuçlarına göre serilerin durağanlığına karar verilmiştir. Bu testler: Levin, Lin & Chu t^* Testi, Im, Pesaran and Shin W-Stat Testi, ADF-Fisher Chi-Square Testi ve PP-Fisher Chi-Square Testi'dir. Bu 4 test, farklı istatistik değerlerinin araştırması üzerine (t istatistiği, W istatistiği ve Ki-Kare istatistiği) kuruludur ve serilerin durağanlığını farklı yaklaşımlar ile araştırmaktadır. Tablo 1, 5 ülke grubu için 5 değişkenin serilerinin 4'er farklı test ile birim kök analizlerinin sonuçlarını göstermektedir. Bu kapsamda Tablo, 100 ayrı analiz sonucunu içermektedir.

Tablo 1: Seriler için Düzeyde Panel Birim Kök Testlerinin Sonuçları

	Yüksek Gelir Grubu Ülkeler				Üst Orta Gelir Grubu Ülkeler				Alt Orta Gelir Grubu Ülkeler				Düşük Gelir Grubu Ülkeler				Küresel			
	Lev- in, Lin & Chu t*	Im, Pe- saran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi- suar e	PP - Fisher Chi- square	Lev- in, Lin & Chu t*	Im, Pe- saran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi- suar e	PP - Fisher Chi- suar e	Lev- in, Lin & Chu t*	Im, Pe- saran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi- suar e	PP - Fisher Chi- suar e	Lev- in, Lin & Chu t*	Im, Pe- saran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi- suar e	PP - Fisher Chi- suar e	Lev- in, Lin & Chu t*	Im, Pe- saran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi- suar e	PP - Fisher Chi- suar e
kiko	-8.945 (0.00)	-2.722 (0.00)	166.57 (0.00)	217.33 1 (0.00)	-1.558 (0.05)	1.592 (0.94)	110.28 (0.09)	103.61 (0.19)	-1.917 (0.02)	2.264 (0.98)	132.00 (0.00)	122.93 (0.00)	- 0.585 (0.27)	4.0680 (1.00)	48.783 (0.74)	36.768 (0.97)	-6.663 (0.00)	2.207 (0.98)	487.04 (0.00)	498.70 (0.00)
eke	-4.394 (0.00)	-2.820 (0.00)	121.67 (0.00)	124.55 (0.00)	-4.607 (0.00)	-5.170 (0.00)	157.47 (0.00)	157.26 (0.00)	-6.548 (0.00)	-6.364 (0.00)	158.59 (0.00)	155.88 (0.00)	-3.857 (0.00)	-4.6351 (0.00)	72.696 (0.00)	72.293 (0.00)	-9.417 (0.00)	-9.313 (0.00)	520.59 (0.00)	519.44 (0.00)
ebo	- 21.47 7 (0.00)	-21.827 (0.00)	621.81 (0.00)	644.25 (0.00)	- 21.23 8 (0.00)	-21.735 (0.00)	577.94 (0.00)	842.37 (0.00)	- 17.43 8 (0.00)	-17.221 (0.00)	468.59 (0.00)	471.81 (0.00)	- 22.40 7 (0.00)	-17.261 (0.00)	315.88 (0.00)	328.83 (0.00)	- 41.53 9 (0.00)	-39.735 (0.00)	2040.0 (0.00)	2362.0 (0.00)
kyd	-6.361 (0.00)	1.251 (0.89)	144.59 (0.00)	129.21 (0.01)	1.149 (0.87)	5.909 (1.00)	45.235 (0.99)	49.143 (0.98)	-1.373 (0.08)	7.000 (1.00)	42.475 (0.99)	45.590 (0.99)	5.399 (1.00)	8.2252 (1.00)	9.6576 (1.00)	16.702 (0.99)	-3.259 (0.00)	11.092 (1.00)	243.30 (0.98)	241.76 (0.98)
do	- 12.49 7 (0.00)	-1.233 (0.10)	179.97 (0.00)	147.55 (0.00)	- 10.01 2 (0.00)	-6.864 (0.00)	315.84 (0.00)	222.11 (0.00)	- 17.41 1 (0.00)	-11.308 (0.00)	363.86 (0.00)	322.51 (0.00)	8.286 (1.00)	18.624 (1.00)	54.419 (0.53)	52.351 (0.61)	- 17.12 2 (0.00)	-3.563 (0.00)	987.24 (0.00)	803.29 (0.00)

Not: Gri renk ile gösterilen hücreler, serilerin durağan olmadığını işaret eden birim kök testlerinin sonuçlarıdır.

Alt orta gelir grubu ülkelerde kiko değişkeni bir birim kök testine göre durağan olmadığından, bir diğerine göre de sadece %5 düzeyinde anlamlılık sergilediğinden durağan olmadığı kanaatine varılmıştır.

Düzeyde durağanlık araştırmasının ardından yapılması gereken, durağan olmayan serileri, farklarını alma suretiyle durağanlaştırmaktır. Bu sayede, analizlerde sahte regresyon olgusundan kaçınmak mümkün olacaktır. Tablo 2’de birinci farkı alınmış serilere aynı birim kök testlerinin uygulanması ile elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Tablodan görüldüğü üzere birinci farkı alındığında tüm sorunlu seriler durağanlaşmaktadır. Bu tabloda da 28 analiz sonucuna yer verilmektedir.

Tablo 2: Düzeyde Duragan Olmayan Serilerin Birinci Farklarının Panel Birim Kök Testlerinin Sonuçları

	Üst Orta Gelir Grubu Ülkeler				Alt Orta Gelir Grubu Ülkeler				Düşük Gelir Grubu Ülkeler				Küresel			
	Levin, Lin & Chu t*	Im, Pesaran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi-square	PP - Fisher Chi-square	Levin, Lin & Chu t*	Im, Pesaran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi-square	PP - Fisher Chi-square	Levin, Lin & Chu t*	Im, Pesaran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi-square	PP - Fisher Chi-square	Levin, Lin & Chu t*	Im, Pesaran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi-square	PP - Fisher Chi-square
D(kiko)	-18.34 (0.00)	-23.78 (0.00)	641.81 (0.00)	704.37 (0.00)					-6.36 (0.00)	-7.29 (0.00)	164.05 (0.00)	160.48 (0.00)				
D(kyd)	-9.44 (0.00)	-7.96 (0.00)	212.60 (0.00)	226.38 (0.00)	-7.74 (0.00)	-6.31 (0.00)	170.91 (0.00)	166.30 (0.00)	-20.65 (0.00)	-8.38 (0.00)	116.08 (0.00)	120.80 (0.00)	-24.75 (0.00)	-16.10 (0.00)	797.90 (0.00)	834.3 (0.00)
D(do)									-4.484 (0.00)	-4.41 (0.00)	115.89 (0.00)	111.32 (0.00)				

Analizlere başlarken panel veri analizinde atılması gereken ilk adım, modelin türünü belirlemektir. Bu doğrultuda ilgili veri setleri ile tahminlenecek modellerde ne tür etkilerin baskın olduğunu tespit ederek analizleri bu etkiler dikkate alarak yapmak, elde edilecek analiz sonuçlarının sapmasızlığı ve tutarlılığı açısından kritik öneme sahiptir. Tablo 3'te tahminlenecek regresyonda ne tür etkilerin baskın olduğunu gösteren Hausman Test sonuçları yer almaktadır. Tablo 3'ten görüldüğü üzere yüksek gelir grubu ülkeler, düşük gelir grubu ülkeler ve küresel ölçekte 'sabit etkiler' geçerli iken üst-orta gelir grubu ülkeler ve alt-orta gelir grubu ülkelerde 'rassal etkiler' geçerlidir.

Tablo 3: Hausman Test Sonuçları

Veri Seti	Ki-Kare Değeri	Olasılık	Regresyon
Yüksek Gelir Grubu	17.8980	0.0031	Sabit Etkiler
Üst-Orta Gelir Grubu	2.1297	0.7119	Rassal Etkiler
Alt-Orta Gelir Grubu	4.5180	0.3404	Rassal Etkiler
Düşük Gelir Grubu	32.1551	0.0000	Sabit Etkiler
Küresel	16.2511	0.0027	Sabit Etkiler

Hausman Test uygulamalarının ardından tüm ülke grupları için ayrı ayrı model tahminlemesi aşamasına geçilmiştir. Bu kapsamda öncelikle EKK Yöntemi ile model tahminlemesi yapılmıştır. EKK Yöntemi, hata karelerini minimize ederek, en uygun modeli tahminlemeye çalışan ve halen günümüzde popülerliğini koruyan bir ekonometrik tahminleme yöntemidir (Gujarati ve Porter, 2009: 55; Ramanathan, 1998: 88). GMM ise Maksimum Olabilirlik varsayımına karşı üstünlüğü olan bir metot olarak son yıllarda ekonometrik çalışmalarda ağırlığını göstermeye başlamıştır (Harris ve Matyas, 1999: 4).

Tablo 4'ün üst kısmında tüm ülke grupları için ayrı ayrı tahminlenen modelimizin EKK sonuçları yer alırken; alt kısmında GMM sonuçları yer almaktadır. Bu kapsamda ilgili Tabloda 10 ayrı tahminleme sonucuna yer verilmektedir. EKK tahminleme sonuçları ile GMM tahminleme sonuçlarının tek tabloda verilmiş olma nedeni, iki yöntem ile yapılan tahminlemelerin sonuçlarının karşılaştırılabilmesine imkân tanımaktadır. Tablodan görüleceği üzere EKK tahminlemelerinde anlamlılığı tespit edilemeyen Üst Orta Gelir Grubu ve Alt Orta Gelir Grubundaki iki değişkenin GMM yöntemi ile anlamlılıkları tespit edilmiştir. GMM tahminlemelerinde enstrüman (araç) değişken olarak bağımlı ve bağımsız değişkenlerin 1 ve 2 senelik gecikmeli değerleri kullanılmıştır. Enstrüman değişken seçiminde Ad Hoc seçim yöntemi takip edilirken, gecikme uzunluğunun 2 senede bırakılması, veri kaybının önüne geçmek adına tercih edilmiştir.

Tablo 4: EKK ve GMM Tahminleme Sonuçları

Değişkenler	Küresel	Yüksek Gelir Grubu	Üst Orta Gelir Grubu	Alt Orta Gelir Grubu	Düşük Gelir Grubu
EKK SONUÇLARI					
sabit	43.14938 (0.0000)***	39.55393 (0.0000)***	-0.049788 (0.5881)	0.063304 (0.5357)	-0.096836 (0.3563)
ebo	-0.026975 (0.0009)***	-0.009891 (0.3989)	0.002778 (0.5691)	0.000469 (0.9478)	-0.004898 (0.4075)
do	--0.791753 (0.0000)***	-0.110551 (0.5090)	0.062019 (0.1349)	-0.016074 (0.6213)	-0.129915 (0.7868)
kyd	-0.011850 (0.2340)	0.055970 (0.0000)***	0.005283 (0.3197)	-0.008361 (0.5101)	-0.069801 (0.0738)*
eke	-0.260036 (0.0658)*	-1.274918 (0.0000)***	-0.007030 (0.8461)	-0.071826 (0.2195)	-0.053681 (0.5554)
GMM SONUÇLARI					
sabit	45.51154 (0.0000)***	40.53278 (0.0000)***	-0.118026 (0.3427)	-0.267930 (0.1636)	-0.076813 (0.8170)
ebo	-0.299346 (0.0000)***	0.000532 (0.9879)	0.002613 (0.8633)	0.044281 (0.0705)*	-0.042888 (0.4591)
do	-1.453655	-0.216472	0.100135	0.051863	0.311102

	(0.0000)***	(0.3212)	(0.0426)**	(0.3173)	(0.8061)
kyd	0.005296 (0.8389)	0.057940 (0.0000)***	0.010284 (0.2696)	0.008784 (0.8186)	-0.495965 (0.0147)**
eke	-0.621037 (0.0481)**	-1.780191 (0.0000)***	-0.039084 (0.2677)	-0.016102 (0.8386)	-0.318834 (0.3959)

Not: Gri ile boyalı hücreler, istatistiki olarak anlamlı olan değişkenleri göstermektedir. Olasılık değerlerinin yanındaki yıldızlar ise anlamlılık düzeyini göstermektedir. ***: %1 düzeyinde anlamlılık, **: %5 düzeyine anlamlılık, *: %10 düzeyinde anlamlılık ifade etmektedir.

Tablo 4’te küresel ölçekte GMM tahminlemesi sonuçları, ekonomik büyüme oranı, doğurganlık oranı ve ekonomik karmaşıklık endeksinin kadının işgücüne katılım oranı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ancak tüm bu değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde negatif bir etkisinin olması da dikkate değerdir. Diğer bir ifadeyle, dünya geneline bakıldığında, ekonomik büyüme oranı arttıkça, doğurganlık oranı arttıkça ve ekonomik karmaşıklık düzeyi yükseldikçe kadının işgücüne katılım oranı düşmektedir. Doğurganlık oranının negatif etkisi, beklenen bir etki olmakla birlikte ekonomik büyümenin negatif etkisinin refah düzeyi arttıkça kadınların iş hayatından çekilmesi şeklinde yorumlanması olasıdır. Ekonomik Karmaşıklık ise günümüz dünyasında yüksek teknoloji ürünler üzerine kurulu bir kavram olduğundan yüksek teknoloji endüstrilerin ekonomide payının artmasının kadınları işgücünden dışladığı şeklinde bu sonucu yorumlamak mümkündür.

Yüksek gelir grubu ülkelerde ise kadının yüksek eğitime katılım oranının kadının işgücüne katılım oranı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu görülmekte, ancak ekonomik karmaşıklık endeksinin negatif ve anlamlı etkisinin olduğu göze çarpmaktadır. Bu noktada kadının yükseköğrenime katılımı arttıkça işgücüne katılım oranının da beklendiği üzere arttığı görülmektedir. Öte yandan küresel düzey için

yapılan analiz sonuçlarında olduğu gibi yüksek gelir grubu ülkelerindeki analiz sonuçları da ekonomik karmaşıklık düzeyindeki artışın kadının işgücüne katılım oranını düşürdüğünü işaret etmektedir.

Üst orta gelir grubu ülkelerde ise kadının işgücüne katılım oranı üzerinde yalnızca doğurganlık oranının etkili olduğu ve etkisinin de pozitif yönde olduğu görölmektedir. Söz konusu değişkene yönelik bu bulgu beklentinin aksine olmakla birlikte, çocuk sayısı arttıkça hanehalkı gelirini arttırma ihtiyacından mütevellit kadınların da işgücüne katılımının artması şeklinde bu sonucu yorumlamak mümkündür.

Alt orta gelir grubu ülkelerinde ekonomik büyüme oranının bağımlı değişken üzerinde etkisi olan tek değişken olduğu ve etkisinin de pozitif olduğu görölmektedir. Bu durum esasında beklenen bir durumdur. Zira gelir düzeyinin düşük olduğu bu ülke grubunda ekonomik büyüme ve kişi başına gelir arttıkça kalkınma hızının artması ve kadının işgücü piyasalarında da ekonomik temsiliyet gücünün yükseliyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Son olarak düşük gelir grubu ülkelerde kadının işgücüne katılım oranının temel belirleyicisinin kadının yükseköğrenime katılımı olduğu görölmektedir. Söz konusu bağımsız değişkenin etkisinin ise negatif olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, kadının yükseköğrenime katıldıkça okuduğu süreçte işgücü piyasalarından çekiliyor olması şeklinde yorumlanabileceği gibi düşük gelir grubu ülkelerde yükseköğrenimin kadın istihdamına yönelik piyasa ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir şekilde tasarlanmış olmasıyla ilişkili olduğu da düşünülebilir. Öte yandan diğçer ana makro değişkenlerin anlamlı etkisinin tespit edilememiş olmasında, bazı ülkelerin veri setlerindeki eksikliklerden kaynaklanmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Zira söz konusu ülkeler gelişmişlik düzeyleri açısından da geri kalmış ülkeler oldukla-

rından istatistik toplama ve yayınlama konularında da sıkıntılar yaşamaktadırlar.

5. Tartışma, Sonuç ve Politika Önerileri

Cinsiyet eşitsizliğine etki eden faktörlerin tespiti sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından değil, küresel ölçekte tüm ülke ve ülke grupları açısından özel önem arz etmektedir. Dünya tarihinde geçmişe bakıldığında Dünya Savaşları dönemine kadar kadınların yerinin işgücü piyasalarından ziyade evleri olduğu göze çarpmaktadır. Dünya Savaşları dönemine dek, üretim süreçlerinin erkek egemen yapıda olmasının, kadının toplumsal görevinin ailenin ve evin bakımını sağlamak olarak tanımlanmış olmasından kaynaklandığı genel kabul görmektedir. Öte yandan, 1. ve 2. Dünya Savaşları ile erkeklerin işgücü piyasalarındaki varlıklarının azalması ve üretim süreçlerini devam ettirme zorunluluğu, kadınları ikame işgücü olarak işgücü piyasalarına yerleştirmiştir. Savaş dönemlerinde üretimin aksamadan devam edebilmesi ise kadının, erkeğin yapabildiği her işi yapabildiği ve üretim süreçlerini sorunsuz sürdürebildiği gerçeklerini gözler önüne sermiştir (Afşar ve Öğrekçi, 2014: 68). Kadınların işgücü piyasalarında daha aktif rol almaya başlaması ise, 20. yüzyıl itibariyle kadına seçme ve seçilme hakkının birçok ülkede verilmesini sağlamıştır. Öte yandan, kadının güçlendirilmesine dair tüm çabalara rağmen, kadının toplumdaki ve ekonomideki yerine dair geleneksel görüş küresel anlamda (bazı ülke ve bölgelerde daha yoğun bir şekilde olmakla birlikte) hâkimiyetini sürdürmeye devam etmiştir. Günümüzde halen kadınlar işgücü piyasalarında erkeklerden daha az maaş/ücret almakta, kriz dönemlerinde ilk işten çıkarılan kesim olmakta, terfi ve atamalarda negatif ayrımcılığa uğramakta, şiddet ve mobbinge erkeklerden daha yoğun olarak maruz kalmaktadırlar

(Türkcan, 2021: 148). Tüm bu gerçeklerden yola çıkılarak, 21. yüzyıl küresel sürdürülebilir kalkınma amaçlarından birisi cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla günümüzde cinsiyet eşitsizliğine etki eden faktörleri tespit etmek ve elde edilen bulgulardan yola çıkarak uygun politika önerileri geliştirmek küresel toplumun ve ekonominin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Ekonomik karmaşıklık yaklaşımı ise, ekonomilerin rekabet halinde oldukları diğ er ekonomilerden ne ölçüde farklı ürünler üretebildikleri ve ihracat sepetlerini ne ölçüde çeşitlendirebildikleri ile ilgili bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bu yaklaşımda, farklı ve rekabetçi ürün üretme imkânı sunan yüksek teknoloji endüstriler, ekonomiler için önemli hale gelmektedir. Öte yandan ekonomilerin karmaşıklık düzeylerinin artmasının kadının işgücüne katılımı üzerinde etkisi olup olmadığı konusunun yeterince araştırılmadığı görülmektedir. Kadının işgücüne katılımının belirleyicilerini araştıran literatürde, ekonomik büyüme, doğurganlık oranı, kadının eğitime katılımı gibi bazı temel değişkenlerin etkilerinin yoğun bir şekilde irdelendiği ancak karmaşıklık düzeyi ile ilişkinin göz ardı edildiği görülmektedir. Oysaki günümüz küresel dünyası dijitalleşmiş, yenilikçi ve yüksek teknolojilere odaklı bir görünüm sergilemektedir. Bu açıdan bakıldığında, ülkelerin ekonomik karmaşıklık düzeylerinin kadının işgücüne katılımına etkilerini araştırmak önemli bir analiz konusudur. Ekonomik karmaşıklık, yüksek rekabeti, yüksek rekabet hızlı büyümeyi beraberinde getirmektedir. Ancak bu büyüme kapsayıcı ve adil bir büyüme midir? Kalkınmayı beraberinde getirmekte midir? Bunlar ekonomik karmaşıklık literatürünün belki de en temel tartışma konuları haline gelmiştir. Ancak kalkınmanın alt bileşenleri açısından konuyu irdeleyecek

olursak, karmaşıklık düzeyinin yüksekliği ekonomide cinsiyet eşitliği açısından olumlu bir olgu mudur? sorusu karşımıza çıkar. Ayrıca karmaşıklığı yaratan bu yüksek teknoloji endüstriler kadına istihdam yaratmakta mıdır? Yoksa tam aksine kadınların istihdamdan dışlandığı, cam tavanın, istihdam ve ücret eşitsizliklerinin geçerli olduğu bir yapıyla mı karşı karşıyayız? soruları da yöneltilir.

Tüm bu gerçeklerden yola çıkarak bu çalışmada kadının işgücüne katılımında ekonomik karmaşıklık düzeyinin etkileri farklı ülke grupları için araştırılmıştır. Ülkeler, Birleşmiş Milletler'in gelir grubu sınıflandırması esas alınarak belirlenmiş ve ülke gruplarının yanısıra küresel ölçek için de araştırma yapılmıştır. Analiz sonuçları, ekonomik karmaşıklık düzeyinin kadının işgücüne katılımında küresel ölçekte ve yüksek gelir grubu ülkelerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Diğer ülke grupları için ise anlamlı etkiler tespit edilememiştir. Bu ampirik sonuçlarda, yüksek gelir grubu ülkelerin aynı zamanda ekonomik karmaşıklık düzeyi yüksek ülkeler olmalarının ve bu nedenle etkinin baskın olmasının rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca ekonomik büyüme oranı ve doğurganlık oranının da küresel ölçekte kadının işgücüne katılımında etkili olduğu göze çarpmaktadır. En ilginç bulgulardan birisi kadının yükseköğrenime katılımının yüksek gelir grubu ülkelerde pozitif etkisinin olmasına karşılık düşük gelir grubu ülkelerde negatif etkisinin olmasıdır.

Kadınların yükseköğrenime katılımı, sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması adına özel önem arz etmektedir. Bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine imkân tanınmasının yanında toplumsal cinsiyet eşitliği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi, ekonomik büyüme, demokratik süreçlerin güçlenmesi gibi birçok konu açısından hayati bir

rol oynamaktadır (UNESCO, 2021). Araştırmalar, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesinin, ekonomik büyüme, gelir eşitsizliğinin azalması ve yoksulluğun azalması gibi makroekonomik göstergeler üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Ayrıca, eğitilmiş kadınların daha yüksek ücretli işlerde istihdam edildiği ve ekonomik olarak daha bağımsız oldukları görülmektedir (OECD, 2019). Eğitim seviyesi yüksek olan kadınların, geleneksel cinsiyet rolleri ve stereotiplere meydan okuma eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Bu durum toplumun, cinsiyet eşitliği konusunda daha duyarlı ve açık fikirli olmasına olanak tanımaktadır (Kabeer, 1999, Fulu vd., 2013). Yükseköğrenime katılan kadınlar aynı zamanda siyasi ve toplumsal katılım konusunda da daha aktif olma eğilimindedir (Inglehart ve Norris, 2003). Kadınların yükseköğrenime erişimi aynı zamanda bilimsel ve teknik alanlarda da çeşitliliği artırmaktadır. Bu, inovasyon ve yaratıcılığın teşviki anlamına gelir ve toplumsal ve ekonomik kalkınma için önemlidir (Chavatzia, 2017). Ayrıca, kadınların bilim ve teknolojiye daha fazla temsil edilmesi, farklı bakış açıları ve çözüm yollarının keşfedilmesine olanak sağlar. Bu da, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin daha kapsayıcı ve sürdürülebilir olmasını destekler.

Tüm bu gerçeklerin işaret ettiği husus ışığında ampirik bulgular, yüksek gelir grubu ülkelerde kadının yükseköğrenime katılımının işgücüne katılım oranını desteklediğini ancak düşük gelir grubu ülkelerde tersine negatif etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, ekonomik karmaşıklık düzeyinin kadının işgücüne katılımına etkisi ile de örtüşmektedir. Yüksek gelir grubu ülkelerde ekonomik karmaşıklık düzeyinin kadının işgücüne katılımına etkisi anlamlı bulunmuş iken düşük gelir grubu ülkelerde bu bulgu elde edilememiştir. Bu sonuçta iki hususun geçerli olduğu iddia edilebilir. Birincisi, yüksek

gelir grubu ülkeler zaten ekonomik karmaşıklık düzeyleri yüksek ülkeler olduğundan kadının yükseköğrenime katılımının karmaşıklık düzeyinin etkisini daha baskın hale getirmiş olması muhtemeldir. Öte yandan düşük gelir grubu ülkeler, zaten ekonomik karmaşıklık düzeyleri düşük ve hatta kadının yükseköğrenime katılım oranları da düşük olduğundan ekonomik karmaşıklık yoluyla yükseköğrenimin etkisinin tespit edilememiş olması ihtimali vardır. İkincisi, kadının yükseköğrenime katılımının yüksek gelir grubundaki ülkelere pozitif düşük gelir grubundaki ülkelere negatif etkisinin olması, işgücü piyasasının hangi işler için organize olduğu ile de doğrudan ilişkilidir. Ekonomik karmaşıklık düzeyi düşük ekonomilerde yüksek teknoloji olmayan ve işgücünün yüksek niteliğine ihtiyaç duyulmayan primitif endüstrilerde istihdam yoğun bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla bu ülkelere kadının yükseköğrenim görmek için 4-5 yıl gibi uzun sürelerle işgücü piyasasından çekilmesi, kadının yükseköğrenime katıldıkça işgücüne katılım oranının da azalmasına yol açabilmektedir.

Tüm bu etkilerin yanında belki de ampirik bulgular açısından en dikkate değer olan husus, hem yüksek gelir grubu ülkeler için hem de küresel ölçekte, ekonomik karmaşıklık düzeyinin kadının işgücüne katılma oranına negatif etkisinin tespit edilmiş olmasıdır. Bu iktisadi açıdan önemli bir bulgudur. Zira ekonomik karmaşıklık düzeyinin yükselmesinin kadınların işgücüne katılım oranını azalttığı görülmektedir. Bu husus, ekonomik büyümeye pozitif katkısı ispatlanmış olan ekonomik karmaşıklığın, sürdürülebilir kalkınmanın en temel boyutlarından biri olan cinsiyet eşitliğine negatif etki ettiğini göstermektedir. Çevresel bozulmaya katkıları da ampirik olarak son yıllarda tespit edilmiş olan ekonomik karmaşıklığın, bütüncül olarak de-

ğ erlendirildiğ inde ekonomik yapıya nicelik olarak katkı sunduğ u ancak nitelik olarak negatif etki ettiğ i söylenebilir. Bu durum, özellikle yüksek teknoloji endüstriler kapsamında kadının işgücüne katılımı açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Görülmektedir ki, gelişmiş ülkeler olarak da tabir edilen yüksek gelir grubundaki ülkelerde de küresel ölçekte de ekonomik karmaşıklık düzeyini arttıran endüstriler kadının işgücü piyasalarından dışlanmasına neden olmaktadır. Burada iki sebep olabilir. Birincisi bu tür endüstrilerde erkeklerin ağırlıklı olarak istihdam ediliyor olması, ikincisi kadınlara bu tür endüstrilerde düşük ücret, cam tavan ve mobbing gibi uygulamaların daha yaygın olmasıdır. Her iki durumda da yatay ve/veya dikey cinsiyet ayrımcılığının söz konusu endüstrilerde halen yaygın olarak uygulanıyor olması sürdürülebilir kalkınmanın önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Türkiye gibi üst-orta gelir grubunda olup gelişmekte olan ülkeler sınıflamasında yer alan ülkeler için de bu bulgu kritik öneme sahiptir. Ekonomik karmaşıklık düzeyi arttıkça ekonomik büyümenin artması artık genel kabul gören bir olgudur. Ancak ekonomik büyüme bilindiğ i üzere ülkelerin refah düzeylerinin yükseltilmesi ve sürdürülmesi için tek başına yeterli sayılmamaktadır. Bütüncül ve kapsayıcı bir kalkınma süreci için sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutları ile desteklenmesi ve bu esnada ekonomik büyümenin de sağlanması günümüz esaslarındandır. Bu açıdan bakıldığında gelişmekte olan ekonomilerin işgücü piyasalarını organize ederken bazı temel politika aksiyonlarını almaları gerektiğ i söylenebilir. Cinsiyet eşitliğ i bağlamında bu politika aksiyonları şu şekilde sıralanabilir:

1) Ekonomik karmaşıklık düzeyi arttırılmak üzere orta-yüksek ve yüksek teknoloji endüstrilere yatırım yapılırken bu endüstrilerde

istihdam yaratacak fakülte ve yüksekokulların kontenjanlarının artırılması

- 2) Ortaöğretimdeki kız öğrencilerin söz konusu bölümlere yönlendirilmesi
- 3) Ekonomik karmaşıklık düzeyini arttıran orta-yüksek ve yüksek teknoloji endüstrilerde kadın istihdamının artırılması
- 4) Söz konusu endüstrilerde istihdam edilmiş olan kadınlara yönelik ücret eşitsizliği ve cam tavan gibi uygulamaların kaldırılması
- 5) Küresel ölçekte doğurganlık oranının kadının işgücüne katılımında negatif etkisi dikkate alınarak özellikle küçük yaşta çocuğu olan kadınların çalışma koşullarına yönelik söz konusu endüstrilerde esnek çalışma sistemlerinin teşvik edilmesi.

Sayılan bu temel politika aksiyonları alındığında yükseköğrenimin işgücü piyasaları ile entegrasyonu sağlandığı gibi, kadınların ekonomik karmaşıklık düzeyini yükselten endüstrilerde işgücüne katılımı da artırılmış olacaktır. Bu sayede ekonomik karmaşıklığın sadece ekonomik büyümeye değil aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamasına da imkân yaratılabilecektir.

Kaynakça

- Adedoyin, F.F., Agboola, P.O., Ozturk, I., Bekun, F.V., Agboola, M.O. (2021).** Environmental Consequences of Economic Complexities in the EU Amidst A Booming Tourism Industry: Accounting for the Role of Brexit and Other Crisis Events. **Journal of Cleaner Production.** 305(127117).
- Afşar, B. ve Öğrekçi S. (2014).** Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü: Toplayıcı Kadından Günümüz Kadınına Dönüşüm. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi.** 17(1), 65–86.

- Avrupa Komisyonu.** European Green Deal. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
- Birleşmiş Milletler.** Sustainable Development Goals. <https://sdgs.un.org/goals>.
- Birleşmiş Milletler.** World Economic Situation Prospects-2022. <https://www.un.org/>.
- Blackburn, R. M. ve Jarman, J.** (2006). Gendered Occupations: Exploring the Relationship Between Gender Segregation and Inequality. **International Sociology.** 21(2), 289–315.
- Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G., Finlay, J. E.** (2009). Fertility, Female Labor Force Participation, and the Demographic Dividend. **Journal of Economic Growth.** 14, 79 – 101.
- Boleti, E., Garas, A., Kyriakou, A., Lapatinas, A.** (2021). Economic Complexity and Environmental Performance: Evidence from a World Sample. **Environmental Modelling & Assessment.** 26, 251-270.
- Breusch, T.S ve Pagan, A.R.** (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. **Review of Economic Studies.** 47, 239-53.
- Chavatzia, T.** (2017) Cracking the code: girls’ and women’s education in science, technology, engineering and mathematics (STEM), UNESCO, Paris.
- Cristelli, M., Gabrielli, A., Tacchella, A., Caldarelli, G., Pietronero, L.** (2013). Measuring the Intangibles: A Metrics for the Economic Complexity of Countries and Products, **PLoS ONE.** 8(8), 70726.
- Çelebioğlu, F.** (2017). Women employment in terms of gender inequality across the provinces of Turkey. **Eurasian Journal of Business and Economics.** 10(19), 61 – 80. doi: 10.17015/ejbe.2017.019.04
- Çeştepe, H. ve Çağlar, O.** (2017). Ürün Sofistikasyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi.** ICMEB17 Özel Sayısı, 992–1000.
- Durlauf, S. N.** (1998). What Should Policymakers Know About Economic Complexity?. **The Washington Quarterly.** 21(1), 155–165.

Dünya Kalkınma Göstergeleri Online Veritabanı.

<https://databank.worldbank.org>

- Evans, M. D.R. ve Kelley, J.** (2008). Trends in Women's Labor Force Participation in Australia: 1984 – 2002. **Social Science Research**. 37, 287 – 310. doi: 10.1016/j.ssresearch.2007.01.009
- Felipe, J., Kumar, U., Abdon, A., Bacate, M.** (2012) Product Complexity and Economic Development. **Structural Change and Economic Dynamics**. 23, 36–68.
- Frondel, M. ve Vance, C.** (2010). Fixed, Random or Something in Between? A Variant of Hausman's Specification Test for Panel Data Estimators. **Economics Letters**. 107, 327–29.
- Fulu, E., Warner, X., Miedema, S., Jewkes, R., Roselli, T., Lang, J.** (2013). Why Do Some Men Use Violence Against Women and How Can We Prevent It? **Quantitative Findings from the United Nations Multi-Country Study on Men and Violence in Asia and the Pacific**. Bangkok: UNDP, UNFPA, UN Women, UNV. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/974>
- Gaddis, I. ve Klasen, S.** (2014). Economic Development, Structural Change, and Women's Labor Force Participation. **Journal of Population Economics**. 27, 639 – 681.
- Gaddis, I. ve Pieters, J.** (2017). The Gendered Labor Market Impacts of Trade Liberalization–Evidence from Brazil. **The Journal of Human Resources**. 52, 457–490.
- Göçer, İ.** (2013). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eş-Bütünleşme Analizi. **Journal of Yasar University**. 8(30), 5086–5104.
- Göksel, I.** (2013). Female Labor Force Participation in Turkey: the Role of Conservatism. **Women's Studies International Forum**. 41, 45 – 54. doi: 10.1016/j.wsif.2013.04.006
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C.** (2009). **Basic Econometrics**. 5. Baskı. Boston: McGraw-Hill.
- Harris, D. ve Matyas, L.** (1999). Introduction to the Generalized Method of Moments Estimation. L. Matyas (Ed.),. **Generalized Method of Moments Estimation**. 1. Baskı. ABD: Cambridge University Press.

- Hartmann, D., Guevara, M. R., Jara-Figueroa, C., Aristaran, M., Hidalgo, C. A.** (2017). Linking Economic Complexity, Institutions and Income Inequality. **World Development**. 93, 75–93.
- Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., Chung, S., Jimenez, J., Simoes, A., Yildirim, M. A.** (2011). **The Atlas of Economic Complexity—Mapping Paths to Prosperity**. USA: MIT Press.
- Hidalgo, C. A. ve Hausmann, R.** (2009). The Building Blocks of Economic Complexity. **PNAS**. 106(26), 10570–10575.
- Hausmann, R. ve Klinger, B.** (2006). Structural Transformation and Patterns of Comparative Advantage in the Product Space. **CID Working Paper No 128**. Kennedy School of Government, Harvard University.
- Hsiao, C.** (2002). Analysis of Panel Data. ABD. **Cambridge University Press**.
- Ikram, M., Xia, W., Fareed, Z., Shahzad, U., Rafique, M.Z.** (2021). Exploring the Nexus Between Economic Complexity, Economic Growth and Ecological Footprint: Contextual Evidences From Japan. **Sustainable Energy Technologies and Assessments**. 47(101460).
- Inglehart, R. ve Norris, P.** (2003). Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World. ISBN: 9780521822039 **Cambridge University Press**.
- Jarman, J., Blackburn, R. M., Racko, G.** (2012). The Dimensions of Occupational Gender Segregation in Industrial Countries. **Sociology**. 46(6), 1003–1019.
- Jarreau, J. ve Poncet, S.** (2012). Export Sophistication and Economic Growth: Evidence from China. **Journal of Development Economics**. 97, 281–292.
- Kabeer, N.** (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment. **Development and Change**. 30(3), 435-464.
- Kasnaoğlu, Z. ve Dayioğlu, M.** (1997). Female Labor Force Participation and Earnings Differentials Between Genders in Turkey. **Economic Dimensions of Gender Inequality: A Global Perspective**. Edi-

- tör: Janet M. Rives, Mahmood Yousefi ve Yousefi Mahmood, 95 – 117, Praeger, Londra, Connecticut.
- Kephart, P. ve Schumacher, L.** (2005). Has the ‘Glass Ceiling’ Cracked? An Exploration of Women Entrepreneurship. **Journal of Leadership and Organizational Studies**. 12(1), 2-15. doi: 10.1177/107179190501200102
- Lahoti, R. ve Swaminathan, H.** (2016). Economic Development and Women’s Labor Force Participation. **Feminist Economics**. 22(2), 168 – 195. doi: 10.1080/13545701.2015.1066022
- Leira, A.** (2002). Updating the Gender Contract? Childcare Reforms in the Nordic Countries in the 1990s. **NORA: Nordic Journal of Women’s Studies**. 10(2), 81 – 89. doi: 10.1080/080387402760262177
- Lovell, P. A.** (2000). Race, Gender and Regional Labor Market Inequalities in Brazil. **Review of Social Economy**, 58(3), 277 – 293. doi: 10.1080/00346760050132337
- Macunovich, D. J.** (1996). Relative Income and Price of Time: Exploring Their Effects on US Fertility and Female Labor Force Participation. **Population and Development Review**. 22, 223 – 257. doi: 10.2307/2808013
- Maltby, L. E., Hall, M. E. L., Anderson, T. L. ve Edwards, K.** (2010). Religion and Sexism: The Moderating Role of Participant Gender. **Sex Roles**. 62(9-10), 615 – 622. doi: 10.1007/s11199-010-9754-x
- Neumark, D.** (2004). Employers’ Discriminatory Behavior and the Estimation of Wage Discrimination. **Sex Differences in Labor Market**. Editör: David Neumark. 1. Baskı. Routledge. Londra.
- Ng, Y. C.** (2007). Gender Earnings Differentials and Regional Economic Development in Urban China, 1988 – 97. **Review of Income and Wealth**. 53(1), 148-165. doi: 10.1111/j.1475-4991.2007.00221.x
- Nguyen, C. P.** (2021). Gender Equality and Economic Complexity. **Economic Systems**. 45(4), 1–16.
- Nobel Ekonomi Ödülü.** (2023). <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2023/press-release>

- Nwaka, I. D., Güven-Lisaniler, F. ve Tuna, G.** (2016). Gender Wage Differences in Nigerian Self and Paid Employment: Do Marriage and Children Matter? **The Economic and Labour Relations Review.** 27(4), 490 - 510. doi: 10.1177/1035304616677655
- OECD.** (2019). Education at a Glance 2019: **OECD Indicators.** Paris: OECD Publishing. doi:10.1787/f8d7880d-en
- Orloff, A. S.** (2009). Gendering the Comparative Analysis of Welfare States: An Unfinished Agenda. **Sociological Theory.** 27(3), 317 – 343. doi: 10.1111/j.1467-9558.2009.01350.x
- Özcan, Y. Z., Üçdoğruk, S. ve Özcan, K. M.** (2003). Wage Differences by Gender, Wage and Self Employment in Urban Turkey. **Journal of Economic Cooperation.** 24(1), 1 – 24.
- Özgüzer, G.E. ve Oğuz-Binatlı, A.** (2016). Economic Convergence in the EU: A Complexity Approach. **Eastern European Economics.** 54, 93–108.
- Pampel, F. C. ve Tanaka, K.** (1986). Economic Development and Female Labor Force Participation: A Reconsideration. **Social Forces.** 64(3), 599 – 619. doi: 10.1093/sf/64.3.599
- Pesaran, M. H.** (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. **Cambridge Working Papers in Economics.** 435.
- Poncet, S., ve De Waldemar, F. S.** (2013). Export Upgrading and Growth: The Prerequisite of Domestic Embeddedness. **World Development.** 51, 104–118.
- Puga, I. ve Soto, D.** (2018). Social Capital and Women’s Labor Force Participation in Chile. **Feminist Economics.** 24(4), 131 – 158. doi: 10.1080/13545701.2018.1481990
- Rafique, M. Z., Nadeem, A. M., Xia, W., Ikram, M., Shoaib, H. M., Shahzad, U.** (2022). Does Economic Complexity Matter for Environmental Sustainability? Using Ecological Footprint as an Indicator. **Environment Development and Sustainability.** 24, 4623–4640.
- Ramanathan, R.** (1998). **Introductory Econometrics – With Applications.** 4. Baskı. ABD: Dreyden.

- Reddy, D. N.** (1975). Female Work Participation: A Study of Interstate Differences, a Comment. **Economic and Political Weekly**. 10(23), 902-05.
- Saâd, M. B. ve Assoumou-Ella, G.** (2019). Economic Complexity and Gender Inequality in Education: An Empirical Study. **Economics Bulletin**. 39(1), 321–334.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleşkenler, M.** (2005). **Zaman Serileri Analizi**. Nobel Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- Shahzad, U., Fareed, Z., Shahzad, F., Shahzad, K.** (2021). Investigating the Nexus Between Economic Complexity, Energy Consumption and Ecological Footprint for the United States: New Insights from Quantile Methods. **Journal of Cleaner Production**. 279.
- Simoës, A. J. G. ve Hidalgo, C. A.** (2011). The Economic Complexity Observatory: An Analytical Tool for Understanding the Dynamics of Economic Development. **AAAI Publications: Workshops at the Twenty-Fifth AAAI Conference on Artificial Intelligence**. **The Atlas of Economic Complexity**. Country & Product Complexity Rankings”. <https://atlas.cid.harvard.edu/rankings>
- Tuncer, İ., Lopcu, K., Coşkun, N., Arıcıoğlu, E.** (2017). Türkiye Bölgelerinde Yapısal Değişim: Kümelenme ve Ekonomik Karmaşıklık Analizleri Bağlamında Öneriler. **Ekonomi Bilimleri Dergisi**. 9(2), 59–74.
- Türkcan, B.** (2018). **Karmaşıklık Ekonomisi–Diğer Her şey Sabit Değilken**. 1. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Türkcan, B.** (2021). Kadının Ekonomideki Yeri ve İşgücü Piyasalarında Kadın Faktörü. **Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları**. Editör: A. Altay, E. A. Özdemir. Ankara: Efil yayınevi
- Türkcan, B.** (2022). Empirical Investigations for the Links Between Economic Complexity and Gender Segregation in Labor Markets: The Case of OECD Countries. **World Women Conference IV Proceedings Book**. Editör: H., Harpreet Kaur, U. Nadeem. Yeni Delhi – Hindistan.
- UNESCO.** (2021). **Global Education Monitoring Report 2021**. ISBN: 978-92-3-100506-0. Paris: UNESCO.

- Yapraklı, S. ve Özden, E.** (2021). The Effect of Sustainable Development on Economics Complexity in OECD Countries. **International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences.** 10(2), 51-80.
- Yıldız, B. ve Yıldız, G.** (2019). Ekonomik Karmaşıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Bootstrap Granger Nedensellik Analizi. **International Journal of Management Economics and Business.** 15(2), 329–340.
- Zhu, S., ve Li, R.** (2017). Economic Complexity, Human Capital and Economic Growth: Empirical Research Based on Cross–Country Panel Data. **Applied Economics.** 49(38), 3815–3828.

EKLER**Tablo Ek1: Kişi Başı Gayri Safi Milli Gelire Göre Birleşmiş Milletler Ülke Sınıflandırması**

Yüksek Gelir		Üst Orta Gelir		Alt Orta Gelir		Düşük Gelir	
ABD	İzlanda	Arnavutluk	Kuzey	Angola	Lao De-	Afganistan	Liberya
Almanya	Japonya	Arjantin	Make-	Bangladeş	mokratik	Burkina	Madagas-
Avustral-	Kanada	Azerbay-	donya	Belize	Halk	Faso	kar
ya	Katar	can	Küba	Benin	Cumhuri-	Burundi	Malavi
Avustur-	Kore	Belarus	Lübnan	Bhutan	yeti	Çad	Mali
ya	Cumhuri-	Bosna	Libya	Bolivya	Lesotho	Eritre	Merkezi
Bahama-	yeti	Hersek	Malezya	Cabo Ver-	Moritanya	Etiyopya	Afrika
lar	Kıbrıs	Botsvana	Maldivler	de	Mısır	Gambia	
Bahreyn	Kuveyt	Brezilya	Moritus	Cezayir	Moğolistan	Gine	Cumhuri-
Barbados	Letonya	Bulgaristan	Meksika	Comoros	Myanmar	Gine-	yeti
Belçika	Litvanya	Çin	Moldova	Cote	Nepal	Bissau	Mozambik
Birleşik	Lüksemburg	Dominik	Montenegro	d'Ivoire	Nijerya	Güney Sud-	Nijer
Arap	Macaristan	Cumhuri-	Namibya	Djibouti	Nikaragua	dan	Ruanda
	Malta	riyeti	Panama	El Salva-	Özbekistan	Kore De-	Senegal
Emirlik-	Norveç	Ekvator	Paraguay	dor	Pakistan	mokratik	Sierra Le-
leri	Polonya	Ekvator	Peru	Endonezya	Papua Ye-	Halk	one
Brunei	Portekiz	Ginesi	Romanya	Esvatini	ni Gine	Cumhuri-	Somali
Sultanlığı	Singapur	Ermenistan	Rusya	Fas	Sao Tome	yeti	Sudan
Çekya	Slovakya	Fiji	Srbistan	Filipinler	ve	Kongo	Suriye
Danimar-	Slovenya	Gabon	Surinam	Filistin		Demokrati-	Togo
ka	Suudi Ara-	Guatemala	Tayland	Gana		тік	Uganda
Estonya	bistan	Guyana	Türkiye	Haiti	Principe	Cum-	Yemen
Finlandi-	Şili	Güney Af-	Türkmenis-	Hindistan	Solomon	huriyeti	
ya	Tayvan	rika	tan	Honduras	Adaları		
Fransa	Trinidad	Gürcistan	Ürdün	İran İslam	Sri Lanka		
Hrvatist-	ve	Irak		Cumhu-	Tacikistan		
tan	Tobago	Jamaika		riyeti	Tanzanya		
Hollanda	Umman	Kazakistan		Kamboçya	Birleşik		
Hong	Uruguay	Kolombiya		Kamerun			
Kong	Yeni Ze-	Kosta Rika		Kenya	Cumhuri-		
SAR	landa			Kırgızistan	yeti		
İngiltere	Yunanistan			Kiribati	Timor-		
İrlanda				Kongo	Leste		
İspanya					Tunus		
İsrail					Ukrayna		
İsveç					Vanuatu		
İsviçre					Vietnam		
İtalya					Zambiya		
					Zimbabwe		

Kaynak: Birleşmiş Milletler. (2022). World Economic Situation Prospects-2022. S. 156.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin teorik bölümleri, literatür taraması ve ekonometrik analiz Burcu Türkcan tarafından yapılmıştır. Çağla Bucak verilerin toplanması, düzenlenmesi ve kaynakçanın düzenlenmesi aşamalarında katkı sunmuştur. Gül Kışla, giriş bölümünün yazımı ve ekonometrik analizlerin son kontrolünü üstlenmiştir. Begüm Yurteri Köseadağlı İngilizce abstractın yazımı ve tam metnin dil ve imla kontrolünü gerçekleştirmiştir. Tarık Kışla sonuç, tartışma ve politika önerileri bölümünün yazımında katkı sunmuştur. (It was reported that theoretical explanations, literature analysis and empirical analyses were conducted by Burcu Türkcan. Çağla Bucak collected and organised data, and wrote references section. Gül Kışla wrote introduction section and controlled empirical results for the last check. Begüm Yurteri Köseadağlı made grammatical check of the manuscript and wrote abstract. Tarık Kışla contributed to the conclusions, discussions and policy recommendations.)

Extended Abstract

The Impact of Economic Complexity on Gender Inequality in the Context of Sustainable Development: Panel Data Analyses for Countries in Different Income Levels

Burcu Türkcan, Çağla Bucak, Gül Huyugüzel Kışla, Begüm Yurteri Köseadağlı, Tarık Kışla

Economic complexity is an emerging concept underlining the importance of diversified export basket in terms of high-technology products (which is also directly linked with the sustainable development goal of enhancing industry, innovativeness and infrastructure). It highlights the importance of these goods in international competition and suggests that as complexity level increases countries' economic well-beings will also increase. However, recent empirical studies exhibit that economic complexity is not a good tool for sustainable development in all countries. Sometimes it causes environmental degradation and it sometimes deteriorates income equality. What is more is that its impacts on other sustainable development goals have not been examined in detail yet. In this context, the main purpose of this study is analysing the relationships between gender equality and economic complexity. Following this purpose, global examinations as to different income groups of countries have been conducted. Generalized Methods of Moments (GMM) Technique has been adopted to estimate the model for different panel sets. As expected, empirical results have proved that results vary as to different country groups. It's observed that economic complexity index has significant and negative impacts on female labor force participation rates in high income countries and in global scale. Results underline the importance of policy formation as to income levels of countries. Also, they provide an insight to reorganize economic complexity level in order to increase gender equality in labor markets. The analyses conducted to detect gender discriminations in labor markets have a critical importance to observe the impacts of economic complexity on female labor force and to develop efficient policy recommendations. In this context, the main contribution of this study is filling the significant gap in the related literature and providing empirical results for policymakers.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Küresel İnovasyon Girdi Boyutunun Çıktı Boyutunu Etkilemesine Yönelik Bir Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması

Furkan Fahri Altınbaş¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru:

17. 08. 2024

Kabul: 15. 05. 2024

Online Yayın:

29. 05. 2024

Anahtar Kelimeler:

İnovasyon
Küresel İnovasyon
Endeksi
Ülkeler

Kaynak Gösterimi

Altınbaş, Furkan
Fahri. (2024). Küresel İnovasyon Girdi Boyutunun Çıktı Boyutunu Etkilemesine Yönelik Bir Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 65-96. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1344835

Özet

Amaç - Küresel İnovasyon Endeksi (GII) raporlarında belirtilen ülkelerin GII bileşen nicelikleri üzerinden, inovasyon girdi boyutunun inovasyon çıktı boyutuna olan etkisi ölçülmüştür.

Yöntem/Methodoloji/Dizayn- Ülkelere ait 2008-2022 GII raporlarında belirtilen ilgili değerlerle, inovasyon girdi boyutunun inovasyon çıktı boyutuna olan etkisi yapısal eşitlik modeli ile ölçülmüştür.

Sonuçlar- İlk olarak inovasyon girdi boyutunun çıktı boyutunu çok yüksek, anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. İkinci olarak etkisel yapıya en fazla katkı sağlayan bileşenin “kurumlar”, “beşeri sermaye ve araştırma”, “altyapı” ve “pazar gelişmişliği” olduğu gözlenmiştir

Katkı/Farklılıklar- İnovasyon girdi ve çıktı bileşenleri ilişkilerinin incelenmesi açısından bu çalışma inovasyon literatürüne katkı sağladığı değerlendirilmiştir. Ayrıca küresel anlamda ülkelerin inovasyon girdi ve çıktı arasındaki bağın gelişmesi için hangi inovasyon girdi bileşenlerinin geliştirilmesi konusunda çıkarımlar sağlanmıştır..

1 **Sorumlu Yazar:** Doç.Dr., Aydın İl Jandarma Komutanlığı ✉ furkanfahrialtinbas@yahoo.com, **ORCID:** 0000-0002-0161-5862

RESEARCH ARTICLE

A Structural Equation Model Application For Global Innovation Input Dimension To Affect Output Dimension

Furkan Fahri Altınbaş¹

ARTICLE INFO

Submitted:

17. 08. 2024

Accepted: 15. 05. 2024

Published Online:
29. 05. 2024

Keywords:

Innovation
Global Innovation
Index
Countries

To cite this article

Altınbaş, Furkan Fahri. (2024). A Structural Equation Model Application For Global Innovation Input Dimension To Affect Output Dimension, Bilgi Journal of Social Sciences, 26 (1), 65-96. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1344835

Purpose - The influence of the innovation input dimension on the innovation output dimension has been measured based on the values of the GII criteria of the countries specified in the Global Innovation Index (GII) reports.

Methodology/Approach/Design- The effects of the innovation input dimension on the innovation output dimension has been measured using a structural equation model with the relevant values indicated in the GII reports for the years 2008 to 2022 for each country.

Findings Firstly, it has been ascertained that the input dimension of the innovation has a notable and constructive effect on the output dimension. Secondly, it has been observed that the criteria contributing the most to the relational structure are 'institutions', 'human capital and research', 'infrastructure', and 'market sophistication'.

Originality/Value- The assessment of this study suggests a potential contribution to the field of innovation. Additionally, significant revelations have been obtained regarding the augmentation of the global interplay between the innovation input and output of various countries, precisely determining the specific innovation input criteria that require refinement.

1 Corresponding Author: Assoc. Prof., Aydin Provincial Gendarmerie Command
✉ furkanfahrialtintas@yahoo.com, **ORCID:** 0000-0002-0161-5862

Introduction

The rapidly changing world economy, driven by technological advancements and global competition, has led countries to reassess their development strategies. In this context, the concept of innovation, which is a determining factor in the competition among nations, is gaining increasing importance. Innovation extends beyond the mere creation of new products or services; it encompasses a broad approach that transforms business processes, organizational structures, and societal dynamics. Therefore, innovation is now regarded not only as a driver of economic growth but also as a key to achieving multidimensional goals such as sustainable development, competitiveness, and quality of life. This is because innovation is a force that shapes countries' economic, social, and technological advancements. Innovation surpasses the limitations of traditional production methods and, by providing a competitive advantage, supports national economies through sustainable growth. Moreover, innovation not only enhances the competitiveness of businesses but also raises the skills of the workforce, contributing to individual and societal well-being. On another note, the utilization of innovation in public services and the resolution of societal challenges enables the formulation of strategies aligned with sustainable development goals. In conclusion, the concept of innovation has evolved into a dynamic force that influences countries' economic progress, societal advancement, and technological innovation. It is the driving force behind transformations that go beyond individual sectors and has the potential to elevate nations on the global stage. Through innovation, countries can achieve economic prosperity, enhance competitiveness, and address

societal challenges, ultimately contributing to the realization of sustainable development objectives

In today's world, global economic and technological transformations emphasize how innovation can make a difference among countries. As the value of high-tech products and knowledge-based services increases, countries with innovation capabilities can secure a significant position in global value chains. Similarly, countries with inadequate innovation capacity may struggle to gain a competitive advantage and could lag behind in economic development. Innovation has emerged as a decisive factor in terms of economic growth, sustainable development, and competitiveness in the rapidly changing and evolving landscape of today. Moreover, innovation processes have become a fundamental strategic tool for a country or organization to sustain and propel their existence forward. Successful innovation goes beyond the generation of creative ideas; it also encompasses the feasibility, effectiveness, and value of these ideas. In light of this perspective, the comprehension and evaluation of the interplay between the prerequisites for innovation input and the yardsticks for innovation output carry noteworthy importance. The sway exerted by the determinants of innovation input on the gauges set for innovation output assumes a central role in capturing the essence of an entity's or a nation's potential for innovation and the resultant outcomes. Accurately measuring and analyzing this relationship can support the making of strategic decisions. In conclusion, the current era's global economic and technological shifts underscore the pivotal role of innovation in distinguishing countries' positions. Nations possessing innovation capabilities can harness opportunities in the ascent of high-tech products and knowledge-based services. On the

contrary, countries with limited innovation capacities may grapple with competitiveness and could potentially lag in economic advancement. Innovation has risen to prominence as an essential determinant of economic growth, sustainable development, and competitive advantage, within the swiftly evolving global landscape. Furthermore, innovation processes have emerged as strategic cornerstones for sustaining and advancing the prospects of countries and organizations alike. However, the success of innovation extends beyond ideation, encompassing the viability, efficacy, and utility of conceived notions. In this context, appreciating and gauging the interplay between criteria that drive innovation and those that produce innovation outcomes assumes paramount importance. The interconnectedness of innovation's input and output criteria significantly influences the innovative potential and achievements of entities. Accurately quantifying and scrutinizing this relationship stands instrumental in steering strategic deliberations. Considering the contextual backdrop, as part of the study's delineation, the evaluation of the influence exerted by the innovation input dimension upon the innovation output dimension has been executed employing the methodologies of SEM and path analysis. These methodological tools have been wielded with the dataset consisting of GII component values attributed to nations during the interval spanning from 2008 to 2022. Accordingly, the literature section of the research elucidates essential aspects related to innovation and expounds upon prior studies conducted in the realm of innovation. Ultimately, the conclusion section draws inferences and engages in discussions based on the quantitative values obtained in alignment with the findings.

1. Literatur Review

The word "innovation" is etymologically stemming from the term "innovatus." "Innovatus" signifies 'renewal,' 'rejuvenation,' and 'novelty.' Accordingly, innovation is explained within the framework of differentiation and renewal as the reorganization of existing structures or the complete transformation into entirely new entities (Giunchiglia, 2013: 2). The concept of innovation, in a general sense, encompasses a process of generating and implementing previously non-existent ideas concerning a situation or event. The diversification and differentiation in the realization of ideas indicate the innovation of positive returns or added value (Barutçugil, 1981; Yalçınkaya, 2010).

The concept of innovation was first described as the 'Driving Force of Development' by Schumpeter (1934). Within this context, Schumpeter (1934) categorized innovation into five distinct groups. These are: The implementation of a novel and different service or product to the market with multiple functionalities that did not exist before; the development of various methods and approaches in the provision of a product or service, both technically and scientifically; enabling the supply of the product or service in markets different from those previously served; utilization of different raw materials and methods in the creation of the product or service compared to what was used before; and enhancement of market competitiveness for the product or service within the context of a situational perspective.

In today's context, types of innovation are categorized into four categories based on Schumpeter's innovation framework. Accordingly, these types of innovation are explained in the following bullet points (OECD and Eurostat, 2005: 52-55):

- **Service and Product Innovation:** Service and product innovation refers to innovative activities that render a product or service distinctively preferable compared to its predecessors. In this regard, product and service innovation encompasses activities aimed at enhancing the elements constituting a product or service and deriving added value from the product or service.
- **Process Innovation:** Process innovation describes the achievement of optimal transportation methods for products. In process innovation, changes are made in methods, technical operations, materials, and software to yield positive results. This leads to decreased production and transportation costs and an elevated level of production quality.
- **Marketing Innovation:** Marketing innovation encompasses methods employed in the design, packaging, positioning, pricing, and market introduction of a product. Marketing innovation aims to address customer needs and manage the perception that the product is distinct and novel compared to previous offerings.
- **Organizational Innovation:** Organizational innovation entails the implementation of novel methods that bring about positive outcomes in the commercial activities and relationships of organizations.

The pivotal contribution of innovation to the enhancement and progress of nations' economies is of paramount importance. This is because through innovation, countries can introduce products and services to the market that address societal needs or facilitate people's lives, enabling them to establish a foothold in markets through differentiation and diversification (Porter, 1990; Clark and Guy, 2010; Drucker, 2002; Vukoszavlyev, 2019: 88). Within this context, countries consistently monitor their own innovation performances. They

do so to enhance their innovation performance by addressing shortcomings, enhancing competencies, and ensuring the sustainability of their strengths, thereby employing various strategies, methods, policies, management practices, and activities. Moreover, countries also observe the innovation performances of other nations. As a result, they can forge collaborations and partnerships with countries that exhibit strong innovation performances to augment their own innovation capabilities. Consequently, countries perpetually require metrics to measure their innovation performances.

One of the internationally recognized and frequently utilized scales for measuring countries' innovation performances in academic research is the Global Innovation Index (GII), known for its validity and reliability in the international arena (Pop and Pop, 2018: 2). The GII was first measured in 2007 by INSEAD (Institut Européen d'administration des Affaires), an educational institution in France focused on business education. Subsequently, the World Intellectual Property Organization (WIPO) joined the measurement of countries' innovation performances in 2011, followed by Cornell University in 2013 (Cornell University et al., 2020). Currently, GII reports from 2007 to 2022 are available (WIPO, 2022). One of the most significant attributes of the GII is its role in guiding countries in formulating policies related to long-term output growth, enhanced productivity, and business expansion by comprehensively analyzing various dimensions of innovation within countries (Al Quallab et al., 2018: 1).

The GII is structured upon a bifurcated framework, encompassing the innovation input index and the innovation output index. The innovation input sector is formulated based on five designated criteria,

in juxtaposition to the innovation output sector, which is underpinned by a pair of criteria. Additionally, within the scope of GII, there are a total of 21 variables associated with seven criteria, along with 103 sub-variables linked to these 21 variables. Quantitatively, GII, sub-indices, criteria, variables, and sub-variables for countries range from "1" to "100," where "1" indicates the lowest value and "100" represents the highest value. The arithmetic average of sub-variables calculates variables, the arithmetic average of variables computes criteria, the arithmetic average of criteria determines sub-indices, and finally, the arithmetic average of sub-indices derives countries' GII values (Cornell University et al., 2019; Duarte and Carvalho, 2020: 5, WIPO: 2022: 90). Accordingly, the aforementioned GII sub-indices, criteria, and variables are illustrated in Table 1.

Table 1: GII Sub-Indices, Criteria, and Variables.

Innovation Input Sub-Indices			
Criteria	Variables associated with the Criteria		
Institutions	Political environment	Regulatory environment	Business environment
Human capital and research	Education	Tertiary education	Research and development (R&D)
Infrastructure	Information and communication technologies (ICTs)	General infrastructure	Ecological sustainability
Market sophistication	Credit	Investment	Trade, diversification, and market scale
Business sophistication	Knowledge workers	Innovation linkages	Knowledge absorption
Innovation Out Sub-Indices			
Criteria	Variables associated with the Criteria		
Knowledge	Knowledge crea-	Knowledge impact	Knowledge diffusion

and technology outputs	tion		
Creative outputs	Intangible assets	Creative goods and services	Online creativity

Reference: Ay Türkmen ve Aynaoglu, 2017: 262, WIPO, 2022: 89

Within the framework of categorizing GII into innovation input and output sub-indices as presented in Table 1, the efficiency of countries' innovation performance can be assessed by comparing the output sub-index with the input sub-index (Usman and Liu, 2015: 32; Hancioğlu, 2016: 130). Furthermore, based on the input-output relationship within GII, countries' innovation performance efficiencies and effectiveness can be quantitatively measured using various numerical methods.

By categorizing criteria as inputs and outputs within the GII framework, countries can analyze the relationships between GII input criteria and GII output criteria, identifying which GII input component(s) contribute to specific GII output component(s), and vice versa. By employing this analytical method, nations are enabled to boost their innovation effectiveness. This is achievable through the development of strategies and policies that align, connect, and integrate GII inputs with GII outputs, fostering a cohesive and interdependent structure. Such efforts enable countries to elevate the quantitative measures, efficiencies, and effectiveness of their innovation performance (Cornell University et al., 2020). Furthermore, the repercussions of innovation input criteria on innovation output criteria not only affects economic growth but also holds significant importance in achieving objectives beyond mere financial expansion, including competitive advantage, sustainable development, and societal well-being. The profound comprehension of this interrelation is essential

for organizations and nations to bolster their innovation capacities and forge a sustainable future. This understanding paves the way for strengthening innovation capacities of organizations and nations, thereby contributing to the construction of a sustainable future marked by progress and well-being across various dimensions (Sohn et al., 2015)

When examining the literature, numerous studies related to innovation are identified, underscoring the significance of innovation for countries and other organizations. In this context, Capello and Lenzi (2012) conducted a panel data analysis using regional development, innovation, and economic growth data for European Union countries for the year 2010. They explored the relationship between the regional development dimension and the innovation dimension, as well as the interplay of the innovation dimension and economic flourishing. The research exposed that local advancement had a constructive and marked influence on innovation. Rajput's (2012) assessment encompassed the appraisal of the innovation achievements within the BRICS consortium, specifically India and China. The study delved into the time span from 2007 to 2012, drawing insights from the GII component metrics of these two nations. The research encompassed an analysis involving Russia, South Africa, and Brazil, all constituents of the BRICS alliance. Their respective GII values and gross domestic product (GDP) statistics were integrated into the study framework, aiming to investigate the Granger causality nexus existing between innovation and GDP. The findings highlighted China and India's strong potential to transform innovation inputs into outputs due to their prominent "infrastructure" advantages. However, these countries were noted to have weaker "human capital research"

capacities. The research additionally detected bidirectional significant relationships between innovation and GDP. Zhirnova and Absalyonova (2013) analyzed Russia's innovation problems using various innovation indicators. The investigation accentuated the shifting role of higher-level learning in fostering innovation undertakings and advancing the cultivation of innovation maturity. They recommended that funding for research and development (R&D) in Russia should prioritize productivity over student numbers. Sohn et al. (2015) employed SEM to delve into the ramifications of the GII input dimension on the GII output dimension, drawing from GII component values for the specific year 2013. They identified "business sophistication" and "infrastructure" as the most influential input criteria on the structural relationship. Additionally, "creative outputs" emerged as the output component with the greatest contribution to the relationship between GII input and output dimensions. Şipoş and Bizoi (2015) employed linear regression to examine the ramifications of the innovation dimension on the logistics performance dimension using Summary Innovation Index and Logistics Performance Index component values for 24 European countries in 2012. The study revealed a positive and significant relationship between the innovation dimension and logistics performance. Alparslan et al. (2018) conducted correlation and regression analyses to explore the relationship between cultural codes and innovation levels for 62 countries based on Globe project and GII component values for the year 2016. The findings emphasized the importance of improving knowledge and high-tech exports to enhance Turkey's economic performance. Elverdi and Atik (2021) employed SEM to assess the consequences of the information and communication technology (ICT) infrastructure di-

mension on innovation and the implications of innovation on economic growth for 127 countries in 2017. The research indicated a pronounced and promising affiliation between ICT infrastructure, innovation, and economic growth. Guillén and Deckert (2021) conducted linear regression analysis to examine the impact of cultural map variables on the innovation dimension using data on 61 countries for 2017. All cultural variables, except "conflict," were found to have a considerable and positive repercussion on the innovation domain. Sey and Aydın (2021) employed ARDL bounds testing and Toda-Yamamoto method to explore the long-term relationship and causality between high-tech product exports, R&D expenditures, patent applications, and economic growth in Turkey for the period 1990-2008. The study revealed a positive long-term relationship between high-tech product exports and innovation variables. In conclusion, reviewing the literature, it is evident that the relationships between GII input and output criteria have only been addressed by Sohn et al. (2015). Thus, further research is needed to determine the functional structure of these inputs and outputs in relation to their interplay, in light of the importance of analyzing the relationships between GII input and output criteria for understanding the dynamics of innovation.

3. Methodology

3.1. Data, Data Analysis, and Model of the Study

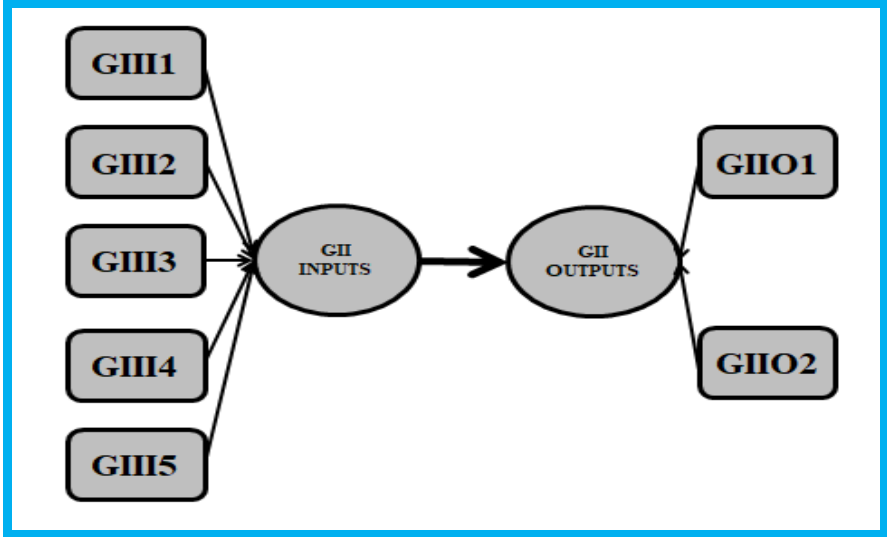
Within the confines of the research, a SEM was utilized to ascertain the influence of the input dimension on the output dimension, specifically in the context of the GII. The data for this research comprises values of GII criteria as reported in a total of 15 GII reports spanning the years 2008 to 2022. Given that the 2007 GII report did not pro-

vide country-specific GII component values, the data from 2007 was excluded from the study. As the data used in the research was obtained from openly available sources and did not involve any experiments or observations, ethical approval was not sought. To facilitate the study, abbreviations of the GII input and output dimension criteria are presented in Table 2.

Table 2: Abbreviations of GII Criteria

Innovation Inputs Criteria	Abbreviations	Innovation Outputs Criteria	Abbreviations
Institutions	GIII1	Knowledge and technology outputs	GIIO1
Human capital and research	GIII2		
Infrastructure	GIII3		
Market sophistication	GIII4	Creative outputs	GIIO2
Business sophistication	GIII5		

In the study, a model has also been constructed based on the literature to examine the influence of GII input criteria on GII output criteria. In the research, path analysis within the framework of SEM was utilized to determine the research objective related to the model. This is because path analysis allows for the assessment of the extent to which variables associated with criteria contribute to the relationship between criteria. Thus, specific strategies can be developed for the relationship between criteria rather than the overall structure (Hair et al., 1998). The process of gathering data involved the use of the IBM SPSS 21 AMOS software, and the graphical model is outlined in Figure 1.

Figure 1: Research Architecture

4. Findings

Before undertaking the path analysis aimed at validating the research framework, a Confirmatory Factor Analysis (CFA) was executed to ascertain the extent to which factor loadings accurately depict the constructs and to evaluate the appropriateness of the research architecture. Within the scope of CFA, unrelated level, one-factor level, primary level, and secondary level models were tested to identify which of these models best fits the data (Meydan and Şeşen, 2015: 25). Accordingly, the goodness-of-fit values of the CFA models according to the research architecture are exhibited in Table 3.

Table 3: Goodness-of-Fit Values of CFA Models.

Measure	Good Goodness-of-Fit	Acceptable Goodness-of-Fit	Irrelevant	Second-order	Single-factor	First-order
Ki-kare(X^2)	$0 \leq X^2 \leq 2.sd$	$2.sd \leq X^2 \leq 3.sd$	37,793	35,667	32,28	27,27

					2	4
Anlamlılık(p)	$0,05 < p \leq 1,00$	$0,01 < p \leq 0,05$	0,05	0,05	0,04	0,04
Kika- re/sd(X^2/sd)	$0 \leq X^2/sd \leq 2$	$2 \leq X^2/sd \leq 3$	2,907	2,743	2,483	2,098
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,090	0,090	0,080	0,070
GFI	$0,950 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,850	0,880	0,900	0,916
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	0,795	0,800	0,850	0,865
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,885	0,900	0,910	0,928
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq NFI \leq 0,97$	0,885	0,900	0,930	0,951
RMSEA	$0 \leq RMSA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSA \leq 0,08$	0,085	0,080	0,075	0,075

When examining Table 3, it is evident that the revelations from the primary level, CFA are all within an acceptable range of fit. On the other hand, it can be observed that the single-factor, second order, and irrelevant CFA models show acceptable fit for some measurement indicators. Therefore, considering that the primary level CFA model is closer to acceptable fit values compared to other CFA models, it better represents the adequacy of the research architecture than the other CFA models. Additionally, since the measurement indicators of the primary level CFA model are within an acceptable level of fit, there was no need for modification. For the determination of construct validity in CFA, both compositional and discriminant validity need to be established. To assess compositional and discriminant validity, Composite Reliability (CR) and Average Variance Extracted (AVE) values between relevant variables are determined (Büyükyılmaz and Fidan, 2017: 512). To ensure compositional validity within the framework of CFA, it is essential that CR values exceed 0.700, while AVE values should surpass the threshold of 0.500, with CR values demonstrating superiority over AVE values. To ascertain discriminant validity, it is required that the square root of

AVE exceeds the correlation value between factors (Fornell and Lacker, 1981; Hair et al., 1998). Accordingly, the determined values are presented in Table 4.

Table 4: CR and AVE Values.

Criteria	Averages	Standard Deviances	Cronbach Alpha	CR	AVE	AVE square root	Correlation
GIII1	62,5211	16,07003	0,940	0,952	0,946	0,973	0,640
GIII2	32,6873	14,78860					
GIII3	33,5479	13,01185					
GIII4	48,2648	12,83849					
GIII5	33,7056	10,97322					
GII01	27,6148	12,05842		0,899	0,895	0,946	
GII02	37,7366	12,35464					

When scrutinizing Table 4, it is apparent that both the CR value pertaining to the Inputs dimension and the CR value associated with the outputs dimension surpass the threshold of 0.700. Additionally, their corresponding AVE values also surpass the threshold of 0.500. Furthermore, the CR values for the dimensions are higher than their respective AVE values. Therefore, based on all these values, it is determined that the construct validity of the model is established. Upon in-depth scrutiny of Table 4, it becomes evident that the square root of AVE values linked to the dimensions outstrips the correlation value that connects these dimensions. This empirical evidence highlights the attainment of discriminant validity with regard to the model.

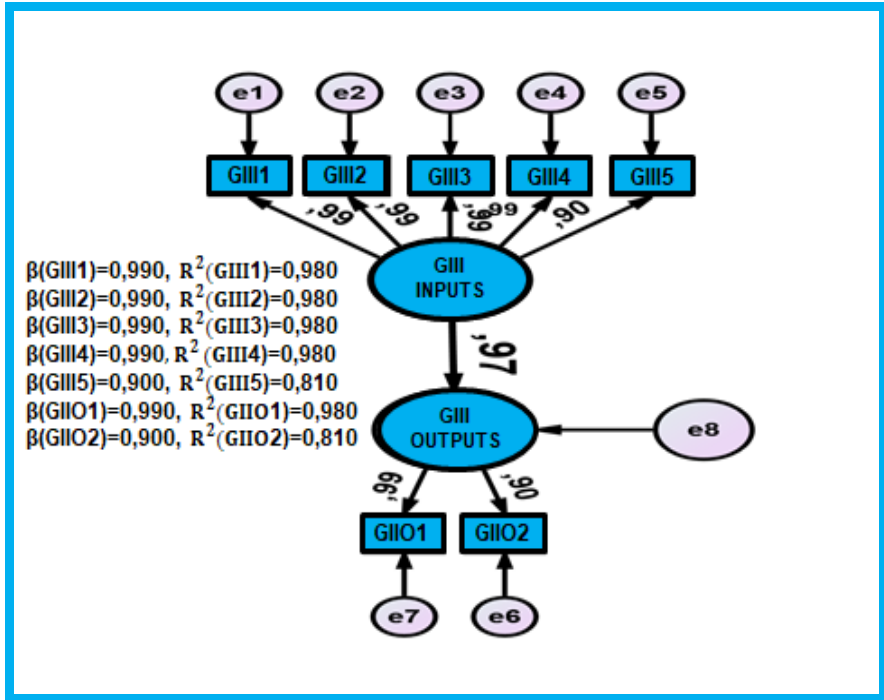
Table 5: Correlation Values Among Criteria.

Bileşenler	GIII1	GIII2	GIII3	GIII4	GIII5	GII01	GII02
GIII1	1						
GIII2	,990**	1					
GIII3	,994**	,997**	1				
GIII4	,972**	,981**	,980**	1			

GII5	,989 ^{**}	,991 ^{**}	,992 ^{**}	,985 ^{**}	1		
GII01	,988 ^{**}	,993 ^{**}	,993 ^{**}	,992 ^{**}	,993 ^{**}	1	
GII02	,986 ^{**}	,977 ^{**}	,980 ^{**}	,976 ^{**}	,984 ^{**}	,986 ^{**}	1

****p<.01**

Table 5 presents the relationship values between the criteria. Upon examining Table 5, it is observed that the relationship values between the criteria are positively directed, significant (**p<.01), and at a very high level. According to Table 13, correlation values above 0.990 were observed among certain criteria. At first glance, this could indicate a multicollinearity problem. Consequently, the inter-criteria correlations were measured using the rho and Somer's d correlation coefficients in addition to the Pearson correlation coefficient. The relationships between criteria ranged from 0.930 to 0.850. Therefore, multicollinearity is not applicable within the scope of inter-criteria relationships for these correlation coefficients. Within this context, it is evaluated that the GII criteria are complementary to each other and that the criteria are integrated into a cohesive structure. To determine the accuracy of the model indicated in Figure 1 and to ascertain the relationship between GII input criteria influencing GII output criteria, the standard path analysis method was employed. In accordance with this, the diagrammatic representation of the conventional path analysis for the constructed model is provided in Figure 2.

Figure 2: Standard Path Analysis Diagram for the Model

The primary level Confirmatory Factor Analysis (CFA) model specifies the structure of relationships among latent variables. Therefore, the standard path analysis depicted in Figure 2 also explains the relationship model (effect values) between these dimensions, making the goodness-of-fit values of the path analysis model match the goodness-of-fit values of the primary level CFA.

In path analysis, non-standardized regression values indicate how a one-unit change in latent variables (dimensions) brings about changes in the factors influencing those dimensions (observed variables) and in other dimensions. As such, non-standardized regression values

facilitate the establishment of linear equations between dimensions and the factors they influence. Accordingly, within the scope of path analysis, the non-standardized values and equations generated based on these values are illustrated in Table 6.

Table 6: Non-Standardized Regression Values for Dimensions and Criteria.

Dimensions and Criteria		Value	Standard Error	t	p
GII OUTPUTS	← GII INPUTS	0,761	0,014	55,937	***
GIII1	← GII INPUTS	1	-----	-----	***
GIII2	← GII INPUTS	0,923	0,01	89,253	***
GIII3	← GII INPUTS	0,813	0,009	94,226	***
GIII4	← GII INPUTS	0,792	0,014	57,272	***
GIII5	← GII INPUTS	0,683	0,009	78,818	***
GIIO2	← GII OUTPUTS	1	-----	-----	***
GIIO1	← GII OUTPUTS	0,999	0,014	70,071	***
Equations					
GII OUTPUTS	←	GII INPUTS	GII OUTPUTS=GII INPUTS (0,761)+e8		
GIII1	←	GII INPUTS	GIII1=GII INPUTS (1)+e1		
GIII2	←	GII INPUTS	GIII2=GII INPUTS (0,923)+e2		
GIII3	←	GII INPUTS	GIII3=GII INPUTS (0,813)+e3		
GIII4	←	GII INPUTS	GIII4=GII INPUTS (0,792)+e4		
GIII5	←	GII INPUTS	GIII5=GII INPUTS (0,683)+e5		
GIIO2	←	GII OUTPUTS	GIIO2=GII OUTPUTS (0,988)+e7		
GIIO1	←	GII OUTPUTS	GIIO1=GII OUTPUTS (1)+e6		

Upon examination of Table 6, it is evident that all non-standardized effect values from the GII INPUTS dimension to the GII OUTPUTS dimension and within the dimensions themselves are significant and positive. According to Table 6, it can be deduced that within the context of Table 6, GIII1 (1) has the highest contribution to the positive changes in the observed variables (criteria) of the GII INPUTS dimension, leading to changes in the GII OUTPUTS dimension. Subsequently, GIII2 (0.923), GIII3 (0.813), GIII4 (0.792), and GIII5

(0.683) criteria follow suit. This phenomenon might stem from countries prioritizing the establishment of a preparatory environment, particularly within the "institutions" component, to foster the creation of innovation output criteria compared to other criteria. Upon scrutinizing Table 5, it is evident that the component most susceptible to the positive changes induced by the GII INPUTS dimension is GIIC2 (1). This outcome suggests that, generally, the "creative outputs" component of the GII INPUTS dimension exhibits a more outcome-oriented structure compared to the "knowledge and technology outputs" component. Furthermore, the average of non-standardized regression values for GII input criteria $[(1 + 0.923 + 0.813 + 0.792 + 0.683) / 5 = 0.842]$ is lower than the average of non-standardized regression values for GII output criteria $[(1 + 0.999)/2] = 0.9995$, confirming the attainment of innovation performance effectiveness.

Table 7: Standardized Regression Values for Dimensions and Criteria.

Dimensions and Criteria			Values
GII OUTPUTS	←	GII INPUTS	$\gamma_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GII OUTPUTS}} = 0,990$
GIII1	←	GII INPUTS	$\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII1}} = 0,990$
GIII2	←	GII INPUTS	$\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII2}} = 0,990$
GIII3	←	GII INPUTS	$\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII3}} = 0,990$
GIII4	←	GII INPUTS	$\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII4}} = 0,990$
GIII5	←	GII INPUTS	$\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII5}} = 0,900$
GIIO2	←	GII OUTPUTS	$\beta_{\text{GII OUTPUTS} \rightarrow \text{GIIO2}} = 0,900$
GIIO1	←	GII OUTPUTS	$\beta_{\text{GII OUTPUTS} \rightarrow \text{GIIO1}} = 0,990$

Table 7 presents the standardized regression values for dimensions and criteria. In path analysis, standardized regression values indicate the extent of change in the dependent variable's standard deviation due to a one-unit change in the independent variable's standard deviation. In this manner, the standardized regression coefficients offer

insights into the magnitude of significance (expressed as contribution values) characterizing the associations among dimensions (latent variables) and their corresponding criteria (observed variables, indicators), alongside the interconnections between independent variables (latent variables, factors) and dependent variables (observed variables, indicators). Upon meticulous scrutiny of Table 7, a conspicuous observation emerges: the GII INPUTS dimension exerts a robust and affirmative impact on the GII OUTPUTS dimension (GII INPUTS→GII OUTPUTS = 0.990), thereby affirming the soundness of the model.

In addition, in light of the correlations outlined in Table 7, it becomes evident that the criteria holding the most substantial sway over the interconnected structure between GII INPUTS and GII OUTPUTS are recognized as 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' and 'market sophistication' ($\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII1}} = 0.990$, $\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII2}} = 0.990$, $\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII3}} = 0.990$, $\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII4}} = 0.990$). Notably, despite 'business sophistication' component significantly and positively affecting innovation output dimensions, it has a comparatively lesser impact on innovation output dimensions compared to other innovation criteria. This underscores that 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' and 'market sophistication' are the key drivers shaping the interconnection among GII INPUTS and GII OUTPUTS, surpassing the influence of 'business sophistication.'

Additionally, upon examination of Table 7, it becomes apparent that the criteria most influential in the relational structure between GII INPUTS and GII OUTPUTS dimensions are 'institutions' ($\beta_{\text{GII INPUTS} \rightarrow \text{GIII1}} = 0.990$), 'human capital and research' ($\beta_{\text{GII$

INPUTS→GIII2 = 0.990), 'infrastructure' ($\beta_{\text{GII INPUTS}\rightarrow\text{GIII3}} = 0.990$), 'market sophistication' ($\beta_{\text{GII INPUTS}\rightarrow\text{GIII4}} = 0.990$), and 'knowledge and technology output' ($\beta_{\text{GII OUTPUTS}\rightarrow\text{GIIC1}} = 0.990$). Furthermore, considering the comprehensive perspective, it can be deduced that, in terms of the relationship between GII INPUTS and GII OUTPUTS dimensions, the average of non-standardized regression values for GII input criteria [$(0.990 + 0.990 + 0.990 + 0.990 + 0.900) / 5 = 0.972$] is greater than the average of non-standardized regression values for GII output criteria $(0.990 + 0.900) / 2 = 0.945$), signifying that the GII INPUTS dimension holds greater importance and contributes more to the relational structure than the GII OUTPUTS dimension. This suggests that countries place a higher emphasis on input-driven innovation activities compared to output-driven activities.

Conclusion

Through the determination of the relationship structure between GII input and output dimensions, countries can enhance their innovation performance. By identifying which innovation inputs generate specific innovation outputs, countries can formulate strategies and policies to bolster their innovation performance for both current and future periods. Hence, this research delves into the evaluation of the effect produced by the GII input dimension on the GII output dimension, drawing insights from GII component data covering the period 2008 to 2022.

Firstly, it is observed that the primary-level CFA model provides the best fit according to the model. The study reveals significant, positive, and high-level relationships between criteria within the scope of

research. Additionally, both compositional and discriminant validity have been established in relation to the model.

Secondly, non-standardized regression values for dimensions and their respective criteria are calculated. The findings indicate that all non-standardized regression values between dimensions and within their respective criteria are significant. Furthermore, the 'institutions' component is found to contribute most significantly to positive changes in the innovation output dimension. This suggests that 'institutions' hold a higher priority compared to other GII input criteria and contribute more significantly to innovation output criteria.

Thirdly, standardized regression values for the influence of innovation inputs and outputs dimensions on each other are measured. The results indicate that the GII input dimension strongly and positively influences the GII output dimension, validating the model. Furthermore, within the context of relationships between dimensions, the criteria 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' and 'market sophistication' exhibit the highest contribution to the relationship structure. This highlights that, overall, 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' and 'market sophistication' possess more causal attributes compared to the 'business sophistication' component.

Lastly, in terms of the relational structure between GII input and output dimensions, the criteria that contribute the most are 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' 'market sophistication,' and 'knowledge and technology output.' Therefore, this outcome reveals that these criteria hold greater priority in influencing GII output dimensions compared to the 'business sophistication' and 'creative output' criteria. In reviewing the literature, Sohn et al. (2015) found

that the 'infrastructure' component had the highest contribution to the association among the GII input and output dimensions. This study's findings also align with Sohn et al. (2015) as the 'infrastructure' component stands as one of the criteria that significantly contributes to the interrelation among the GII input and output dimensions. Additionally, Sohn et al. (2015) determined that the 'creative outputs' component had the most substantial contribution among the dimensions. However, in this study, the 'knowledge and technology output' component emerges as the one with the greatest contribution. In the relationship between the GII INPUTS and GII OUTPUTS dimensions, it is observed that the average of the standard regression values of the components of the GII INPUTS dimension is higher than the average of the standard regression values of the components of the GII OUTPUTS dimension. Therefore, the GII INPUTS dimension is considered to be more important than the GII OUTPUTS dimension and contributes more to the relational structure. Accordingly, it can be said that countries prioritize input-oriented innovation activities more than output-oriented innovation activities. Within the scope of recommendations, firstly, focusing on activities driven by the "business sophistication" component, which contributes less compared to other GII input criteria, can enhance innovation performance across countries by enabling the provision, creation, and development of innovation output criteria. Additionally, strategies should be devised to amplify the influence of the "creative outputs" component, which is less affected by GII input dimensions, leading to the enhancement of overall innovation performance. In terms of methodology, forthcoming research endeavors have the potential to gauge the efficiency and productivity of countries' innovation performance, customized to the

unique attributes of each nation, through the assessment of the interplay between innovation input and output criteria. Moreover, alternative approaches such as diverse correlation coefficients and canonical correlations can be utilized to ascertain the associations between innovation input and output criteria, facilitating the contrast and discourse of outcomes derived from these methodologies. Additionally, in calculating countries' innovation performance, the number of innovation input and output criteria can be expanded, or innovation performance input and output criteria unique to each country can be formulated.

References

- Al Qallab, K., Hejazin, R., & Malahim, S. (2018). "Arab Countries Development Trends based on Global Innovation Index as an Indicator". *Innovare Journal of Business Management*, 6(2), 1-3.
- Alparslan, A. M., Yastıoğlu, S., & Taş, M. A. (2018). "Ulusal Kültür Özelliklerinin Ülkelerin İnovasyon Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Analiz". *Ege Akademik Bakış*, 18(3), 469-481.
- Ay Türkmen, M., & Aynaoğlu, Y. (2017). "Küresel Rekabet Endeksi Göstergelerin Küresel İnovasyon Üzerine Etkisi". *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(4), 257-282.
- Barutçugil, İ. (1981). *Teknolojik Yenilik ve Araştırma–Geliştirme Yönetimi*. Bursa: Bursa Üniversitesi Basımevi.
- Bennett, D. L., & Nikolaev, B. (2021). "Historical Disease Prevalence, Cultural Values, and Global Innovation ". *Entrepreneurship Theory and Practice*, 45(1), 145–174.
- Büyükılmaz, O., & Fidan, Y. (2017). "Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel

- Güvenin Aracılık Rolü ". *Business & Management Studias: An International Journal*, 5(3), 500-524.
- Clark, J., & Guy, K. (2010). "Innovation and Competitiveness: A Review ". *Technology Analysis & Strategic Management*, 10(3), 363-395.
- Cornell University, INSEAD ve WIPO. (2020). *The Global Innovation Index 2020: Who will Finance Innovation?* Geneva: World Intellectual Property Organization (WIPO).
- Cornell University, INSEAD ve WIPO. (2019). *Global Innovation Index 2019 - Creating Healthy Lives—The Future of Medical Innovation*. Geneva: World Intellectual Property Organization (WIPO).
- Çakman, U., & Tanrıverdi, A. (2021). "İnovasyon Sürecinde Türkiye'nin Konumuna İlişkin Bir Değerlendirme ". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(1), 470-494.
- Drucker, P. F. (2002). *Innovation and Entrepreneurship Practice and Principles*. Manhattan: HarperCollins Publishers.
- Duarte, M. P., & Carvalho, F. (2020). "Portugal in the Global Innovation Index: A Panel Data Analysis ". *GEE Papers* (144), 1-47.
- Elverdi, S., & Atik, H. (2021). "İnovasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi ". *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(10), 183-205.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error ". *Journal and Marketing Research*, 18(1), 39-50.

- Giunchiglia, F. (2013). *Innovazione Sociale La Fuora Frontiora*. Department Information Engineering and Computer Science, DISI - Via Sommarive 5 - 38123 Povo. Trento: University of Trento .
- Guillén, V. I., & Deckert, C. (2021). "Cultural Influence on Innovativeness - Links between The Culture Map and the Global Innovation Index". *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 6(21), 1-12.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. (1998). *Multivariate Data Analysis* (5 b.). Essex, England: Pearson Education.
- Hancıoğlu, Y. (2016). "Küresel İnovasyon Endeksini Oluşturan İnovasyon Girdi ve Çıktı Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon ile İncelenmesi:OECD Örneği ". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 131-157.
- Herrman, E. (2018). "Innovation and Entrepreneurship for Competitiveness in the EU: An Empirical Analysis". *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 12(1), 425-435.
- Jintana, J., Limcharoen, A., Patsopa, Y., & Ramingwong, S. (2020). "Innovation Ecosystem of ASEAN Countries ". *Amoziana Investiga*, 9(28), 356-364.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları* (2 b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- OECD ve Eurostat. (2005). Oslo Klavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler. Ankara: TÜBİTAK.
- Pop, D. M., & Pop, M. T. (2018). "Measuring the Innovation of Economy through Global and European Tools ". *Annual Session of Scientific Papers IMT ORADEA* (184), 1-5.

- Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, 73-91.
- Rajput, N., Khanna, A., & Oberoi, S. (2012). "Global innovation index and its impact on GDP of BRICS nations- Innovationlinkages with Economic Growth: An Empirical Study ". *Global Journal of Enterprise Information System*, 4(2), 35-44.
- Roberta, C., & Camilla, L. (2013). "Territorial Patterns of Innovation and Economic Growth in European Regions". *Growth and Change*, 44(2), 195-227.
- Schumpeter, J. (1934). "The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle ". *Harvard Economic Studies*, 46.
- Sey, N., & Aydın, B. (2021). "Türkiye’de Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı ve İnovasyon İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme ". *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 238-252.
- Silva, M. d., Gomes, C. F., & Junior, C. L. (2018). The use of TOPSIS for Ranking WIPO’s Innovation Indicators. *Innovar*, 29(73), 133-147.
- Sohn, S., Kim, D., & Song, Y. (2016). "Re-evelation of Global Innovation Index based on A Structural Equation Model". *Technology Analysis & Strategic Management*, 28(4), 492-505.
- Şipoş, G. L., & Bizoi, C. G. (2015). "Innovation and Logistic Performance: Cause and Effects ". *Revista Economica*, 67(3), 112-127.
- Toker, K., & Görener, A. (2020). "İnovasyon ile Küresel Rekabetçilik Düzeyi Arasındaki İlişkide Ekonomik Serbestliğin Düzenleyici Rolü ". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2996-3007.

- Usman, K., & Liu, Z. (2015). "Innovation Index Framework to Measure the Innovation Capacity and Efficiency of SAARC Countries". *European Journal of Social Sciences*, 46(3), 325-338.
- Vukoszavlyev, S. (2019). "The Connection Between Global Innovation Index and Economic Well-Being Indexes ". *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 13(3-4), 87-92.
- WIPO (2022). *Global Innovation Index: What is the future of innovation driven growth?* Geneva: WIPO.
- Wonglimpiyarat, J. (2010). "Innovation Index and the Innovative Capacity of Nations ". *Futures*, 42(3), 247-253.
- Yalçınkaya, Y. (2010). "Bilginin Farkındalık ve Farklılığında Organizasyonların Gelecek Alanı: İnovasyon ". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 24(3), 373-403.
- Zhirnova, G. I., & Absalyamova, S. G. (2013). 144-145 Global innovation Gap and Quality of Education 144-145. *International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL)*. Kazan: Kazan National Research Technological University, 144-145.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

- 1.The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**.
2. No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author.
3. It was reported that the article was written by Furkan Fahri **ALTINBAŞ**, as no additional acknowledgement has been made.

Extended Abstract

A Structural Equation Model Application For Global Innovation Input Dimension To Affect Output Dimension

Name Surname

By elucidating the intricate interplay between the criteria of innovation input and output within the framework of the GII, nations have the potential to elevate their innovation capabilities. This investigation aids in identifying the specific innovation inputs that yield particular innovation outputs, enabling countries to devise strategic approaches and policies for fortifying their innovation performance, both in the present and the future. Thus, this study delves into the impact of the GII's input dimension on its output dimension, drawing upon GII component data spanning the years 2008 to 2022.

The initial finding highlights that the primary-level confirmatory factor analysis (CFA) model presents the most optimal fit within the model's context. The investigation underscores substantial, affirmative, and robust interconnections among the criteria under scrutiny. Additionally, the study establishes both the compositional and discriminant validity vis-à-vis the model. Subsequently, non-standardized regression coefficients are computed for dimensions and their corresponding constituents. The outcomes underscore the statistical significance of all non-standardized regression values both among dimensions and within their specific criteria. Furthermore, it is noteworthy that the 'institutions' component emerges as the most influential in fostering favorable changes in the innovation output dimension. This underscores the pivotal role of 'institutions' compared to other GII input constituents, accentuating their pronounced contribution to innovation output elements. Moving forward, standardized regression coefficients are employed to quantify the influence of innovation input and output dimensions on one another. The findings affirm the potent and constructive im-

impact of the GII input dimension on the GII output dimension, thus validating the model. Furthermore, concerning the dimension-to-dimension relationships, the criteria labeled 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' and 'market sophistication' manifest the highest levels of contribution to the structural dynamics. This underscores the overarching prominence of 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' and 'market sophistication' in terms of causal attributes, relative to the 'business sophistication' component. Lastly, concerning the interrelationship of GII input and output dimensions, noteworthy contributors include 'institutions,' 'human capital and research,' 'infrastructure,' 'market sophistication,' and 'knowledge and technology output.' This underscores their heightened influence on GII output dimensions, surpassing the significance of the 'business sophistication' and 'creative output' criteria. Furthermore, the study concludes that the GII input dimension holds a more substantial role than the GII output dimension. This assertion is rooted in the observation that countries primarily showcase their innovation performance guided by fundamental principles.

Regarding recommendations, firstly, emphasizing "business sophistication" activities—despite its lesser impact among GII input criteria—can elevate global innovation performance by fostering innovation output. Additionally, bolstering the influence of "creative outputs," less responsive to GII input dimensions, should be strategized for overall innovation enhancement. Methodologically, future research could gauge countries' tailored innovation efficiency and productivity based on input-output relationships. Utilizing diverse methods like various correlation coefficients and canonical correlations would offer nuanced insights and facilitate result comparison. Moreover, for a comprehensive evaluation of countries' innovation performance, expanding input-output criteria or tailoring them to each country's context could yield richer outcomes.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Uluslararası Güvenlikte Devlet Dışı Dalga: Sivil Toplum ve Otonom Silah Sistemleri

Yeşim Bayram¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 10.01.2024

Kabul: 18.04.2024

Online Yayım:
29.05.2024

Anahtar Kelimeler:

Otonom Silah Sistemleri, Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları

Kaynak Gösterimi

Bayram Yeşim (2024). Uluslararası Güvenlikte Devlet Dışı Dalga: Sivil Toplum ve Otonom Silah Sistemleri. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 97-132. doi.org/10.54838/bilgisosyal.998203

Özet

Otonom silah sistemleri yeni nesil askeri teknolojiler olarak güvenlik, hukuk, etik gibi birçok alanda tartışmalara konu olmaktadır. Çalışma, otonom silah sistemlerinin yasal olarak düzenlenmesi hususunda sivil toplum kuruluşlarının devletleri harekete geçirmede başarılı olup olmadıklarını test etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Hükümet Uzmanları Grubu toplantıları çalışma kağıtları ile uluslararası sivil toplum kuruluşlarının rapor ve (araştırma, anket vb.) çalışmaları incelenmiş, toplantılarda alınan kararlar ile raporlar karşılaştırılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada yasal düzenlemelerin oluşturulması için yapılan çalışmalar teknolojik gelişim hızının gerisinde kalmıştır. Bu bakımdan sivil toplum kuruluşlarının otonom silah sistemleri hususunda devletleri harekete geçirmede etkili fakat yetersiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma otonom silah sistemleri konusunda sivil toplum kuruluşlarının küresel tartışmaya katkılarını incelemek bakımından ilk olup, literatürdeki boşluğu doldurma iddiasındadır.

1 Sorumlu Yazar: YÖK 100/2000 Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Çalışmaları Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ✉ ye-sim.bayram3@ogr.sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0003-0186-8365

RESEARCH ARTICLE

**Non-State Wawe in International Security:
Civil Society and Autonomous Weapon Sys-
tems**Yeşim Bayram¹

ARTICLE INFO

Submitted: 10.01.2024**Accepted:** 18.04.2024**Published Online:**
27.05.2024**Keywords:**Autonomous Weapon
Systems, Civil Society,
Non-Governmental Orga-
nizations**To cite this article**Bayram Yeşim. (2024).
Non-State Wawe in Inter-
national Security: Civil
Society and Autonomous
Weapon Systems. *Bilgi*
Sosyal Bilimler Dergisi,
26 (1), 1-20.
doi.org/10.54838/bil-
gisosyal.998203**Abstract**

Autonomous weapon systems, as new generation military technologies, are the subject of discussions in many areas such as security, law and ethics. The study aims to test whether non-governmental organizations are successful in mobilizing states to legally regulate autonomous weapon systems. In this context, the working papers of the Government Experts Group meetings and the reports and studies (research, surveys, etc.) of international non-governmental organizations were examined, and the decisions taken at the meetings were compared with the reports. Qualitative research method was used in the study. In the study, the studies carried out to establish legal regulations fell behind the pace of technological development. In this regard, it has been concluded that non-governmental organizations are effective but insufficient in mobilizing states regarding autonomous weapon systems. The study is the first to examine the contributions of non-governmental organizations to the global debate on autonomous weapon systems and claims to fill the gap in the literature.

1 Corresponding Author: YÖK 100/2000 International Security and Terrorism Studies PhD Student, Sakarya University, Department of International Relations, ✉ yesim.bayram3@ogr.sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0003-0186-8365

Giriş

Devletlerin güç parametrelerinden biri olarak askeri güç; devletlerin sahip olduğu askeri kuvvetlerin büyüklüğü ve yetkinliği kadar niteliği itibariyle de ölçülmektedir. Yeni askeri teknolojilere sahip olmak devletlerin askeri güçlerini nitelik bakımından önemli oranda etkilemekte, bu da devletlerin yeni nesil askeri teknolojilere yatırım eğilimini artırmaktadır. (Duygulu, 2019:120) Bu bakımdan otonom silah sistemleri de devletler tarafından arzulanır teknolojiler olmaktadır. Ancak uluslararası güvenliği tehdit eden ve uluslararası hukukun tatbikini zorlaştıran özellikleri otonom silah sistemlerini birçok noktada tartışılır kılmaktadır.

Devletlerin otonom silah sistemlerini üretme- geliştirme eğilimlerine karşılık, sivil toplum kuruluşları tartışmalı olan konuları odağına alarak bu konuda devletleri politika izlemeye zorlamaktadır. Baskı unsuru olarak sivil toplum kuruluşlarının motivasyon kaynakları, otonom silah sistemleri konusunda neredeyse homojen bir tavır sergilemelerine neden olmuştur. Çalışma bu noktada sivil toplum unsurlarının otonom silah sistemlerine bakışından yola çıkarak sivil toplum kuruluşlarının motivasyon kaynaklarını belirlerken, STKlarca geliştirilen politikaların devletlerin davranışlarını etkilemede başarılı olup olmadıklarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda uluslararası sivil toplum kuruluşlarından HRW, ICRC, Article 36 başta olmak üzere birçok sivil toplum örgütü ve küresel kampanya girişimleri çalışmanın kapsamında yer almaktadır. Örgütlerin raporları, belgeleri, uluslararası kampanyaları ve kampanya metinleri ile sivil toplum nezdinde kapsamlı anketlerin sonuçları da çalışmanın kaynakları arasındadır. Çalışma literatürde daha çok uluslararası güvenlik ve uluslararası hukuk alanında tartışılan otonom silah sistemlerini, sivil alan

kamusal alan ayrımını gözeterek incelemesi bakımından özgündür. Bu noktada çalışma, otonom silah sistemlerine ilişkin sivil toplum kuruluşlarının yaklaşımlarının ve politikalarının etkinliğini, devlet davranışları üzerinde test etmektedir.

Eldeki bulgular neticesinde sivil toplum kuruluşlarının otonom silah sistemleri konusunda devletleri harekete geçirmede etkili olduğu tespit edilmiştir. Ancak gelinen noktada sivil toplum kuruluşlarının gücünün, devletlerin güç algısına direnme noktasında zorlandığı tespit edilmiştir. Bir başka deyişle devletlerin güvenlik kaygılarını incelemek suretiyle sivil toplum unsurlarının çağrılarına kulak tıkadığı çalışmanın ulaştığı sonuçlardan biridir. Makale şu şekilde devam etmektedir. Sonraki bölümde literatür konusunda değerlendirme yapılacak ve üçüncü kısımda veri ve model tanımlanacaktır. Dördüncü bölümde sonuçlar ortaya konulup tartışılacaktır.

1. Otonom Silah Sistemlerine İlişkin Temel Tartışmalar ve Sivil Alan

Uluslararası genel geçer kabul görmüş bir tanıımı bulunmayan otonom silah sistemleri, temelde yapay zekâ tabanlı, bir kere etkinleştirildikten sonra insan müdahalesine ihtiyaç duymaksızın kendi kendine hareket edebilen silah sistemlerini ifade etmektedir.¹ Otonom silah sistemlerinin sınıflandırılmasında insanın döngüdeki varlık derecesine atıf yapılmaktadır. İnsanın döngünün içinde olduğu, denetimde olduğu ve döngünün dışında olduğu silah sistemleri otonom silah sis-

¹ Tanımlama çalışmalarına göre mevcut bir otonom silah sistemi olmadığı yönündeki görüşlere karşıt görüş olarak ayrıca bkz. Daniele Amoroso ve Guglielmo Tamburrini, "In Search of the "Human Element": International Debates on Regulating Autonomous Weapons Systems", *The International Spectator*, 56:1, 2021, ss.20-38.

temlerini sınıflandırmada tercih edilen en yaygın sınıflandırma biçimidir. Ancak bu haliyle literatürde otomatik – yarı otonom- tam otonom şeklindeki yaygın bir ayırım söz konusu olsa da, kamusal alandaki temel tartışmalardan biri bu ayırımların muğlaklığı üzerinedir. Örneğin yarı otonom olarak değerlendirilen güdümlü mühimmatların bir kere aktive edildikten sonra ret ya da iptal butonuyla icranın geri alınamaması örneğimde, yarı otonom ile tam otonom arasındaki ayırımın muğlak olduğu belirtilmektedir (Gubrud, 2014). Kaldı ki devletlerin de bu hususta farklı yaklaşımlar benimsediği söylenebilir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri bu ayrımı Yarı otonom/ Dene-timli otonom/ Otonom şeklinde yaparken (US DoD, 2012), Birleşik Krallık otomatik/ otomatikleşmiş/ otonom şeklinde bir ayırım benimsemektedir (UK MoD, 2011:205). Özellikle Birleşik Krallık yaklaşımı, bir silahın otonom kabul edilebilmesi için ütöpik bir yüksek yapay zeka gereksinimini vurguladığından eleştirilmektedir. Şu halde otonom silah sistemlerini tartışılır kılan ilk konu hangi silah sistemlerinin otonom olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda ortak bir tanımın benimsenmemesi, dahası önerilen tanımların sivil toplumun endişelerini giderememesidir. ICRC, HRW, Article 36 gibi birçok devlet dışı organizasyonun bu noktada devletin dikkatini çekmek istediği nokta anlamlı insan kontrolü kavramıdır (Ataş, 2022). Zira birçok sivil toplum unsuruna göre otonom silah sistemlerinin işleyişinde insan faktörünün azalması birçok sorunu beraberinde getirebilir. Bu sorunlar; yapay zekânın belirsizliği ve otomasyon yanlılığı, uluslararası insancıl hukukun ayırım gözetme ve orantılılık ilkelerinin gözetip gözetemeyeceği, hesap verebilirlik sorunu, sorumluluk boşluğu, cezalandıramama, kuvvet kullanma kararının makineye devredildiğinde insan onuruna, ahlaka ve etiğe aykırı uygulamala-

rın söz konusu olmasının yanı sıra savaş alanlarının insansızlaşmasının getireceği olumsuzluklar şeklinde sıralanabilir. Anılan sorunlardan her biri sivil toplum kuruluşlarının devletleri otonom silah sistemleri konusunda önleyici- yasaklayıcı ya da düzenleyici kararlar almaya zorlamanın gerekçelerini oluşturmaktadır.

Öncelikle otonom silah sistemleri yukarıda belirtildiği üzere yapay zekâ tabanlı, algoritma ile programlanabilen, derin öğrenme (deep learning) kabiliyetine ve durumsal-çevresel farkındalık gibi özelliklere sahip silah sistemleridir. Her ne kadar savaş alanında bu özellikler hız, etkinlik, verimlilik gibi noktalarda fayda sağlasa da (US DoD, 2011) aynı zamanda bir sorun haline gelebilmektedir. İnsan operatörün makinenin zekâsına ve hızına duyduğu güven dolayısıyla makinenin tanılama-hedefleme, kuvvet kullanma kararlarını sorgulamadan onaylanması durumu olarak ifade edilen Otomasyon yanlılığı (automation bias) sorunu buna örnektir (Lyell ve Coiera, 2017). Bu durumda insanın karar verme hızından daha yüksek bir hızda veri işleyen ve karar veren makinenin yapay zekâsına o kadar güven duyulur ki; makinenin başında bir insan operatör olsa dahi, ret ya da onay tuşuna basmadan önce makinenin kararlarını sorgulamak zorlaşır. Küba Füze Krizi sırasında Sovyet radar sisteminde beş tane nükleer füze belirlediğine dair hatalı bir otomasyon bilgisine karşılık, insan operatör Yarbay Stanislav Petrov'un makinenin zekâsına sorgusuz güvenmek yerine insani muhakeme ile bu bilginin yanlış olabileceğini düşünüp ikinci vuruş için Sovyet Füzesini ateşlememesi muhtemel bir savaşın çıkışını önlemesi bu noktada önemli bir örnektir (FLI, 2018). Radar sistemlerinin basit otonomilerinde dahi hatalar olabileceğini gösteren bu örnekten hareketle, otonom silah sistemlerinin sahip olduğu artırılmış otonominin yaratabileceği sorunların

endişe verici olduğu belirtilmektedir (Erenel, 2020:55). Nitekim sivil toplum unsurlarının temel endişelerinden biri bu noktada otomasyon hatalı karar verdiğiğinde insan operatörün makineye duyduğu aşırı güvenin; sivil-savaşan ayrımının yanlış yapılması ya da sivil alanların askeri alan olarak tanımlanması gibi hukuka aykırılıklara yol açabileceği endişesidir.

Otonomi sahibi silah sistemi yanlış bir veri girişi oluşturabileceği gibi, aynı zamanda başlı başına güvenlik tehdidi haline de gelebilir. Zira otonom silah sisteminin sahip olduğu tanımlama, hedefleme, çevre tanımlaması- durumsal farkındalık, GPS vb. özellikler yapay zekâ yazılımları ile üretildiğinden, düşman kuvvetlerin manipülasyonuna açıktır. Derin öğrenme sayesinde kendi programını yeniden yazma, siber saldırılar, karşı düşman yazılımlar gibi tehditler güvenlik açığı oluşturduğundan otonom silahların kullanımı tarafların çatışma riskini arttırabilir ya da Clausewitz'in tanımıyla savaşın sisli ortamında bu tür güvenlik açıkları hâlihazırdaki krizlerin tırmandırılmasına sebep olabilir (Gardner, 2021). Yanı sıra otonomi sahibi bir silah sistemi yapay zekânın derin öğrenme kabiliyeti sayesinde, kendi yazılımının üzerine tekrar yazarak emirlere aykırı davranış da geliştirebilir. Bir başka deyişle otonom silah sistemleri, elinde bulunduranlar da tehlike arz edebilir. Her ne kadar ABD ordusu tarafından sonrasında düzeltici beyanlar verilse de yakın zamanda yapay zekâ destekli SİHA ile yaşanan öngörülemez durum, sivil toplum kuruluşlarının bu noktadaki itirazlarını anlamak açısından oldukça önemlidir. Bu simülasyon örneğinde SİHA, hedefi doğru bir şekilde vurduğunda ödüllendirilecek şekilde programlanmıştır. Görevin icrası sırasında insan operatör tarafından dur emri verildiğinde ödülü almaya programlanmış yapay zekâ, ödüle ulaşmak için insan operatörün ortadan kaldı-

rılması yönünde davranışlar geliştirmiş ve bu sebeple dur emri veren üst subayını vurma kararı almıştır (Kleinman, 2023) Bu bağlamda yapay zekânın öngörülemezliği, daha önce tüm denetimin insanda olduğu OODA döngüsünün (Marra ve diğerleri, 2013) makinenin zekâsına devredilmesinin savaşın karakterinde köklü değişiklikler getirdiği gibi (Boot, 2006: 439), özellikle savaş ve çatışma alanlarında sorunu daha da derinleştirebilme potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Uluslararası güvenlikle ilgili olarak krizleri tırmandırma noktasında bir başka sorun devletlerin hız, verimlilik gibi parametreler sebebiyle rakiplerine teknolojik üstünlük sağlamak noktasında yeni nesil askeri teknolojileri üretmekte istekli olmasının silahlanma yarışını arttırmasıdır (Johnson, 2020). Uluslararası yasal bir düzenlemenin henüz oluşturulamamış olması da otonom silahlar konusunda silahlanma yarışını kolaylaştırdığı gibi (Kurzweill, 2009), söz konusu silahlara ulaşım noktasında devlet dışı silahlı aktörlerin varlığı da krizi ayrıca derinleştirmektedir (Watson, 2017).

Otonom silah sistemleri konusunda yasal bir çerçevenin oluşturulması gerektiği tezi bu alanda faaliyet gösteren STKların temel amacıdır. Her ne kadar mevcut uluslararası hukuk kurallarının üretilen ve üretilcek olan otonom silah sistemleri için de uygulanabilir olduğunu savunanlar olsa da, STKların bu tartışmaya getirdiği yenilik; mevcut uluslararası insancıl hukuk kurallarının otonom silah sistemlerine uygulanmasında yeterli olup olmayacağı noktasında önemli sorular sordurmasıdır. Otomasyon yanlılığı, siber saldırılar, düşman yazılımlar gibi faktörler düşünüldüğünde bir otonom silah sistemi ayırım gözetme ilkesine uygun hareket edebilir mi? Sivil ve savaşan ayırımı yapabilir mi? Ya da bir otonom silah sisteminin yapay zekâsı kuvvet kullanma kararı alındığında görevin icrası sırasında orantılılık değer-

lendirmesini yapabilir mi? şeklindeki sorular önem arz etmektedir. Robotik uzmanı ve Stop Killer Robots isimli STK'nın kurucusu Noel Sharkey'e göre her ne kadar sivillere yönelik ikincil zararı en aza indirebilecek yazılımlar mevcut olsa da, ölümcül kuvvet uygulanması kararının verilmesi aşamasında söz konusu değerlendirmenin otonom sistemler tarafından yapılamayacağını belirtmektedir (Sharkey, 2012).

Anlamli insan kontrolünün varlığı bütün bu soruların yanı sıra aynı zamanda hesap verebilirlik noktasında da yeni bir yasal düzenleme tartışmalarını canlı tutmaktadır (Eryavuz, 2023). Keza ICRC'nin kritik işlevler olarak adlandırdığı hedefleme, ateşleme gibi noktalarda (ICRC, 2015; ICRC2016) karar alma yetkisini makineye devretmek, olası insancıl hukuk ihlalleri halinde sorumluluğun kimde olduğu noktasında bir boşluk ihtiva etmektedir (Sharkey, 2008). Sorumluluk insan faktörünün üzerinden uzaklaştıkça, olası bir kaza-hata ihtimalinde sorumluluğun kime yükleneceği ve bununla bağlantılı olarak cezalandırma mekanizmasının nasıl işleyeceği uluslararası hukukun tatbiki ve güvenliğinin tesisi noktasında tartışma yaratmaktadır. Bu noktada İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) tarafından hazırlanan farklı iki raporda da, insani duygulardan yoksun olan makinenin cezalandırılmasının mümkün olmayacağı (HRW, 2014) zira cezaların makine üzerinde caydırıcı işlevinin olmayacağı gibi aynı zamanda mağdurda manevi tatmin sağlanamayacağından ceza ile korunmak istenen değerlerin korunmuş olmayacağı belirtilmektedir (HRW, 2012).

Otonom silah sistemlerinin kullanımı konusunda kamusal alandaki endişeler salt güvenlik ve uluslararası hukuk alanında tezahür etmektedir. Aynı zamanda öldürme kararını canlı olmayan bir varlığa-

makineye devretmenin etik olmadığı konusunda güçlü bir muhalefet vardır. BM Özel Raportörü Christof Heyns de raporunda eğer söz konusu silahların eylemleri neticesinde sorumluluğun kime ait olduğunu belirlemediği bir boşluk var ise; kullanımlarının hukuka aykırı olduğu kadar etik dışı da olduklarını belirtmiştir (Heyns, 2016). Benzer yaklaşımla insan onurunu zedeleyici bu hususun aynı zamanda kamu vicdanını referans alan Martens Kaydı¹ uyarınca da otonom silahların kullanımının kabul edilebilirliği tartışmalıdır (HRW, 2012; Özer, 2022; Akkuş, 2022).

Kamu vicdanı ve Martens kaydı kapsamında da sivil toplumun otonom silah sistemlerine ilişkin bakış açısını tespit etmek amacıyla yapılmış çalışmalar, öncelikle devletlere otonom silah sistemleri konusunda yapacakları yasal düzenlemeler konusunda dikkate almaları gereken önemli veriler sunmaktadır. Bu noktada Open Roboethics Initiative (ORi) girişiminin 2015 yılının Nisan ayından Ağustos ayına kadar topladığı verilerle yürüttüğü çalışması yol göstericidir. 9 Kasım 2015 tarihli anket sonuçlarına göre; ölümcül/saldırgan olan tüm otonom silah sistemlerinin uluslararası düzenleme ile yasaklanmasını savunanların oranı %67, bu tür silahların saldırı amacıyla kesinlikle hiçbir şekilde kullanılmaması taraftarı olanların oranı %85 olarak belirlenmiştir. Yine aynı çalışmanın sonuçlarına göre otonom silah sistemlerinin hiçbir suretle üretilmemesi-geliştirilmemesi ve kullanılmaması yönünde görüş bildirenlerin oranı %56 iken, ankete katılanların %71'i ise savaş alanlarında yeni nesil silah teknolojileri kullanılacaksa dahi, uzaktan kumandalı (yani insan operatörün döngüde olduğu) silahların ölümcül

¹ Martens Kaydı, uygulanabilecek bir yasal düzenleme bulunmadığı hallerde savaşın ve sivillerin insani ilkeler ile kamu vicdanını gözetecek davranışlarda bulunmaları gerekliliğini ifade eden uluslararası insancıl hukuku koruyan norm.

otonom silah sistemlerine tercih ettiklerini belirtmektedir (ORI, 2015). Çalışmanın dikkat çeken sonuçlarından biri de bir canlıyı öldürme kararının makineye devri konusunda insan onuru ve etik tartışmaları açısından önem arz etmektedir. Zira ankete katılanların %60'ı gibi azımsanmayacak çoğunluğu olası bir savaş durumunda nasıl öldürülmeyi tercih edecekleri sorusuna otonom silah sistemleri yerine uzaktan kumandalı sistemler tarafından yanıtını vermişlerdir (Aksoy, 2019:123). ORI'nin anketleriyle uyumlu olarak Stop Killer Robots Campaign'in çalışmaları da otonom silah sistemlerine karşı ciddi oranda bir toplumsal muhalefet dalgasının var olduğunu göstermektedir. Küresel karşı duruş anketlerine göre 2016'da %56 olan oran 2018 yılında %61'e yükselmiştir (SKRC, 2019). Yine uluslararası bir anket şirketi olan IPSOS'un 2019'da gerçekleştirdiği en az 1000'er katılımcı ile 23 farklı ülkeden veri edindiği küresel kamuoyu anketi sonuçları dikkat çekicidir. Şirketin katılımcılara yönelttiği soru şu şekildedir:

“Birleşmiş Milletler, otonom silah sistemlerinin stratejik, yasal ve ahlaki sonuçlarını gözden geçiriyor. Bu sistemler, bağımsız olarak hedefleri seçme ve bu hedeflere insan müdahalesi olmadan saldırma yeteneğine sahiptir; bu nedenle, insanların hedefleri seçip saldırdığı günümüz ‘dronlarından’ farklıdırlar. Savaşta otonom silahların kullanılması hakkında ne düşünüyorsunuz?”

Bu soruya verilen yanıtlara göre katılımcıların yalnızca %22'si otonom silah sistemlerini desteklediklerini belirtmektedir (Deeney, 2019). Şirketin 2021'de 28 ülke genelindeki katılımcılarla gerçekleştirdiği anket sonuçlarına göre %61 otonom silah sistemlere karşı çıkanlar, %21 destekleyenler ve %17'sini kararsızlar oluşturuyor (Deeney, 2021). Anketlerde Çin ve Hindistan gibi ülkelerin otonom silah sistemlerine karşı ciddi oranda destek vermesi diğer ülkelerden fark-

lilik gösterse de, geneli yansıtan tabloya bakıldığında ölümcül otonom sistemlere karşı kamusal alanda ciddi bir muhalefetin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Roff, 2017). Bu bağlamda otonom silah sistemlerine ilişkin temel endişeler ile anılan kamuoyu araştırmaları birlikte değerlendirildiğinde ulaşılan bulgular dikkat çekicidir. Bu noktada öncelikle otonom silah sistemlerine ilişkin sivil alanda ciddi bir muhalefetin olduğu, söz konusu olumsuz tutumun yıllara oranla artış gösterdiği belirtilmelidir. Yaklaşımlar, anket sonuçları ve bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı inceleneceği üzere örgütlü mücadelenin faaliyetleri incelendiğinde kamusal alandaki kaygıların nedeni krizlerin tırmanması, kriz istikrarsızlığı ya da yasal düzenlemeler gibi uluslararası ilişkilere içkin olmayıp daha çok savaş sahasındaki ahlaki çizgiler gibi oldukça temel konular olduğu tespit edilmiştir (Sauer, 2020).

2.Otonom Silah Sistemlerine Karşı Örgütlü Mücadele: Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum, devlet ve özel sektörden bağımsız olarak ortak ve demokratik idealler çerçevesinde (Grugel, 1999:4) birleşmiş bireyler ve kurumlar ile yine devlet ve özel sektörün etkileşim alanını ifade etmektedir (Cicioğlu, 2020:29). Bu alan örgütlü faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarının yanında aynı amaçla hareket eden sosyal gruplar, topluluklar, uzmanlar, akademisyenler gibi tek başlarına sivil toplum unsuru olarak nitelendirilen grupları da kapsamaktadır. Otonom silah sistemleri hususunda Ottawa Sözleşmesine¹ benzer uluslararası bir yasal düzenlemenin gerekli olduğu yönündeki ilk tepkiler

¹ Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personel Mines and on Their Destruction, Oslo, 1997.

de akademisyenler ve robotik uzmanları gibi sivil toplum unsurlarının çalışmalarında görülmektedir (Sharkey, 2007; Marks, 2008). Sivil toplum unsurlarının dışında seksenlerden sonra örgütlü mücadelenin artmasıyla devlet dışı kuruluşlar olarak sivil toplum kuruluşları kamusal-sivil alan etkileşiminin en önemli aktörü haline gelmiştir (Yavuz, 2015). Bu bağlamda denilebilir ki kamusal alandaki demokratik talepler sivil toplum kuruluşları eliyle devleti sınırlandırmak amacıyla baskı unsuruna dönüşmektedir. Otonom silah sistemleri konusu da devlet ve kamusal alan arasında benzer bir sınırlandırma konusunda güncel bir örgütlülüğü deneyimlemektedir.

Konunun tartışmaya açılması biyoetikçi, fizikçi ve felsefe alanında birçok uzmanın akademik çalışmalarında yer bularak (Fleming, 2009) büyük ilgi uyandırmış (Sauer, 2022) ve 2009'da alanında uzman isimlerin kurmuş olduğu Uluslararası Robot Silahlar Kontrol Komitesi (ICRAC) (ICRAC, 2019) isimli farkındalık grubuyla bir ortak ağ kurulmuştur. Yapılan çalışmalar 2010 yılında BM'de normatif boşluklara dikkat çeken raporların hazırlanmasının önünü acımıştır (UN, 2010). Misyon açıklamalarında otonom silah sistemleri konusunda da yasal çalışmaların askeri teknolojinin gelişme hızının çok gerisinde kaldığına dikkat çeken ICRAC, silah kontrol rejimi hususunda uluslararası topluma acil toplanma çağrısı yapmıştır. Bu süreçte farklı sivil toplum kuruluşlarının da otonom silah sistemleriyle ilgili yaptığı çalışmalar konunun daha geniş alanda ele alınmasına katkıda bulunmuştur. 2011 tarihli PAX kuruluşunun raporundan sonra (IKV Pax Christi, 2011); Article 36 isimli sivil toplum kuruluşunun "Ban Autonomous Armed Robots" başlıklı öldürme ve yaralama kararının her halükarda makine yerine insanlarda olması gerektiğini iddia eden ve kara mayınları ile otonom silah sistemleri arasında benzerlik

kuran yazısı ile (Moye, 2012) “Losing Humanity: The Case Against Killer Robots” isimli İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) ve Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi ortak çalışması olan rapor (HRW, 2012) oldukça ses getirmiş ve literatürde en çok referans alınan kaynaklardan biri olmuştur. Otonom silah sistemleri konusunda önleyici bir yasak çağrısında bulunan rapor, söz konusu silahların kullanımının savaş alanlarında sivillerin yaralanmasına/ölümüne sebebiyet verebileceğini belirterek ikincil hasar konusunu tartışmaya açması bakımından ayrıca önemlidir. Söz konusu çalışmalar aynı zamanda otonom silah sistemlerinin küçük bir grup içinde tartışmaya açılmasından sonra konunun birçok önemli sivil toplum kuruluşunca benimsenerek sorunsallaştırıldığını göstermektedir. Böylesi bir ortamda ICRC kuruluşundan kısa bir süre sonra 2013’te komitesinde yine ICRC, HRW, PAX gibi birçok STK’nın yer aldığı Stop Killer Robots Campaign’i (Katil Robotları Durdurma Kampanyası-SKRC) başlatmıştır (CSKR, 2018). Bir çatı altında bir araya gelen birçok sivil toplum kuruluşu ölümcül robotik sistemler olarak da adlandırdıkları silah sistemlerine ilişkin eleştirilerini daha yüksek sesle duyurmaya başladığı SKRC, hâlihazırda otonom silah sistemlerini yasaklama noktasında küresel-ulus ötesi ağın merkezi haline gelmiştir (Bahçecik, 2019). Bu noktada denebilir ki, erken dönem sivil toplum hareketlerinin raporlarından da görüleceği üzere (ICRC, 2012b) daha çok uluslararası güvenlik ve insancıl hukuk bakımından değerlendirilen otonom silah sistemleri sorunu, SKRC’nin kurulmasıyla ulus ötesi bir insani silahsızlanma hareketi haline evrilmiştir (Bahçecik, 2019).

Otonom silah sistemleri konusunda küresel muhalefetin sivil toplum kuruluşları nezdinde başarılı olup olmadığına ilişkin, argümanların hangi kitleler tarafından benimsendiğini analiz etmek ayrıca önemli-

dir. Bu bakımdan söz konusu ağın, kendi içerisinde olmasa da yapay zekâ ve robotik sistemler konusunda çalışmalar yürüten FLI gibi gönüllü gruplara, çözüm odaklı projeler konusunda CNAS gibi düşünce kuruluşlarına (Scharre ve Horowitz, 2015) ilham verdiği söylenbilir. Örneğin Future of Life Institute (FLI) tarafından otonom silah sistemlerinin geleceğin kalaşnikofları olabilecekleri yönündeki çeşitli kaygıların dile getirildiği açık mektubun yaklaşık otuz dört bin kişi tarafından imzalanması (FLI, 2016) sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki faaliyetlerinin başarılı olarak değerlendirilebilmesini mümkün kılmaktadır. 2017 yılında BM'nin otonom silah sistemlerine derhal müdahale etmesi çağrısını içeren benzer bir açık mektup kampanyasının 28 ülkenin yapay zekâ ve robotik şirketler kurucusu olan 137 şirket yöneticisi tarafından imzalanması ayrıca dikkat çekicidir (FLI, 2017). Keza Hollanda merkezli sivil toplum kuruluşu Pax for Peace'in yayımlamış olduğu 2019 tarihli rapor yapay zekâ destekli silah programlarının gittikçe otonom özellikli askeri ürün oluşturulmasındaki riskleri belirterek özellikle otonom silah sistemlerinin geliştirilmesine yönelik devletler ve özel şirketler arasında işbirliğini vurgulamaktaydı (Pax for Peace, 2020). Bu bağlamda denilebilir ki otonom silah sistemleri konusunda sivil toplum kuruluşlarının dışında işbu silahların üretici teknolojilerine sahip özel şirketlerin de konuya hassasiyetlerinin artması başarılı bir kamuoyu çalışması olduğunu göstermektedir. Ancak daha önce belirtildiği gibi Otonom silah sistemleri konusunda sivil toplum örgütlerinin amacı; söz konusu silahlara yönelik önleyici, yasaklayıcı bir düzenlemenin oluşturulması ve tüm devletler için geçerli normatif bir çerçevenin oluşturulmasıdır. Bu bağlamda otonom silah sistemleri konusunda sivil toplum ku-

ruluşlarının başarılı olup olmadıkları devletlerin davranışlarını ne ölçüde etkileyebildikleri ile değerlendirilebilir.

3.Küresel Örgütlü Mücadelenin Devletler Düzeyine Yansıması

Önceki başlıklarda da belirtildiği üzere otonom silah sistemleri, kullanımının başta uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukuku olmak üzere etik, ahlaki problemlerinin yanı sıra stratejik alanda uluslararası güvenliği tehdit eden potansiyeli sebebiyle sivil toplum örgütleri tarafından sınırlandırılması gerektiği iddia edilen yeni askeri teknolojilerdir. Bu bağlamda erken dönemde akademisyenler ile yapay zekâ ve robotik bilimi uzmanları tarafından tartışılmaya başlanan sorunlar, zamanla örgütlü bir mücadeleye dönüşmüş ve bu alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları hem tekil olarak hem de koalisyon halinde devletlerin bu hususta politika üretmeleri için faaliyet yürütmüşlerdir. Söz konusu faaliyetler devletleri de konu hakkında ortak bir politika yürütmek için bir araya gelme konusunda harekete geçirmiştir.

Özellikle SKRC'nin kurulmasından sonra devletler nezdindeki ilk hareketlenme AB üyesi devletlerarasında olmuş ve 2014 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nda otonom silah sistemlerine ilişkin önleyici bir yasağın vurgulandığı 2567 sayılı karar alınmıştır (European Parliament, 2014:2567K.). Ancak herhangi bir bağlayıcılığı olmadığı gibi AB ülkelerinin ortak politikaları anlamında etkili olduğu iddia edilse de (Özer, 2022:109) Fransa, Almanya gibi üye ülkelerin otonom silah sistemi geliştirmeye devam ettiklerinin altı çizilmelidir (Duygulu, 2019:145). 2013 yılından itibaren ise otonom silah sistemleri Belirli Konvansiyonel Silahlara İlişkin BM Sözleşmesi (CCW) çerçevesinde tartışılmaya başlanmıştır. 2014 yılında üç tane gayri resmi toplantı

gerçekleştirilmiş ve ölümcül otonom silahların ele alındığı Mayıs ayı toplantısında daha çok silahlı çatışma hukuku ilkelerine uyum ve özellikle sivil ile savaşıyor ayrımı yapabilme konusundaki endişeler ele alınmıştır. Bu haliyle insan hedefleme sorununa yeteri kadar değinilmediği noktasında eleştirilse de (Roff, 2014), otonom silah sistemleri konusunda devletler nezdinde ilk çok taraflı toplantı olması bakımından önemlidir (CSKR, 2014). 2014 yılında olduğu gibi 2015 yılında da CCW bünyesinde gayri resmi toplantılar yapılmış (UNOG, 2015), konu sivil toplum alanında olduğu kadar devletler nezdinde de daha fazla tartışılmaya başlanmıştır.

2016 yılının Aralık ayında yaklaşık kırk devlet ve konunun uzmanları ile birlikte ICRC ve HRW gibi çeşitli STKların da dahil olduğu toplantıda (UNODA, 2016) Devlet Uzmanları Grubu (GGE) oluşturularak otonom silah sistemleri hakkındaki görüşmelerin resmi bir nitelik kazanması mümkün olmuştur. Ancak gerek konu hakkında uluslararası topluluğun geç harekete geçmiş olması gerekse de yukarıdaki örnek verilen ülkeler gibi söylem ve eylem farklılıkları sivil toplum kuruluşlarının dikkatlerinden kaçmamıştır. 2016 yılında Article 36'in İngiltere'nin otonom silahlara yönelik tutumuna karşılık yazmış olduğu muhalif politika özeti bu hususta önemli bir örnektir (Article36, 2016). CCW bünyesindeki 2016 tarihli V. Gözden Geçirme Konferansı'na dair Çin'in tutumu da sonrasında benzer eleştirilere neden olmuştur. Söz konusu konferansta Çin her ne kadar otonom silah sistemlerinin kullanımıyla ilgili kör edici lazer silahlara benzer şekilde yasal olarak bağlayıcı önleyici bir protokolü desteklediğini belirtse de (CCW, 2016), aynı toplantıda otonom silah sistemlerini tanımlamaması ve hâlihazırda silah sistemlerinde otonom teknolojilere yatırı-

rım yapmaya ve geliştirmeye devam etmesi eleştirilmesine sebep olmuştur (Bode ve Huels,2018; Wareham, 2017).

GGE'nin kuruluşundan sonra Hindistan'ın liderlik ettiği ilk toplantı 2017 yılında gerçekleşmiş ve toplantıda tarafların tamamen otonom silah sistemleri (fully autonomous weapon systems) konusunda normatif olarak bağlayıcı bir çerçevenin oluşturulması çağrısı destek bulmuştur (CSKR, 2017). Fransa ve Almanya'nın sunmuş olduğu ortak çalışma kâğıdı (CCW, 2017) bu noktada önemli belgelerden biridir. Ortak çalışma kağıdıyla yasal olarak bağlayıcı olmayan ancak otonom silah sistemlerinin düzenleneceği bir anlaşmaya dair siyasi bir vizyon sunulmaktadır. Ancak yine de Almanya ve Fransa'nın daha çok siyasal olarak sergilediği tutum, nasıl bir çerçeve çizileceği konusunda somut adımlar atmadığı için sorun çözücü olmaktan uzak olarak değerlendirilmektedir (Kurzweill, 2009). Almanya, Fransa ve Çin gibi güçlü ekonomilerin söylem düzeyinde otonom silah sistemlerinin düzenlenmesine ilişkin olumlu tutumlarına rağmen benzer silah sistemleri geliştirmeye devam ettikleri bilinmektedir. Buna karşılık yine aynı yıl içinde Arjantin, Küba, Irak, Mısır, Brezilya gibi 22 ülkenin bulunduğu bir grup bu tür silahların geliştirilmesinin yasal olarak yasaklanması gerektiği çağrısında bulunması dikkat çekicidir. Bu noktada önemli bir husus yasak çağrılarını dile getirilen ülkelerin gelişmemiş ekonomiler olması, bir başka deyişle hâlihazırda askeri yapay zekâ teknolojisine sahip olmayan ve sahip olma imkânından uzak olan ülkeler olmasıdır.¹ Bu durum otonom silah sistemlerinin

¹ Yasaklama çağrısı yapan ülkeler: (Kasım 2017): Cezayir, Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kosta Rika, Küba, Ekvador, Mısır, Gana, Guatemala, Vatikan, Irak, Meksika, Nikaragua, Pakistan, Panama, Peru, Filistin Devleti, Uganda, Venezuela ve Zimbabve. Yasaklama çağrılarında daha sonra 2019'da Ürdün ve Namibya da katılmıştır.

yasal bağlayıcılık kazanmasının önündeki en önemli engellerden biridir.

Sivil toplum kuruluşlarının baskı unsuru olarak devlet davranışlarında olumlu anlamda yarattığı en önemli etkilerden biri ise anlamlı insan kontrolü kavramının sorunsallaşması bir başka deyişle de bu konuda bir kabul yaratmış olmasıdır. Keza ilk resmi toplantının ardından düzenlenen 2018 tarihli gayri resmi uzmanlar toplantısı daha önce ICRC'nin dikkat çektiği kritik işlevlerde her zaman insan kontrolünün anlamlı ölçüde bulunması gerekliliğine yapılan vurgu bunun göstergesidir (CCW, 2017). Akabinde Avrupa Parlamentosu'nun almış olduğu 2040 sayılı kararıyla da uluslararası hukuku gözeten normatif bir çerçeve oluşturmada işbirliği teşvik edilirken otonom silah sistemlerinin kullanımında insan operatörün varlığının önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır (European Parliament, 2018:2040K.). Bu bağlamda savaş alanlarında silah sistemlerinde artan otonomiye karşılık insan varlığını azaltmanın öncelikle uluslararası hukuku aşındıracağı bu sebeple insan kontrolünün gerekliliğine dair devletleri ortak bir tutum izlemeye teşvik eden devlet düzeyindeki çağrılar, sivil toplum kuruluşlarının en azından bu konuda başarılı olduğunu göstermektedir (Guterres,2018; UN, 2018). Müzakerelerin yavaş giden seyri ve yapılan toplantılardan sivil toplum kuruluşlarının otonom silah sistemlerinin yasal olarak tüm devletler için bağlayıcı bir normatif çerçevenin hâlihazırda oluşturulamamış olması, sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki faaliyetlerini hızlandırmıştır. 2019-2021 yılları bu bağlamda küresel örgütlü mücadelenin en aktif olduğu dönemlerden biri olarak nitelendirilebilir. Keza bu süreçte önde gelen sivil toplum kuruluşlarınca dünyanın birçok yerindeki sivil toplum kuruluşları ve devlet kurumlarının da katıldığı konferanslar düzenlemiştir.

(Center for International Security and Policy, 2019) alanda çokça atf alan yeni bildirimler yapılmış, hükümetleri otonom silah sistemlerinin barındırdığı güvenlik tehditleri hakkında bilgilendirmek amacıyla yeni kampanyalar başlatmıştır (PGA, 2020). Aynı zamanda ödüllendirilen söz konusu faaliyetlerin (CSKR, 2020) esasında en önemli getirileri arasında ise; İskoç Ulusal Partisi (SNP) yasak taslağını meclisine sunması (UNA-UK, 2020), Afrika Birliği'nce 473 sayılı kararın kabul edilmesi (ACHPR, 2021) Avusturya'nın da otonom silah sistemlerinin düzenlenmesi konusunda etkin olmayı kesin bir dille kabul etmesi (Moyes, 2021) sayılabilir. Keza Avusturya'nın bu tutumu güçlü ekonomi sahibi ilk batı demokrasisi olması yönüyle ayrıca önem taşımaktadır. Denilebilir ki otonom silah sistemlerini yasal olarak düzenleme noktasında gelişmemiş ekonomilerin hevesle sarıldığı yasak çağrıları, Avusturya gibi batı demokrasilerince de benimsenmeye başlamıştır.

Her ne kadar yasaklama/düzenleme çağrıları benimsenmeye başlasa da, otonom silah sistemleri konusunda yasal olarak bağlayıcı ortak bir düzenleme oluşturulmasının önündeki engeller aşılabilmış değildir. Esasında yapay zekâ silah sistemlerinin işleyişinde kullanılabileceği gibi ICRC'nin vurguladığı kritik işlevlerin tekil olarak işleyişlerinde de kullanılabileceğinden, temel sorun anlamlı insan kontrolünün varlığıdır. CCW bünyesindeki toplantılarda da hedefleme ve angajman yetkilerinin insan dışında otomatikleşmiş bir mekanizmaya devri halinde, sorumluluk ve hesap verebilirliğin yanı sıra insan hakları ve etik hususunda olası etkileri üzerine bir anlayış geliştirilememektedir (Kurzweill, 2009). Bu noktada devletlerin üstün askeri teknolojiye sahip olma motivasyonlarının, söz konusu silah sistemlerini yasaklamada isteksiz olmalarında etkili olduğunu söylemek yanlış

olmayacaktır. Deo'nun "Otonom Silahlar Neden Yasaklanmamalı?" başlıklı makalesinde yer alan ifadeleri bu noktada dikkat çekicidir (Deo, 2017)

"Gelişmekte olan bir güç olan Hindistan, yasak çağrısında bulunan 20 ülkenin daha katıldığı Pakistan ve Küba gibi daha küçük ulusların başına bela olan güvensizliğin tuzağına düşmemelidir. Önleme amaçlı bir yasak, büyük güçlerin zaten bu silahları kullanması nedeniyle, yalnızca askeri kapasitedeki eşitsizliği artıracaktır."

Bu tür güvenlik odaklı realist yaklaşımlar, bir noktada sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü kampanyanın salt sivillere zarar verme endişesi odaklı olduğundan bahisle devletlerin güvenlik endişeleri söz konusu olduğunda ikinci planda kaldığını belirtmektedir (Scharre, 2020:450). Ancak bu noktada tam otonom silah sistemlerinin geliştirilmesine yönelik tam teşekküllü bir yasak çağrısında bulunan Katil Robotları Durdurma Kampanyası bir yana, sadece denizler altı gibi sivil nüfusun bulunmadığı bölgelerde serbest kullanım öneren bir düzenleme anlayışı da (Moyes, 2012) devletlerce hevesle karşılanmamakta, müzakerelerden bir sonuç almak zorlaşmaktadır. 2021 yılındaki gözden geçirme konferanslarında da üzerine anlaşma sağlanan tek konu müzakerelere devam etmek olmuş (CCW GGE, 2023) bir başka deyişle uluslararası bir düzenleme noktasındaki ciddi adımlar bir kez daha ertelenmiştir (Reuters, 2021). Bu noktada Amnesty International ve Stop Killer Robots Campaign 2021 yılında gerçekleşen toplantılarda hala genel kabul gören bir uluslararası düzenlemenin oluşturulmamasını eleştirmiş, gelinen noktada kritik bir fırsata sahip olduğunu ve hala söz konusu silahların yasaklanabileceğini vurgulamıştır (Amnesty International, 2021). Aynı konferans sonucu bir-

çok grup paydaşı tarafından da¹ yasal olarak bağlayıcı müzakerelerin başlatılması için bir fırsatın daha kaçmış olduğunu sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ekim 2022 Uzmanlar Grubu toplantısının sonuç ve tavsiyeler kısmı insani kaygıların ciddiyetini yansıtmadığı gerekçeyle ICRC tarafından eleştirilmiş, 2023 toplantıları ise devletlerin gittikçe birbiriyle örtüşen önerileri ve tavırları olumlu karşılanmıştır (ICRC, 2023). On yıldır süren müzakerelerin sonuçsuz kalmasını küçük ve güçlü azınlığın dar çıkarları ile engellenmesi olarak ifade eden WILPF'nin silahsızlanma programı olan Reaching Critical Will, 2023 Mart toplantılarında otonom silah sistemlerine ilişkin açıklama ve yaklaşımları ilerici olarak nitelendirse de (Acheson, 2023a), Mayıs 2023'teki oturumun nihai raporunu otonom silah sistemlerinin oluşturduğu acil riskleri ele almak için gerekenin çok gerisinde kaldığını belirtmektedir (Acheson, 2023b). Görüldüğü gibi otonom silah sistemleri kullanımlarının ve geliştirilmelerinin düzenlendiği normatif bir çerçeveye kavuşmaktan uzaktır.

Sonuç

Otonom silah sistemleri doğaları gereği savaş alanlarında kullanımları birçok bakımdan tartışmalara konu olmuş yeni nesil askeri teknolojiler olarak, sivil alanda kendine has bir örgütlü mücadelenin de öznesi olmuştur. 2007-2008'de akademik çevrelerde başlayan tartışma robotik ve yapay zekâ uzmanlarının dikkatini çektiği kadar, fizikçile-

¹Bazıları : Campaign to Stop Killer Robots (Amnesty International, Article 36, Asociacion para Politicas Publicas – Human Security Network in Latin America and Caribbean Region, DFG-VK, ECAPT, Human Rights Watch, International Committee for Robot Arms Control (ICRAC), Nonviolence International Southeast Asia, Norwegian Peace Association, Pax Christi International, PROTECTION, Women's International League for Peace and Freedom), Future of Life Institute,

rin uluslararası ilişkilercilerin, hukukçuların ve etik ile felsefe çalışanların da bakış açılarında kendine yer bulmuştur. Birbirinden farklı bilim dalının da ilgi alanına giriyor olması otonom silah sistemlerine karşı sivil toplum kuruluşlarının mücadelesinin küresel hale gelmesinde en önemli etkenlerden biridir. Keza otonom silah sistemleri insan müdahalesinin bilinen kullanımlardakine nazaran en aza indiği silah sistemleri olarak, savaş alanlarını ve uluslararası güvenliği etkilediği kadar; uluslararası insancıl hukuku ve insan hakları hukukunu, insan onurunu ve etiği de etkilemektedir.

Tam da bu noktadan hareketle çalışmada sivil toplum kuruluşlarının motivasyon kaynaklarının belli bir alanda yoğunlaşmadığı, birçok farklı bilim dalının alanına giren tartışmalardan beslendiği tespit edilmiştir. Öncelikle uluslararası insancıl hukukun ayırım gözetme, orantılılık gibi temel kurallarının tatbikinin zorlaşması ya da bu kuralları aşındırması otonom silah sistemlerine karşı muhalefetin temel dayanak noktalarından biri olmuştur. Yine insan hakları hukuku bakımından otonom silah sistemlerinin kullanımının ihlal potansiyeli yüksek doğası bir diğer dayanak noktasıdır. Bununla birlikte savaş ve çatışma alanlarında riskleri arttırması, yeni güvenlik tehditleri oluşturması, silahlanma yarışına sebep olması gibi özellikler otonom silah sistemlerinin uluslararası yasal bir düzenlemeye tabi olması gerektiği yönünde toplumsal muhalefeti bir noktada birleştirmiştir. Uzaktan öldürmenin öldürme kararını kolaylaştırması ve bu noktada silah sistemlerinin kritik işlevlerinde yetkinin makineye devri de, etik ve ahlaki açıdan meşru zeminden uzak olarak nitelendirilmektedir. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarının müzakerelerde devletleri anlamlı insan kontrolü üzerinde yoğunlaşmaya zorladıkları görülmektedir. Temel amaç ise tam otonom silah sistemlerinin kullanımları,

geliştirilmesi ve üretimlerinin yasaklanarak otonomi seviyesi yüksek diğer silahların ise yasal düzenlemelerle devletler için bağlayıcı bir zemine oturtulmasıdır. Bu bakımdan dar akademik çevrede başlayan sivil alan muhalefeti kısa zamanda örgütlü mücadeleye dönüşmüş ve birçok sivil toplum kuruluşunun aynı çatı altında buluşmasıyla küresel hale gelmiştir. Çalışmada elde edilen önemli bulgulardan biri de sivil alanda otonom silah sistemleri konusunda insani endişelerin, güvenlik endişelerinden daha ön planda olduğudur. Bir başka deyişle devletlerin otonom silah sistemlerine sahip olmadaki motivasyon kaynakları güvenlik temelli olurken sivil toplum kuruluşları ‘makine tarafından öldürülmek’ gibi insani kaygıların ön planda olduğu saikleri öncelemektedir. Esasen sorunun çözümünde ve sivil toplum kuruluşlarının bu anlamda başarıya ulaşmasındaki temel sorun da budur. Zira devletlerin güvenlik odaklı yaklaşımları otonom silah sistemleri konusunda ortak yasal bir çerçeve oluşturulmasını engellemektedir. Bu bağlamda müzakerelerin hızı, silahlardaki teknolojik gelişim hızının gerisinde kalmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte geline nokta müzakerelerden henüz bir sonuç alınamamış olsa da, 2007-2008 yıllarında akademik çevrede başlayan tartışmalar 2013 yılından sonra küresel örgütlü bir mücadeleye evrilmiş, 2014’te gayri resmi toplantıların önünü açmış ve 2016’dan bu yana devletler düzeyinde de görüşmelerin yapılmasını sağlamıştır. Salt bu bakımdan Stop Killer Robots gibi küresel kampanyaların devlet davranışları üzerinde istenilen seviyede etki bırakmadığı söylenebilir de, görüşmeleri başlatmada motor güç olması bakımından başarılı oldukları söylenebilir.

Kaynakça

- Acheson R.** (2023, Mart 14). “Taking on the War-Builders”, Reathing Critical Will,. 11:2, 14 Mart 2023.
- Acheson R.** (2023b). “Time to Leave the CCW Chatbox”, Reaching Critical Will, 11(3).
- African Charter on Human and Peoples' Rights (ACHPR)** (2021). Res.473(EXT.OS/XXXI), 25 Şubat 2021.
- Akkuş, B.** (2022). Uluslararası İnsancıl Hukukun İnsandışılartırılması: Otonom Silah Sistemlerinin Uluslararası İnsancıl Hukuk Üzerine Potansiyel Etkisi Üzerine Bir Analiz, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, 24(24)
- Amorosso, D. and Tamburrini, G.** (2021). In Search of the “Human Element”: International Debates on Regulating Autonomous Weapons Systems, **The International Spectator**, 56 (1)
- Amnesty International** (2021). Global: A Critical Opportunity to Ban Killer Robots, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/11/global-a-critical-opportunity-to-ban-killer-robots-while-we-still-can/> erişim:02.05.2023
- Article 36.** (2016, Nisan). The United Kingdom and Lethal Autonomous Weapon Systems, **Background Paper**.
- Ataş, İ.** (2022). “Otonom Silah Sistemlerinin İnsancıl Hukukun Temel İkelerine Uygunluğunun Sağlanmasında Anlamlı İnsan Kontrolünün Etkisi”, **Hacettepe Law Review**, 12 (1).
- Bahçecik, Şerif O.** (2019). Civil Society Responds to the AWS: Growing Activist Networks and Shifting Frame, **Global Policy**.

- Bode, I. and Huelss, H.** (2018). Autonomous Weapons Systems and Changing Norms in International Relations, **Review of International Studies**, 44 (3), British International Studies Association.
- Boot, M.** (2006). **War Made New, Weapons, Warriors, and the Making of the Modern World**, Gotham Books.
- CCW**, The Position Paper Submitted by the Chinese Delegation to CCW 5th Review Conference
- CCW (2017)**. CCW/GGE.1/2017/WP.4, 7 Kasım 2017.
- CCW (2022)**. CCW/MSP/2022/7, 2022.
- CCW**, CCW/CONF.V/2.
- CCW (2018)**. CCW/GGE.1/2018/3, 23 Ekim 2018.
- Cicioğlu, F.**(2019). “Türkiye’de Sivil Toplum”, (Ed.) Cicioğlu F., **Ortadoğu’da Sivil Toplum- İmkânlar ve Kısıtlılıklar**, 1.Baskı, Kadim Yayınları.
- Deeney, C.** (2019). Six in Ten (61%) Respondents Across 26 Countries Oppose the Use of Lethal Autonomous Weapons Systems, **IPSOS**.
- Deeney, C.** (2021). GlobalSurvey Highlights Continued Opposition to Fully Autonomous Weapons, **IPSOS**.
- Deo, A.** (2017). Why Autonomous Weapons Should not be Banned?, **Observer Research Foundation**, 16 Aralık 2017. <https://www.orfonline.org/research/why-autonomous-weapons-should-not-be-banned/> erişim: 01.05.2023
- Duygulu, Ş.** (2019). **Dönüşen Savaşların Değişen Araçları**, Strateji Araştırmaları Serisi-10, SETA Kitapları, 1.Baskı, Temmuz, İstanbul.
- Erenel, F.** (2019). Dijitalleşmenin Askerlik Mesleği Üzerine Etkileri

ve Dijital Askerler, **Yeni Dünya Güvenlik ve Ekonomi Mimarisi**, TASAM Yayınları.

Ersoy, Ç. (2019). **Robotlar, Yapay Zeka ve Hukuk**, On İki Levha Yayıncılık.

Eryavuz, F.B. (2023). Savaş Suçları Bağlamında Otonom Silahlar Hesapverebilirlik Sorunsalı, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9:1.

European Parliament (2014). (2014/2567(RSP)), Resoulution on the Use of Armed Drones, 25 Şubat 2014.

European Parliament (2018). (2018/2040(INI)), European Parliment Recommendation to the Council on the 73rd Session of the United Nations General Assembly.

Fleming, N. (2009). Campaign Asks for International Treaty to Limit War Robots, **New Scientist**.

Future of Life Institute (2016). Autonomous Weapons Open Letter: AI & Robotics Researchers, **FLI**, 9 Şubat 2016. <https://futureoflife.org/open-letter/open-letter-autonomous-weapons-ai-robotics/> erişim: 06.05.2023

Future of Life Institute (2017). An Open Letter to the United Nations Convention on Certain Conventional Weapons, **CSE**, <http://www.cse.unsw.edu.au/~tw/ciair/open.pdf> erişim:16.04.2022.

Future of Life Institute (2018).Celebrating the Contributions of Stanislav Petrov, Future of Life Award 2018, **FLI**. <https://futureoflife.org/fla-award/future-of-life-award-2018/> erişim: 15.05.2023

Gardner, N. (2021). Clausewitzian Friction and Autonomous Weapon Systems, **Comparative Strategy**, 40: 2021.

- Grugel, J.** (ed) (1999). Contextualizing Democratization: The Changing Significance of Transnational Factors and Non-State Actors, **Democratization: A Critical Introduction**, Newyork, Routledge.
- Gubrud, M.** (2014). Autonomy Without Mystery: Where Do you Draw The Line?, 9.05.2014, www.gubrud.net erişim: 22.09.2022.
- Guterres, A.** (2018). Remarks at “Web Summit”, **United Nations Speech**.
- Heyns, C.** (2016). Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions.
- HRW** (2012). Losing Humanity: The Case Against Killer Robots.
- HRW** (2014a). Shaking the Foundations: The Human Rights Implications of Killer Robots.
- ICRAC** (2012). Statements, 26 Şubat 2012, <https://www.icrac.net/statements/> erişim: 22.09.202.
- ICRAC** (2019). Mission Statement, 2019. erişim: 04.06.2023.
- ICRAC.** About ICRAC, <https://www.icrac.net/about-icrac/>. Erişim: 22.09.2022
- ICRC** (2023, Mart 7). Autonomous Weapons Represent an Urgent Humanitarian Priority Today, <https://www.icrc.org/en/document/icrc-autonomous-weapons-represent-urgent-humanitarian-priority-today-0> erişim:16.05.2023.
- ICRC** (2015). International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts, **32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent Report**, Cenevre.
- ICRC** (2016). **Views of the ICRC on Autonomous Weapon Sys**

tem, Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS), Cenevre.

- Johnson, J.** (2020). Artificial Intelligence: A Threat to Strategic Stability, **Strategic Studies Quarterly**, 14:1, Bahar: 2020.
- Kleinman, Z.** (2023, Haziran 2). US Air Force Denies AI Drone Attacked Operator in Test, **BBC**, <https://www.bbc.com/news/technology-65789916> erişim: 16.07.2023.
- KRC.** (2019a). Global Poll Shows 61% Oppose Killer Robots.
- KRC.** (2019b). New European Poll Shows Public Favour Banning Killer Robots, 13 November 2019.
- Kurzweil, R.** (2009, Mart 23). The Coming Merging of Mind and Machine, **Scientific American**, <https://www.scientificamerican.com/article/merging-of-mind-and-machine/> erişim: 06.07.2023.
- Lyel, D. ve Enrico C.** (2017). Automation Bias and Verification Complexity: A Systematic Review, **Journal of the American Medical Informatics Association**, 24 (2), ss.423–431.
- Marra, W.C. ve McNeill, K.** (2013). Understanding “The Loop: Regulating The Next Generation of War Machines, **Harvard Journal of Law and Public Policy**, 36 (3).
- Marks, P.** (2008). Anti-Landmine Campaigners Turn Sights on War Robots, Landmine Action, **New Scientist**.
- Moyes, R.** (2012, Mart 5). Ban Autonomous Armed Robots, **Article 36**, <https://article36.org/updates/ban-autonomous-armed-robots/> erişim:04.04.2023.
- Moyes, R.** (2012, Ekim 10).Autonomous Weapons The Risks of a

Management by ‘Partition’, **Article 36**, 10 Ekim 2012.

Moyes, R. (2021, Eylül 21). International Law and Safeguarding Human Control: Presentation to Vienna Conference on Autonomous Weapons, **Article 36**, 21 Eylül 2021.

ORI (2015, Kasım 9). The Ethics and Governance of : Lethal Autonomous Weapons Systems: An International Public Opinion Poll, **ORI** Vancouver Kanada.

Özer, Adem (2022) **Otonom Silah Sistemleri ve Uluslararası Hukuk**, Ankara, Adalet Yayınevi.

Özer, Adem (2022) “Modern Uluslararası Toplumun Bir Miti Olarak Martens Kaydı ve Otonom Silah Sistemleri”, **Suç ve Ceza**, 15 (4), 691-733.

Pax Christi. (2011). Does Unmanned Make Unacceptable? Exploring the Debate on Using Drones and Robots in Warfare.

Pax for Peace. (2020a). Deadly Decisions.

Pax for Peace. (2020b). Slippery Slope: The Arms Industry and Increasingly Autonomous Weapons”

PGA (2020). Global Parliamentary Declaration In Support of the Negotiation of a Treaty on the Prohibition of Fully Autonomous Weapons.

Reuters (2021, 17 Aralık). U.N Talks Adjourn Without Deal to Regulate Killer Robots.

Roff, Heather M. (2017, Şubat 8). What Do People Around the World Think About Killer Robots?, **Slate**, 8 Şubat 2017.

Roff, Heather M. (2014). The Strategic Robot Problem: Lethal Autonomous Weapons in War, **Journal of Military Ethics**, 13(3).

Sauer, F. (2020). Stepping Back from the Brink: Why Multilateral

Regulation of Autonomy in Weapon Systems is Difficult, Yet Imperative and Feasible, **ICRC**, 102 (913).

Sauer, F.(2022). Autonomy in Weapons Systems and the Struggle for Regulation, **Centre for International Governance Innovation**

Scharre, P., Horowitz, M. (2015). Meaningful Human Control in Weapon Systems: A Primer, **CNAS**, Ethical Autonomy Project Working Paper.

Scharre, P. (2020). Çev. Kutsi Aybars Çetinalp, **İnsansız Ordular: Katil Robotlar, Otonom Silahlar ve Makine Savaşları**, Kronik Kitap Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, Kasım 2020.

Sharkey, N. (2007). Robot Wars Are a Reality, **The Guardian**.

Sharkey, N. E. (2008). Cassandra or False Prophet of Doom: AI Robots and War, **IEEE Intelligent Systems**, 23 (4).

Sharkey, Noel E. (2012). The Evitability of Autonomous Warfare, **International Review of the Red Cross**, 94 (886).

Stop Killer Robots. (2014). Nations Confront Killer Robots Challenge.

Stop Killer Robots. (2017, Kasım 17). Support Builds for New International Law on Killer Robots.

Stop Killer Robots (2020, Haziran 8). Campaign to Stop Killer Robots Wins the Ypres Peace Prize 2020.

Stop Killer Robots (2018). All Action and Achievements

<https://www.stopkillerrobots.org/action-and-achievements/>
erişim: 02.05.2023

The Regional Conference (2019, 17-18 Nisan). Lethal Autonomous Weapons: a Preventive War, **1. Center for International Security and Policy**.

- UN** (1997). Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personel Mines and on Their Destruction, Oslo.
- UN** (2010, Mayıs 28)). UN GA/HRC/14/24/Add.6.
- UNOG** (2015). 2015 Meeting of Experts on Laws.
- UNA-UK** (2020, Aralık 17). Welcomes call for UK to support a ban on Lethal Autonomous Weapons,
- United Kingdom Ministry of Defence (UKMoD)** (2011). The UK Approach to Unmanned Aircraft Systems, Joint Doctrine Note 2/11.
- United Kingdom Ministry of Defence (UKMoD)** (2017). Joint Doctrine Publication 0-30.2 Unmanned Aircraft Systems.
- US Department of Defence (USDoD)** (2012). Directive 3000.09.Autonomy in Weapon Systems, 21 Kasım 2012.
- US Department of Defence (USDoD)**. Roadmap FY2011-2036.
- Wareham, M.** (2017). Banning Killer Robots in 2017, **The Cipher Brief** .<https://www.hrw.org/news/2017/01/15/banning-killer-robots-2017> erişim: 01.04.2023.
- Watson, B.** (2017). The Drones of ISIS, **Defense One**, 12 Ocak 2017.
- Yavuz, C.** (2015).“Kamuoyu Oluşumunda Stratejik Bir Araç Olarak Sivil Toplum Kuruluşları”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(2).

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author con-

firms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).

2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).

3. Makalenin tamamının Yeşim BAYRAM tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Yeşim BAYRAM, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

Non-State Wawe in International Security: Civil Society and Autonomous Weapons Systems

Yeşim BAYRAM

Autonomous weapon systems, as new generation military technologies, are weapon technologies that states want to have in their inventory. In conflict areas, it creates a multiplier effect on the military power of states due to parameters such as speed, efficiency and striking power. However, despite all its benefits, it also contains potential threats that will negatively affect international security. Features such as escalating the crisis in battlefields, manipulating artificial intelligence or increasing the arms race are just a few of them. At the same time, it is evaluated that increased autonomy in weapons may violate the basic principles of international humanitarian law such as discrimination and proportionality. Likewise, although there is a human operator in the loop, as the degree of autonomy in weapons increases, it becomes difficult to talk about meaningful human control. At this point, the idea of being killed by a machine is not accepted, especially among the public, and the problems that may arise when autonomous weapon systems malfunction cause great concern. The study found that these concerns were decisive in mobilizing non-governmental organizations on this issue. At this point, in order to analyze the policies and activities of non-governmental organizations, the study evaluated the activities of leading non-governmental

organizations such as HRW, ICRC, Article 36 to put pressure on states.

Although there are those who argue that existing international humanitarian law rules are sufficient for the use of autonomous weapon systems, non-governmental organizations argue that a new legal framework based on meaningful human control should be created in order to prevent the mentioned dangers. The call to ban fully autonomous weapon systems, where humans are not involved anywhere in the cycle, has become global with organizations such as the Stop Killer Robots Campaign and ICRC. In other words, the arguments of non-governmental organizations experience a global organization. Many reports have been published on the subject, meetings have been held around the world, and alternative solutions have been tried to be produced. However, in order to determine whether non-governmental organizations are successful in influencing state behavior, it is necessary to analyze what policies states follow in response to these arguments. At this point, the decisions taken by the Group of Governments Experts (GGE) informal and official meetings, UN reports and Working Papers were examined. The efforts initiated by non-governmental organizations in 2007-2008 began to bear fruit only in 2014. As a matter of fact, as a result of these pressures, unofficial meetings started at the state level in 2014, and as of 2016, the Group of Government Experts (GGE) within the CCW started official negotiations. In this context, it can be said that non-governmental organizations have managed to gather states together to discuss autonomous weapon systems. Likewise, the discussion and acceptance of the concept of meaningful human control in negotiations can be described as a success.

In addition, in the meeting results and reports examined in the study, it was determined that states were slow to legally regulate autonomous weapon systems, despite the pressure of non-governmental organizations. Currently, no agreement has been reached on a restrictive-preventive agreement in the negotiations. In the event of such a normative gap, autonomous weapon systems continue to be produced by states every day, and the problem is further deepened, among the findings of the study. In other words, the speed of development of technology is higher than the speed of states' decision-making on this issue. Of course, the main reason why states cannot reach a consensus on autonomous weapon systems is security concerns. However, at the same time, as emphasized by non-governmental organizations, humanitarian concerns about autonomous weapon systems continue. The failure to reach a binding agreement at this point feeds the perception that the policies of non-governmental organizations are inadequate. As a result, when we look at the available findings, it is evaluated that the activities and policies of non-governmental organizations cannot be described as unsuccessful, even if they are insufficient in terms of influencing state behavior.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türk Sosyolojisinde Yerlilik Tartışmalarına Bir
Şair Katkısı: İsmet Özel'in Yerlilik AnlayışıAbdulkadir İnce¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 20. 09. 2021

Kabul: 19. 12. 2021

Online Yayım: 19. 12.
2021

Anahtar Kelimeler:

İsmet Özel
Türk sosyolojisi
Yerlilik
Türklük
Baticılaşma

Kaynak Gösterimi İnce, A. (2024). Türk Sosyolojisinde Yerlilik Tartışmalarına Bir Şair Katkısı: İsmet Özel'in Yerlilik Anlayışı. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 133-162.
doi.org/10.54838/bilgi-sosyal.1404653

Özet

Türkiye'nin önde gelen şairlerinden İsmet Özel (1944 -) Türk yazın dünyasına 1960'lı yıllarda yazdığı toplumcu şiirler ile girmiştir. Bu yıllarda yayımladığı şiirleri ve şiir kitaplarıyla edebiyat çevrelerinde özgün bir yer edinen Özel, 1970'lerin sonları itibariyle düzyazı alanında da eserler üretmeye başlamıştır. Toplumsal konulara ilişkin görüşlerini köşe yazıları, denemeler, konferanslar, televizyon programları ve mülakatlarında dile getiren Özel, Türkiye'nin toplumsal yapısından tarihsel ve kültürel özelliklerine, dünya tarihindeki konumundan güncel siyasette uygulanan politikalara kadar çok çeşitli alanlarda görüşlerini paylaşmaktadır. Bu çalışmada İsmet Özel'in siyasi ve politik fikirleri Türk sosyolojisinde yerlilik tartışmaları bağlamında incelenmektedir. Yerlilik en yalın hâliyle toplumsal olguların, içerisinde gerçekleştiği toplumun tarihsel birikimleri ve kültürel değerleri çerçevesinde ele alınması gerektiğine yönelik bir anlayışı temsil etmektedir. Buradan hareketle çalışmanın temel amacı, söz konusu paralelliği oluşturan unsurları belirterek İsmet Özel'in görüşlerini sosyolojik bir zeminde değerlendirmektir. Aynı zamanda bu amaç doğrultusunda Türk sosyolojisinde yerlilik tartışmalarının İsmet Özel'in görüşleri ile çeşitleneceği düşünülmektedir.

1 Sorumlu Yazar: Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, abdulkadir.ince@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0939-3392

RESEARCH ARTICLE

A Poet's Contribution On The Debate On Indigeneity In Turkish Sociology: İsmet Özel's Understanding Of IndigeneityAbdulkadir İnce¹

ARTICLE INFO

Submitted: 13. 12. 2023
Accepted: 27. 12. 2023
Published Online:
06. 05. 2024

Keywords:

İsmet Özel
Turkish sociology
Indigeneity
Turkishness
Westernization

To cite this article

İnce, A. (2024). A Poet's Contribution On The Debate On Indigeneity In Turkish Sociology: İsmet Özel's Understanding Of Indigeneity. *Bilgi Journal of Social Sciences*, 26 (1), 133-162. doi.org/10.54838/bilgi-sosyal.1404653

Abstract

İsmet Özel (1944 -), one of Turkey's leading poets, entered the Turkish literary world with his socialist poems written in the 1960s. Having gained a unique place in literary circles with the poems and poetry books he published during these years, Özel began to produce prose works in the late 1970s. Expressing his views on social issues in his columns, essays, conferences, television programs and interviews, Özel shares his views on a wide range of topics from Turkey's social structure to its historical and cultural characteristics, from its position in world history to the policies implemented in current politics. In this study, İsmet Özel's political and political ideas are analyzed in the context of the debate on indigeneity in Turkish sociology. In its simplest form, indigeneness represents an understanding that social phenomena should be handled within the framework of the historical accumulations and cultural values of the society in which they take place. From this point of view, the main purpose of the study is to evaluate İsmet Özel's views on a sociological ground by specifying the elements that constitute the parallelism in question. At the same time, in line with this aim, it is thought that the discussions on indigeneity in Turkish sociology will be diversified with İsmet Özel's views.

1 Corresponding Author: Ress.Assis. İnönü University, The Faculty of Science and Letters, department of sociology, abdulkadir.ince@inonu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-0939-3392

Hatadan arınmış, yanlış anlaşılmaktan kendini kurtarmış bir söz etmeye niyeti olan âdemoğlu ağzını açmaya hiç kalkışmamalı (Özel, 1992: 7).

Giriş

“*Ben İsmet Özel, şair, kırk yaşında*” diye başlıyor 1984 yılında yazdığı “Celadım Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar” adlı şiirine İsmet Özel. Dolayısıyla İsmet Özel isminin önüne getirilebilecek, hem onun kendisini hem de başkalarının onu tanımlamak için kullanacağı ilk sıfat, hiç şüphesiz ki “şair” olacaktır. Gerçekten de İsmet Özel bütün ömrünü şiire vakfetmiştir. Öyle ki, şiir ile on yedi yaşından itibaren yakın temasa geçmesine karşın, henüz dokuz yaşında iken Ankara’da bir ilkokul gazetesinde “Kış” isimli ilk şiiri yayınlanmıştır (Tüzer, 2012: 27). İsmet Özel bu ilk şiirini daha sonra “Kırk yılın şiirleri” alt başlığı taşıyan “Erbain” adlı kitabının ilk sırasına koymuştur. Kendisinin de belirttiği gibi İsmet Özel’in hayatını açıklayan üç önemli kelime vardır: Şair, komünist, Müslüman. Bu üç kelimeye, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren Türkçülük de eklenebilir. Kendi hayatına ilişkin “masal” nitelemesi yapan Özel (Odacılar, 2022: 194-195), masalını açıklarken şairliğini hayatında birincil öneme sahip unsur olarak değerlendirmiştir. İsmet Özel’i tarif eden bu üç sıfat arasında şairlik, onun hayatının zeminini oluşturmaktadır. Dolayısıyla karşımızda öncelikli olarak bir “şair” bulunduğunu dikkate almamız gerekmektedir.

İsmet Özel, şair kimliğinin yanı sıra 1978 yılında yayınladığı “Üç Mesele” adlı kitap ile birlikte nesir alanına girmiş ve ilk kez şiir-dışı bir kitap yazmıştır¹. Bu tarihten itibaren yirmi yılı aşkın bir süre gazete yazarlığı yapan İsmet Özel’in, düzyazı formatında birçok kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplardan bazıları ise farklı şehirlerde verdiği konferansların ve konuşmaların yazıya geçi-

¹ “Teknik, medeniyet, yabancılaşma” alt başlığını taşıyan bu kitap Tanıl Bora’nın ifadesiyle (2017: 451) radikal bir “platformu reddetme” tavrı ortaya koymaktadır. Ona göre İsmet Özel’in “Üç Mesele” kitabı, sadece İslamcılığın değil, Türk ideolojilerinin modernlik meselesi karşısındaki tüm formüllerini reddetmektedir.

rilmiş hâlidir. Bununla birlikte 1990'lı ve 2000'li yıllarda birçok mülakat ve röportaj vermiş, muhtelif televizyon kanallarının tartışma programlarına katılmış ve kendi siyasi, politik görüşlerini açıklama fırsatı ve imkânı bulmuştur. Hamit Bozarslan'ın tespit ettiği şekliyle (1990: 91) İsmet Özel daha çok “Batı, Batıcılışma, Batıcılışma sürecinde ve Batıcılışma süreci karşısında toplum ve devlet olarak Türkiye, İslam, dünya sistemi, yabancılışma, demokrasi, şeriat, özgürlük, insan hakları, hakikat, hakimiyet ve ümmet” gibi birçok konuyu içerisine alan yazılar yazmıştır.

Bu çalışmada, şairliği tüm sıfatlardan önce ve önde gelen İsmet Özel'in köşe yazıları, düzyazı metinleri, konferansları ve konuşmalarından yola çıkarak Türk toplumuna, Türk tarihi ve kültürüne, Batıcılışmaya, Türkiye'nin Batıcılışma karşısındaki konumuna ilişkin bir tartışma yürütülmektedir. Buradan hareketle, Özel'in nev-i şahsına münhasır yerellik anlayışı tartışmaya açılmakta ve daha çok edebiyat çevrelerince gündemde tutulan Özel'in siyasi ve politik düşünceleri sosyolojik bir zeminde incelenmektedir.

İsmet Özel'in siyasi ve politik görüşleri bağlamında yerlilik tartışmasını konu alan bu çalışmada, öncelikli olarak yerliliğin nasıl anlaşılması gerektiğine yönelik bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Yerlilik; Batı emperyalizmine, sömürgeciliğine, çıkarıcılığına karşı çıkmaktır. Yerlilik; her toplumun kendi değerlerine öncelik tanınması ve Batı'dan aktarılan bilginin kutsanmasına itiraz etmektir. Yerlilik, genel manada Batı dolayımı olarak gelen her şeyin olumlu, yerli olan her şeyin ise olumsuz olduğu görüşüne ilişkin bir tepkidir (Özcan, 2003: 88). Yerlilik, tek yanlı, sadece Batı'nın faydasına işlem gören söylemlere bilinçli bir karşı çıkış olarak gündeme gelmektedir. Bu bakımdan yerlilik, bilim dışı bir Batı karşıtlığı yahut savunma mekanizması değildir. (Kaçmazoğlu, 2019a: 61). Yerliliği Doğu – Batı ilişkileri çerçevesinde değerlendiren bu anlayış, toplumların tarihte kendi yerlerini, kendi rollerini, kendi gücünü fark etmesi ve bireylerin uluslararası siyaset bakımından bilinçlenmesini ifade etmektedir. Yerlilik, Doğu – Batı ilişkilerini tarihsel açıdan yorumlayarak farklılıklara bilimsel veriler ışığında dikkat çekmek ve dünya ilişkilerini Doğu çıkarları açısından değerlendirmektir. Yerlilik, Batı'nın

kendi problemlerine çözüm üretmek amacıyla ortaya koymuş olduğu kuramlara ve kavramlara dayanmadan kendi tarihsel, toplumsal ve kültürel özelliklerimiz üzerine derinlemesine bir Türk düşüncesi ve Türk siyaseti oluşturmaktır (Kaçmazoğlu, 2019a: 62). İsmet Özel de bu bakımdan şair kimliği ile tanınan ve fakat Türk toplumuna, Türk siyasi tarihine, Türkiye'nin Batıcılılaşmasına ilişkin açıklamaları ile dikkat çeken önemli bir figürdür. Dolayısıyla çalışmamızda, İsmet Özel'in siyasi ve politik görüşleri, Batıcılılaşmaya ilişkin eleştirileri, Türk toplumuna yönelik yorumları Türk sosyolojisinde “yerlilik” bağlamında değerlendirmeye açılacaktır.

Aynı adam Ekim günlerinden beri gümbür gümbür gelirim
teneke damların üstüne safi sinirden doğan güneş
portakallar fırlatarak parlıyor benim adımlarımla
(Özel, 2003: 55).

1. Aynı Adam: Şair, Komünist, Müslüman

İsmet Özel, otobiyografik bir eser olarak nitelendirilebilecek “Waldo Sen Neden Burada Değilsin?” adlı kitabında kendi hayat serüvenini, bu serüven içerisindeki önemli durakları, kırılma noktalarını masalsı bir anlatım ile şu şekilde ifade etmektedir (1995: 16):

“Benim masalım kısaca şöyle: "Bir varmış bir yokmuş. Bir şair İsmet Özel varmış. İyi şiirler yazarmış. Nasıl olmuşsa bu İsmet bir gün komünist olmuş. Derken efendim, bir komünist olarak da iyi şiirler yazmayı başarmış ve hatta böylelikle yıldızı parlamış. Gel zaman git zaman, İsmet Özel'in duyguları, düşünceleri, inançları değişmiş (masalın her varyasyonunda bu değişimin sebepleri muhtelif) ve Müslümanlığı bir hayat yolu olarak benimsemiş. Ama işe bakın ki adam iyi şiirler yazmaya devam etmiş. Eh, o erdiyse muradına, biz de çikabiliriz kerevetine."

İsmet Özel masalında diğer tüm masalarda olduğundan farklı olarak deniz kızlarından, peri padişahlarından, prenslerden veya prenseslerden bahsedilmez. Ama onun masalında da önemle vurgulanan, bu itibarla da altı çi-

zilmesi gereken birtakım kavramlar vardır. Bunlar; şair, komünist ve Müslüman kavramlarıdır. Bu nitelendirmelerin anlaşılabilmesi için onların nasıl bir ortamda ortaya çıktıkları, hangi şartların gereği ve ürünü olarak belirdiklerinin açıklanması gerekmektedir (Özel, 1995: 16-17).

İsmet Özel, meydana gelmiş herhangi bir toplumsal vakıyı mutlaka tarihsel şartları göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir. Özel'in tarihsel şartlara, dönemin konjonktürüne önem vermesi kendi hayatına ilişkin açıklamalarında da oldukça belirgindir. Dolayısıyla İsmet Özel'in görüşlerinin tarihe ve tarihi olaylara içkin olduğu söylenebilir. Örneğin, kendisine “ne zaman doğdun?” diye sorulduğunda “Amerikan askerlerinin Almanya sınırlarını geçtikleri zamanda doğdum” (Özel, 2008a: 443), “müttefik kuvvetlerin Almanya sınırlarını aştığı günlerde doğdum” (Özel, 1995: 36) şeklinde yanıt vermektedir. Çünkü onun için, İkinci Dünya Savaşı sonunda doğmuş olmak, nasıl bir aile ortamı içinde doğduğundan veya aldığı eğitimden çok daha etkili bir unsurdur (Özel, 1995: 36). İsmet Özel, dünyada her zaman belirli şartların bireyleri belirli tavırlarla bağlantı içine getirdiğini düşünmektedir. Dolayısıyla 1944 yılında doğdum demektense Amerikan askerlerinin Almanya sınırına geçtiği günlerde doğdum demeyi tercih etmektedir. Burada bireye ve bireyin toplum ve tarih içindeki konumuna ilişkin de bir anlayış söz konusudur. Çünkü ona göre bireyler, birtakım yapıları hem yansıtarak hem de o yapıların bizi yeniden yapılandığı şartları fark ederek bir yer sahibi olmaktadır (Özel, 2008a: 331). Bu duruma benzer bir diğer örnekte ise Özel, ilkokula başladığı yılı Demokrat Parti'nin iktidardaki ilk yılı olarak tarif etmektedir (1995: 36).

İsmet Özel'in tarihe içkin, içerisinde bulunan şartlara göre belirlenen, o şartlarla mücadele içerisinde var olan birey ve toplum anlayışı, kendisinin komünist ve Müslüman kavramlarını anlamak için özellikle belirtilmesi gereken bir düşünce biçimidir. Özel, kendi masalındaki Müslüman kelimesini açıklarken özellikle 12 Mart 1971 tarihine vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan komünist ve Müslüman kelimelerinin arasına belirtici bir unsur olarak bu tarih şerh düşülmelidir.

1.1. Sosyalist Dönem

İsmet Özel, 12 Mart 1971 tarihinden önce bir diğer ifadeyle ilk gençlik yıllarında sosyalist dünya görüşünü benimsemiş birisidir. Batı'dan aktarılan her siyasal düşüncenin Türkiye'de mutlaka yansımaları olduğu gibi 1960'lı yıllarda sosyalizmin de Türkiye'ye yansımaları olmuştur. Devletin resmi anlayışı çerçevesinde sol hareketler her ne kadar sıkı bir şekilde kontrol edilse de çeşitli sol düşünce eğilimleri 1960'larda dünya konjonktürünün değişmesi ve bunun kısmen Türkiye'ye de yansısıyla birlikte ortaya çıkma imkanına kavuşmuştur. Sosyalist görüşler 1960'lı yıllarda dışarıda oluşan siyasal ve sosyal atmosfere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllarda sosyalizm her şeyden önce moda bir akımdır. 1900'lerin başlarında İslamcı, liberal, milliyetçi, hatta sol görüşlere sahip olan hemen herkesin İttihatçı olması gibi 1960'larda da aydınların çoğunluğu sol içerisindedir. O döneme kadar oldukça sınırlı bir hareket olan sosyalist düşüncenin 1960'larda öne çıkıp yaygınlaşmasının birtakım iç ve dış koşullar ile bağlantılı sebepleri vardır. Bu koşullar arasında özellikle Cezayir Kurtuluş Savaşı'nın Marksist aydınlar üzerinde yarattığı etki, düzenin sorgulanmaya başlaması, azgelişmişlik tartışmaları, siyasal beklentiler, yeni düzen arayışları, işçi ve öğrenci hareketleri gibi olay ve olgular sol düşüncenin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Kaçmazoğlu, 2019b: 239-240). Başka bir ifadeyle 1960'lı yıllar, Türkiye'de politik hareketliliğin ve özellikle sol hareketin gelişim gösterdiği yıllardır. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki “dekolonizasyon” ve ulusal kurtuluş hareketlerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu yılların yalnızca Türkiye açısından değil, dünya açısından da hareketli bir dönemi kapsadığı ifade edilmelidir. Özellikle 1960'ların ikinci yarısı, tüm dünyada devrimci hareketlerin ve mücadelelerin olduğu bir dönemdir (Yurtsever, 2016: 27).

Bu gelişmeler ışığında İsmet Özel, 1960'lı yılların başlarında bir gencin sosyalist düşüncelere meyletmesinin oldukça olağan bir şey olduğunu belirtmektedir. Özel'in belirttiği şekliyle 60'lı yıllarda genç bir insanı sosya-

list düşüncelerden uzaklaştırabilecek tek engel, komünistlik ve dinsizlik suçlamaları olabilirdi. Ancak Özel'e göre bu engel, kendisi bakımından aşılmayacak engellerden değildi. Bunun ilk sebebi, kendilerine sosyalist veya komünist denilen yazarların "yalın kılıç" ortaya atılmış görünmeleridir. Özel, bu yazarların doğru bildikleri yolda sıkıntıya katlanıyor olmalarını oldukça değerli bulmaktadır. İkinci olarak, kendisinin sosyalist düşünceye meyletmesinin, yasakların insana cazibeli gelmesinden de kaynaklanabileceği görüşündedir. Üçüncü olarak ise Özel, içerisinde yaşamakta olduğu topluma borcunu ödeme yolunun, bu toplumun hazır kalıplarıyla zıtlaşmaktan geçtiği düşüncesindedir. Dolayısıyla onun için sosyalist olmak, toplumun siyasi, sosyal ve iktisadi yapısıyla zıtlaşmak anlamına gelmektedir. Bu durumun kendisine bir "macera tadı" verdiğini belirten Özel, sosyalist dünya görüşüne sahip olmayı "toplumun işleyişi içinde dayatılan zihin yapısının dışında bir çözüm arama isteği" olarak nitelendirmektedir (Özel, 1995: 46; 2014a: 278). İsmet Özel'in sosyalist düşün dünyasına dahil olmasında "isyancı" karakteri de önemli bir rol oynamaktadır. Bu karakter yapısı¹, Müslüman olmasında da önemli bir etken olarak düşünülebilir (Yusuf, 2005: 34).

İsmet Özel, 1960'lı yıllar Türkiye'sindeki sosyalist gençler arasındaki temel düşüncenin yurtseverlik, memleketçilik ve giderek milliyetçi bir karakteri olduğunu ifade etmektedir (1995: 47). Bütün ömrünü "ömrüm bu milletin milletliğe hazırlanışını önemsemekle geçti" diyerek tarif eden Özel (2008a: 7), Türkiye'nin 1960'lı yıllarda sosyalist bir dönüşüm geçirmesinin Türk milletinin alnını ağartacağını düşünmektedir. Diğer yandan, sosyalist ve Marksist olması İsmet Özel'e yurtseverliği, yani toprağı ve insanıyla kendi ülkesinin benimsenişini getirmiştir. Kendi ülkesinde tehlikede olmak, kendi ülkesini tehlikeye atmamak fikri onu rahatlatmıştır. Bu sebeple

¹ İsmet Özel, şiirlerinde de "isyancı" kavramını sıklıkla kullanmaktadır. 1967 yılında yazdığı "Evet, İsyancı" şiirine, daha sonra 1969 yılında yayınladığı aynı isimli kitapta yer vermiştir. 1969 yılında yazdığı "Kan Kalesi" adlı şiirine ise Özel, "elbet bir hinlik vardır seni sevişim-de/ey kanıma çakıllar karıştıran isyancı" sözleri ile başlamıştır.

de doğru şeylerin ancak Türkiye'ye ait bir kültürel donatım sayesinde gerçekleşeceğini düşünmekte ve bunun için elverişli araçlar bulmaya çalışmaktadır (Özel, 1995: 80). Buradan hareketle İsmet Özel'in amacının, sosyalizm, Marksizm veya herhangi başka bir ideolojinin bayrağının yükseltilmesi değil, bu toprakları, birlikte yaşadığı insanları ve daha da ileri giderek mümkünse bütün insanlığı iyileştirme çabası olduğu söylenebilir.

1.2. İnziva ve İslam

İsmet Özel'in 1960'lı yılların başında genç bir şair olarak sosyalist dünya görüşünü benimsemesi 1971 yılına kadar sürmüştür. 12 Mart 1971 tarihi İsmet Özel'in hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Kendisi, bu tarihten sonraki üç yılı “inziva” olarak nitelendirmektedir. 12 Mart 1971 sonrasında, sosyal hayattan tamamen el etek çekmese de birlikte bir şeyler yaptığı, dünyayı tanımada yardımlaştığı, birbirinin dilinden anladığına inandığı birçok sosyalist arkadaşının uzağında kalmıştır. Arkadaşlarından uzakta olmak, onu kendisi ve kendi düşüncesi üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bu süreç neyi, nasıl, niçin yaptığı üzerine düşünmekle; kendisine kişilik kazandıran değerleri, bu değerleri kendisine yakın kılan daha temel değerlerin olup olmadığını sorgulamak ile geçmiştir (Özel, 1995: 90). Özel, bu düşüncelerin kendisini Müslüman olmaya götüren sürecin işareti olduğunu ifade etmektedir. “İnsanın korku ve tedirginlik içinde olmadan yürüyebileceği bir yol var mıdır?” sorusu İsmet Özel'i arayışa yöneltmiştir.

İsmet Özel'in bu arayışı İslamiyet ile sonlanmıştır. Müslüman dünya görüşüne bağlanmasıyla birlikte artık hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Müslüman olması onu, kendini bildi bileli içine düştüğü yalnızlıktan çıkarmıştır. Bu kurtuluş, kendi deyimiyle “modern insan olmaktan kurtuluş” (Özel, 1995: 96). 1974 yılında Sezai Karakoç'un “Diriliş” dergisinde yayınladığı “Amentü” şiiri ile birlikte artık Müslüman dünya görüşüne sahip çevreye kendisini tanıtmış, bir anlamda Müslümanlığını duyurmuştur. Bora'nın ifadesiyle (2017: 451) Özel, “iyice uçtan, Marksist soldan gelecek” hidayete ermiştir. Gençliğinde kendisini sosyalizme/komünizme sevk

eden arayış ve öfkeyi, 60'ların ve 70'lerin sol gençlik hareketinin cazibesini, diriliğini İslamcılığa taşımıştır.

Sosyalist bakış açısından İslami bir dünya görüşüne geçmesinin, kamuoyunda büyük bir değişiklik olarak algılandığını ifade eden Özel, kendi içinde böyle büyük bir değişiklik yaşamadığını belirtmektedir (Özel, 2014a: 278). İsmet Özel, bu değişikliğe ilişkin kendisine yöneltilen sorulara hep aynı yanıt vermiştir. “Beni sosyalist olmaya iten etkenler Müslüman olmaya da itti. Ben aynı yol üstünde yürüyüp Müslüman oldum.” (Özel, 2014a: 26). İsmet Özel, inziva sürecinin sonunda Müslüman olmayı sarih bir güvenlik noktası olarak bulmuştur. Hayatındaki bütün değişiklikleri bir “securite ontologique” arayışı olarak tanımlayan Özel, bu güvenlik hissiyatına Kur’an’a bağlanmakla eriştiği inancındadır (Özel, 2014a: 26). Benzer şekilde Özel, sosyalist olmasıyla Müslüman olmasının aynı süreç içinde gerçekleşen olaylar olduğunu, burada bir kesinti veyahut yön değiştirme olmadığını dile getirmektedir¹ (Özel, 2014a: 34).

Kendisini “ömrünü sosyalizm ve İslamiyet sularında yüzmekle geçirmiş bir şair” olarak niteleyen Özel, yalnızca bunlardan ibaret olmadığını, bu şairin bir de “Türklük” teranesi tutturduğunu ifade etmektedir. Kendisine uzaktan bakınca, fırsat buldukça fikir değiştiren bir insan gibi görüldüğünün farkında olduğunu dile getiren Özel, insanlara kendisine bir de yakından bakmayı teklif etmekte ve kendi durumu ile insanlığın durumu arasındaki bağın fark edilmeye değer bir bağ olduğunu iddia etmektedir (Özel, 2008b: 153). Sosyalizmin ahlaki yönünün² kendisini İslam’a götürdüğünü belirten

¹ Türkiye’de sosyalizm ve İslamiyet tartışması hakkında daha detaylı bilgi için bkz: “Kaçmazoğlu, H. B. (2019). Sosyalizm ve İslamiyet Tartışmaları, içinde 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri (s. 135-146). İstanbul: Doğu Kitabevi”.

² İsmet Özel, ahlaki değerler bakımından sosyalizm ve İslamiyet’in birbirine çok benzediğini düşünmektedir. Bu konuda farklı yazı ve röportajlarında şu örneği vermektedir: “1965 yılında Türkiye İşçi Partisi genel seçimlere girerken duvarlara şu afişi yapıştırmıştı. "Kula kulluk yetsin artık." Yıl 1965. Bu sosyalist bir slogan değildir. İslami bir slogandır. Yani biz Allah'ın kulu olacağız ne cumhur reisinin kulu olacağız, ne başbakanın kulu olacağız, ne genel müdürün kulu olacağız, ne muhtarın kulu olacağız. Kula kulluk yetsin artık. Bu slogan Türk milletinin nerede olduğunu, kim olduğunu hatırlatan bir slogandır” (Özel, 2012b: 79).

Özel, sosyalist iken neden herkesin sosyalist olmadığına ve İslamcı iken neden herkesin İslamcı olmadığına hep hayret ettiğini ifade etmektedir (Özel, 2008b: 154).

1.3. Üçüncü Bab: Türklük

İsmet Özel, şimdilerde ise insanların neden Türklük meselesini birinci sıraya koymadıklarına hayret etmektedir. Ancak onun hayreti, kendi ifadesiyle, ümidinin bir parçasıdır. Sosyalist iken yanındaki insanların Türkiye'nin sosyalist geleceği diye bir meseleyle ilgilenmediklerini fark ettiğini ifade eden Özel, bir zamanlar kendisine yol arkadaşı yapmış isimleri de eleştirilerine dahil etmiştir. Özel'e göre onlar, Türkiye bir gün sosyalist olursa kendileri için nereyi kapabilecekleri meselesiyle meşgul olmuşlardır. İslamcı iken ise daha farklı olarak, yanındaki insanların Türkiye'nin Müslüman geleceğinden ziyade, Müslüman geçmişine ilgi duyduklarını belirtmektedir. Bu sebeplerden dolayı yanında ve yöresindeki insanların aklının makam ve mevki kapmaktan; kaptıkları makam ve mevki vasıtasıyla maddi çıkar sağlamakdan başka amaçlarının olmadığını düşünmektedir (Özel, 2008b: 154).

Özel'in açıklama ve görüşlerine dayandırılarak yapılan yaygın sınıflandırma biçimine göre Özel önce komünist, sonra İslamcı ve nihayet Türkçü olmuştur. Birbirinden farklı olarak gösterilen bu üçlü kategorinin, İsmet Özel için bir anlamı olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Özel, kendisini bir istikamet üzerinde, bir seyir hâlinde görmektedir. Dolayısıyla ona göre, o hep aynı yolda kalmıştır. Bu anlamda İsmet Özel'in görüşleri tarihsellik ve Türkiye'nin geçirmiş olduğu dönüşümleri hesaba katmadan, uzaktan bakılarak anlaşılabilir bir muhtevaya sahip değildir (Odacılar, 2022: 184).

İsmet Özel masalını özetleyecek olursak, biyografisindeki şairlik, komünistlik, Müslümanlık kavramlarının yanına bir de Türklük babını eklemek gerekecektir. Özel, bu başlıkların hepsinin, bu ülkede doğmuş olmakla, çok çeşitli zorluklar çekmiş olmakla ilgili olduğunu belirtmektedir. Özel, karşı-

laştığı zorluklarla başkalarının da karşılaşmaması için, kendi çektiği acıları başkalarının da çekmemesi için bir ömür sürdüğünü ifade etmektedir (Özel, 2008b: 172). Kendisine verilen olanca gücü Türkiye'nin kendi rotasını bulma ihtimali uğruna sarf ettiğini belirten Özel (2012a: 11), şiirlerinde “ben” olarak geçen her şeyin Türkiye olduğunu belirtmektedir (Özel, 2013: 227). Bu bakımdan Özel'in tüm gayreti, hayatı boyunca birlikte yaşadığı insanların ve üzerinde yaşadığı toprağın kıymeti paralelinde hareket etmektedir (Özel, 2012b: 390-391).

2. *Özel* Bir Yerlilik Anlayışı

İsmet Özel'in 1974 yılında değiştirdiğini ilan ettiği dünya görüşünün içerisinde belki de değişmeden kalan en önemli unsur anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm meselesidir. Özel, anti-emperyalist/anti-kapitalist çizgiyi belirli bir yerlilik bilinciyle birleştirmektedir. Öyle ki onun bu tavrı, siyasi ve politik görüşlerinin ağırlık merkezi hâline gelmiştir (Yusuf, 2005: 15;37). Sosyolojik bir kavram olarak değerlendirildiğinde yerlilik, Batı'dan aktarılan herhangi bir bilginin sorgulanmaksızın kabul edilmesine yönelik bir itiraz anlamına gelmektedir. Yerlilik, tüm toplumları tarihsel ve kültürel niteliklerini göz önünde bulundurarak değerlendirmek ve buna bağlı bir bilim ve siyaset yapma anlayışına, bilincine sahip olmaktır. Çünkü sosyolojik açıdan bakıldığında her toplum farklı tarihsel gelişme süreçlerinin bir ürünüdür. Bu nedenle her toplum için geçerli olabilecek, her toplumu aynı nitelikte açıklayabilecek evrensel teoriler ve uygulamalar söz konusu değildir. Bir başka ifadeyle yerlilik, Doğu ve Batı toplumlarını kendi sosyal koşullarını, tarihsel süreçlerini, deneyimlerini ve kendi çelişkilerini dikkate alarak değerlendirmektir (Kaçmazoğlu, 2020: 37-38). Bu bakımdan yerliliğin sosyolojik anlamı, İsmet Özel'in siyasi ve politik görüşleri ile doğrudan paralellik göstermektedir.

Söz konusu paralellikte ilk dikkat çekici unsur, Türk toplumunu açıklamak için kullanılan Batılı kavramlar olacaktır. Batı'da meydana gelen sorunların kaynağı Batı'nın kendi iç çelişkileri olduğu gibi bu çelişkileri giderecek

olan çözümler de yine Batı'da bulunmaktadır. Fakat kendisiyle birlikte başka toplumların yazgısına da egemen olan Batı, sorunların aşılması ve geleceğin belirlenmesi meselesinde Batı-dışı toplumlara izlenecek yolu, takip edilecek güzergahı birer şart olarak önermektedir (Sezer, 2004: 40). Oysa Türk toplumunun bünyesi, yapısı, mekanizması, tarihi Batı toplumlarından farklı olduğu için, Türkiye gerçeğini Batılı kavramlarla anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Bu durum yalnızca Türk toplumu için de geçerli değildir. Bütün toplumların yönü ve doğrultusu aynı olamaz. Tüm toplumların aynı yolu izleyeceğini, aynı değişim ve dönüşümleri yaşayacağını iddia etmek yanlıştır. Bu konuda Türk toplumunun tarihsel gelişimine bakmamız yeterli olacaktır (Kızılçelik, 2011: 186). İsmet Özel de bu duruma dikkat çekerek (1995: 44-45) Batı dünyasında belirli bir sonuç vermiş yargıların ülkemiz için ne anlama geleceğinin hiç tartışılmadan, birer kural olarak sunulduğunu, Türkiye'nin geleceğinin de zorla bu tanımlar içine sığdırılmak istendiğini ifade etmektedir. Ona göre kâğıt üzerinde Türkiye için en isabetli doğrultu tespit edilmiş olsa bile, yine de yazılan bu reçeteler sonuçsuz kalacaktır. Çünkü, toplum hayatı içerisinde mutlaka ülkenin ete kemiğe bürünmüş gerçek vasıfları dayanak noktası olarak alınmalıdır.

Batı ülkelerinde modern hayat biçimine varan değişimler, doğrudan doğruya Batı toplumlarının kendi iç gelişmelerinin bir ürünü olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkeler kendi toplum yapıları içerisinde doğan meseleleri çözüme ulaştırmak amacıyla şu veya bu tedbirleri almıştır. Buna karşılık, denetlenen çevre ülkelerde ise modernleşme meseleleri iç bünyenin doğurduğu meseleler değildir. Birer problem hâline gelen modernleşme meselesi, dışarıdan ithal edilmiş ve kabulü zorlanmış meselelerdir. Batı'nın kendi bünyesinden çıkan sorunlara getirmiş olduğu çözümler, Türkiye'de aynen uygulanmaya çalışıldığında bu sonuçlar Türkiye için felaketi getirebilir. Tam aksine, Batı'nın ölüm fermanı sayılabilecek kararlar ise Türkiye'nin kurtuluş yolu özelliğini kazanabilir. Üstelik, Avrupa dahi her bölgesinde benzer değişiklikler geçirmiş değildir (Özel, 1987: 70). Fakat Batı'nın benliğinden doğan ve yalnızca kendi dehasının mahsulü olan bu değerler, öylesine taklit

edilmektedir ki, bu değerlerin her biri Batı'dan Türkiye'ye ithal edildiğinde hiçbir eleştiriyile karşılaşmamaktadır (Topçu, 2023: 167).

Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin farklı toplumsal yapı özellikleri bulunduğunu belirten Özel (2015: 269) bizim üzerinde yaşamakta olduğumuz toplumların Avrupa'daki gibi unvanları babadan oğullara geçen asiller barındırmadığını dile getirmektedir. Bunun sebebi ise feodal bir geçmişimizin olmayışıdır. Türk devletinin üzerinde yükseldiği zeminde feodal ilişkilerin uzantısı olan yapı taşları yoktur. Türkiye'de merkezi güç, mahalli güçlerin aralarında hiyerarşik bir anlaşmaya vararak üstünlüğünü kabul ettikleri bir yetke değildir. Türk devletinin örgütlenmesinde toplumun yatay bölünmesinin rolü tayin edici değildir (Özel, 2015: 303). Bu sebeple Türkiye'nin hayatı, keyfi kabullerin zaruri ölçülermiş gibi dayatılmasıyla tehlikeye atılmamalıdır. Avrupa'nın ve ABD'nin geçirdiği aşamalar, Türkiye'nin yabancı olduğu tecrübelerden müteşekkildir (Özel, 2015: 292). Türkiye, kendi mevcudiyetinin dünya içerisindeki yerini bilinçle kavramadıkça, Batı'dan alınan ödünç kavramlar ve düşünme usulleriyle hiçbir hayırlı sonuç elde edemeyecektir (Özel, 2012b: 251). Bir ülkenin kendine mahsus, kendi yapısından yola çıkarak oluşturduğu ölçüleri yoksa ister istemez başkalarından ödünç aldığı ölçüleri kullanacak demektir (Özel, 1987: 202). Bu durum ise gerek kültür gerekse siyaset alanında bir ülkenin kendi değerlerini göremez hâle gelmesinin bir ifadesidir.

Türkiye'de bu ülkenin durumundan, geçmişinden ve mümkünse de geleceğinden söz etmek fakat bunu hiçbir donmuş kafa yapısına hizmet etmeyi gözetmeden, günün politik akışı içerisinde alacağı yeri hesaba katmadan yapabilmek oldukça zor bir iştir. Bu zorluğun sebebi, Türkiye'ye yönelik her açıklamanın ideolojiler tarafından sınırlarının iyice çizilmiş olmasıdır. Her Türkiye sözü bu hazır kalıplardan birisine girmiyorsa hem anlaşılma şansını çok azaltır hem de bir tedirginlik ve şüphe uyandırır. Bunun sebebi ise çok basittir. Türkiye'yi tanımlarken ya bugün gücü elinde bulunduranların işine yarayacak bir tanım yapılması istenmekte yahut yapılan tanım yarın gücü elinde bulundurması beklenenlerin hazırlığına katkıda bulunmalı-

dır (Özel, 2014b: 61). Türkiye’de düşün ve bilim alanları o kadar Batı’ya bağımlı hâle gelmiştir ki Türk aydını, bilim insanı Batı ile farklılıkları bir türlü kabul etmemektedir. Kendisinin Batı literatüründen farklı bir değerlendirme yapabileceğini, farklı bir fikir üretebileceği ihtimalini tamamen devre dışı bırakarak, Batı’da üretilen tezleri tek gerçek olarak algılamakta ve onları Türkiye’nin koşullarına uyarlamaya çalışmakla yetinmektedir (Kaçmazoğlu, 2020: 44). Türk aydınının bu durumu, Batı medeniyetinin üstün oluşundan ziyade, kendisinin Batı karşısındaki aşağılık duygusu sebebiyledir (Topçu, 2023: 176).

2.1. Tarihi Bir Rol Olarak Türklük

İsmet Özel’in yerlilik anlayışının bir diğer boyutu ise Türklük kavrayışıdır. Özel’in Türklük, Türkiye ve vatan kavramları etrafında oluşturduğu yerlilik tasviri, onun asıl özel yanını oluşturmaktadır. İsmet Özel 1974 yılı itibarıyla Müslüman dünya görüşüne bağlandıktan sonra daha çok ümmet fikri etrafında Müslüman bir toplum hakkında yazılar kaleme almıştır. Türkiye’nin nomos’unun İslamiyet olduğunu belirten Özel, bu toprakların İslami değerlerden başka herhangi bir kültürel değerinin olmadığını, bir diğer ifadeyle Türkiye’den İslami değerler kaldırıldığında herhangi bir kültürel değer bulunamayacağını iddia etmektedir.

İsmet Özel’in Müslüman dünya görüşü ve İslamcılık şemsiyesi altındaki görüşleri 1990’lı yıllara kadar devam etmiştir. İsmet Özel, 90’lı yıllar ile birlikte yazılarında ağırlıklı olarak “Biz Türkler,” “Türkiye,” “Türklük” gibi kavramlar kullanmaya başlamıştır. Bu durumuyla birlikte Özel, bir kez daha yer, konum ve fikir değiştiriyor gibidir. Bununla birlikte Türklüğe ilişkin görüş ve fikirleri, en çok eleştiri aldığı alanı oluşturmaktadır. Öyle ki, 2012 yılında Haber Türk kanalında Murat Bardakçı ile İsmet Özel’in katıldığı bir programda İsmet Özel’in Türklük üzerine konuşması sonrasında Murat Bardakçı, “büyük şairlerin fikri dünyalarının karmaşık olduğu” yorumunu yapmıştır (Bardakçı, 2012). Hamit Bozarslan ise “İsmet Özel Üzerine” başlıklı makalesinde (1990: 93) Özel’in tarihe bakışını “güdük” ola-

rak nitelendirmiştir. Peki, bu denli eleştiri çeken Özel'in Türklük anlayışının mahiyeti nedir?

İlk olarak İsmet Özel, Türkiye'den söz etmenin doğrudan doğruya bu söze İslam'ı konu etmek olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı, İslam devletinin yok edilemediği manası taşımaktadır. Özel'in belirttiği şekliyle (2012a: 137) eğer gücünü millet kimliğinden alan bir devlet tahayyül edilecekse, İslam'ın bu milletler arasındaki tek temsilcisi Türkiye olacaktır. Türklüğün irki yahut kültürel bir durum olmadığını belirten Özel, Türklüğün ancak tarihi bir rolün kavranmasıyla oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre İslam'ın yaşanan çağda ve yerde nasıl şerefle temsil edilebileceğini dert edinen kimse, Türklük bilincine sahiptir (2012b: 216). O hâlde, Türklüğün irki ve kültürel bir mesele olmadığı dikkate alındığında, tarihi bir rol olarak Türklük nasıl anlaşılmalıdır? İsmet Özel bu soruyu, "Türklük ancak ve ancak İslam'ın kılıcı olmaktadır" şeklinde yanıtlamaktadır. Dolayısıyla Türklük, kâfir hükümlerini ne pahasına olursa olsun reddetmekle, kabul etmemekle başlamaktadır (Özel, 2012b: 52-53).

Özel'e göre Türklüğün irki bir mesele olmaması, hiç kimsenin doğuştan Türk olamayacağı anlamına gelmektedir. Türklüğün ancak tarihi rolle birlikte anılabileceğini belirten Özel, anne babası Türk olan birisinin verili olarak Türk olacağını kabul etmemektedir. Tarihin bir evresinde Asya Bozkırlarında yaşayan insanların Müslüman olduğunu, fakat Türk olmadıklarını belirten Özel, onların Kırgız, Özbek, Azeri, Tatar olduklarını, dolayısıyla onları başka kavimlerden ayıran kültürel dayanaklarının olduğunu dile getirmektedir. Türklüğün ise ancak bu topraklarda doğmuş bir şey olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Türklük, bu topraklarda gayr-i Müslim dünyanın geriletilmesi suretiyle doğmuş bir şeydir. Yani Türklük, gayr-i Müslim dünyanın geri adım atması, gayr-i Müslim dünyanın etkinlikten mahrum bırakılması suretiyle ortaya çıkmıştır (Özel, 2012b: 217).

Yaşadığımız hayatta bir Müslüman olarak nerede olduğumuzu bilmemizin şart olduğunu belirten Özel, Müslüman olarak nerede olduğumuzu bilme-

nin ise ancak Türklüğü anlamak ile mümkün olacağını ifade etmektedir. Türklüğü kabul etmeyen Müslümanlığımı desteklemenin, “sen Müslüman ol ama Türk olma” demenin bu topraklara zarar vereceğini belirtmektedir. Bu bakımdan Özel’e göre Türklüğün iki kanadı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kafirin sözünü tutmamak, onu dinlememek; ikinci kanadı ise kafi-re sözünü dinletmektir. Bu bakımdan Özel “kafirle çatışmayı göze alan Müslüman’a” Türk demektir (Özel, 2012b: 276).

İsmet Özel, bir ırk ya da kültürel bir mesele yerine, bir karakter olarak ortaya koyduğu Türklüğün başlangıcını çeşitli yazılarında ve konuşmalarında üç farklı biçimde açıklamaya çalışmıştır. Bunların hepsi de inanç temelli bir hareket üzerinedir (Odacılar, 2022: 268). Bunlardan ilki, Türklüğün Bezm-i Ezel’den¹ başladığına ilişkin görüşüdür. İsmet Özel bu görüşünü yine 2012 yılında Haber Türk kanalında Murat Bardakçı ile birlikte konuk olduğu programda dile getirmektedir. Özel ikinci olarak Türklüğün Muhammed Peygamber zamanında başladığını iddia etmektedir. Savaşa gitmeyip de oraya harcayacakları masrafla mescit inşa edenlerin mescidine Muhammed Peygamber’in bir kere dahi girmemesini Türklüğün başlangıcı olarak nitelendirmektedir (Özel, 2012b: 432). Üçüncü olarak ise Türklüğün 11. Yüzyılda bu toprakların İslamlaştırılmasıyla, yani bu toprakların “dar-ül İslam” kılınmasıyla başladığını dile getirmektedir (Özel, 2012b: 276). İsmet Özel’e göre Türklerin Türkiye gibi bir vatanının olması, Türklüklerinin bir sonucudur. Türklükle Müslümanlığın ayrılamayacağını belirten Özel, Türk olmanın Müslümanlığın bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Yani Türk ile Müslüman özdeştir. Ama her Müslüman elbette Türk değildir. Arap Müslüman olabilir ya da Hristiyan Arap hiç de şaşılacak bir durum değildir. Ancak, Hristiyan Türk dediğiniz zaman, karşınızda gösterecek kimse yoktur (Özel, 2008a: 392). Dolayısıyla Özel’e göre (1989b: 63) Müslüman kimliğine sahip çıkmamak, Türkiye’nin asgari varlık şartına sahip çıkıp

¹ Bezm-i ezel, Allah’ın ruhları ezelde yarattığı ve “Ben Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğunda bütün ruhların “evet” diye söz verdikleri andır.

çıkılmamak ile eş anlamlıdır.

İsmet Özel (2008c: 197) öncelikli olarak bu ülkenin geleceğinin mesele edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu bakımdan o Türklüğü ne ırki ne kültürel ne de medeniyet meselesi olarak değerlendirir. İsmet Özel için Türklük, tarihi bir roldür. Bu rol hesaba katılmadığı zaman Türklükten bahsetmek, birilerinin aleti olmak anlamına gelmektedir. Ona göre Türkiye'nin bir geleceği olmasını isteyen kimse, Türk'tür. Bu bakımdan "Hepimiz Türk'üz" diyen insanlar, "Biz Türkiye'nin yükseltilmesi için yaşıyoruz" demiş olmaktadır.

İsmet Özel'in Türklüğün ancak İslam'la birlikte değerlendirilebileceğine dair görüşü bir yandan Nurettin Topçu'nun fikirlerini anımsatırken diğer yandan Türklüğün ırki bir mesele olmadığını belirtmesi Topçu'dan farklı düşündüğü noktaları da açık etmektedir. Lütfi Bergen, İsmet Özel'in Nurettin Topçu'nun ismini vermese dahi onun Anadoluçuluk yaklaşımını eleştirdiğini belirtmektedir. Ona göre her iki yazar da diyar-ı Rum'un İslam ile ünsiyet kuran Türkler tarafından vatan kılındığı konusunda benzer düşünmektedir. Fakat İsmet Özel, diyar-ı Rum'un vatanlaşmasını "dar-ül İslam" kavramına dayandırmakta ve Türk milleti kavramı üzerinden farklı yönelişleri bertaraf etmeye çabalamaktadır. İsmet Özel'in Nurettin Topçu eleştirisi, Türk ırkı kavramı dolayısıyla kendisine farklı bir alan açmaktadır. Özel'e göre tarihsel bir Türk ırkı olmadığı gibi, "Osmanlı-Selçuklu Türk'ü" de bulunmamaktadır (Bergen, 2015: 66).

Özel'in bu yaklaşımı Topçu'nun fikirleriyle önemli oranda ayrışma göstermektedir. Zira Topçu'ya göre "Bizim milletimiz, Orta Asya'dan kaynayan Türk ırkından çıkmış ve dokuz yüzyıl önce Anadolu'da kurulmuştur." (Topçu, 2023: 154). Topçu, tarihin başlangıcından beri Türklüğün "eski dünyanın ana kıtası" diye adlandırdığı Asya topraklarında kaynayan bir cevher olduğunu belirtmektedir. Ona göre asırlarca Çin sınırlarından Bizans ülkesine kadar at oynatan bu kahraman kavim, bahtiyar bir anda gök kapılarının kendisine açılmasını bekliyordu. Topçu, Türk ırkının, Şamanlık denen sihirbaz ibadetinin dar ve ruhsuz kalıbında kendi cevherini işleye-

meyeceği için, İslam’da kendisini bulduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan ona göre İslam’ın Türk ile birleşmesi, cihan tarihinin belki de en büyük harikasıdır. Türk ile İslam’ın birleşmesini, tarihin görebileceği en verimli sentez olduğunu düşünen Topçu, İslam’ın yeryüzünde barınacağı vücudu Türklükte bulduğunu dile getirmektedir (Topçu, 2020: 157-158).

Türklüğün irki bir mesele olup olmadığı konusundaki ayrışmalarına rağmen Bergen’e göre Özel ve Topçu’nun fikirlerinde ortak noktalar daha fazladır. Bergen, her ne kadar Özel’in “Anadoluculuk” şeklinde bir kavram kullanmasa da kendisinin Anadolu akım içerisinde değerlendirilebileceğini iddia etmektedir (Bergen, 2015: 105). İsmet Özel, Anadolu coğrafyasına “Anadolu” dememekte ve Türkiye kavramını kullanmaktadır. Lütfi Bergen’e göre ise bu bir sorundur. Çünkü Türkiye bir coğrafyanın adı değil, üstünde yaşayan siyasi-egemen iradenin adıdır. Osmanlı Devleti denildiğinde de bu devletin adı zikredilmektedir ancak toprak söz konusu olduğunda bu toprağa “diyar-ı Rum” ve “Anadolu” denilmektedir. Ancak İsmet Özel Türkiye’yi bir yer ismi olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu bakımdan Özel’in “Anadoluculuk” itirazının isimle ilgili olduğunu düşünen Bergen (2015: 120), Özel’in söylemlerinin Anadoluculuk fikri ile çoğunlukla bağdaştığını düşünmektedir. Gerçekten de Özel, konuşmalarında ve metinlerinde Anadolu kavramını kullanmaktan bilhassa kaçınmış gibi görünmektedir. Onun kullandığı kavramlar “bu topraklar”, “vatan” ve “Türkiye” kavramlarıdır. İsmet Özel’in Türkiye’yi bir yer ismi olarak kullandığı yönündeki tespitinde Bergen haklıdır. Fakat Türkiye yalnızca siyasi-egemen iradenin adı değil, aynı zamanda bu toprakların da ismidir. Dolayısıyla ona ister Anadolu ister vatan isterse de Türkiye denilsin, hepsi benzer bir düşün dünyasının yansıması olan kavramlardır.

Son olarak, İsmet Özel’in yerlilik anlayışı tartışılırken yalnızca Türkiye üzerinde söylediklerinin yorumlanması hiç şüphesiz ki eksiklik yaratacaktır. İsmet Özel, Türkiye üzerine konuşurken, diğer taraftan Batı, Batıcılışma, Batı medeniyeti kavramlarını da kullanarak, kendisini karşıtı üzerinden tanımlama yoluna gitmektedir. Bu bakımdan İsmet Özel’in görüşleri, Do-

ğu-Batı ayrımından ziyade, bir Doğu-Batı çatışması fikriyatını anımsatmaktadır. Bu bakımdan İsmet Özel'in yerlilik konusunda yaptığı vurguların daha iyi anlaşılabilmesi için Batıcılığa ilişkin görüşlerinin açıklanması gerekmektedir.

3. Batıcılığa Tartışmalarında Özel'in Konumu

Batıcılığa, Türk düşün ve siyasal hayatında oldukça geniş yer kaplayan bir tartışma alanıdır. Yaygın tasnife göre Batıcılığa, Osmanlı Batıcılığı ve Cumhuriyet Batıcılığı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Osmanlı Batıcılığına ilişkin ise farklı yorumlar yapılmaktadır. Örneğin Kaçmazoğlu (2021: 141) Osmanlı Batıcılığının Nizamı Cedit Hareketi ile birlikte devleti yönetenler tarafından başlatıldığını ileri sürerken Topçu (2022: 13) Batıcılığın Tanzimat Fermanı ile başladığını belirtmektedir. Küçükömer ise (1994: 17) Osmanlı'nın Batı üstünlüğünü daha 16. Yüzyılın ikinci yarısında görmeye başladığını, ona karşı çıkabilmenin çaresini ise Batı'nın bazı kurumlarını kendisine örnek almakta aradığını dile getirmektedir. Sezer (1998: 147) daha kapsayıcı bir yorumla Osmanlı Devleti'nin toplumlar arası ilişkilerde Doğu adına yürüttüğü Osmanlılık siyasetini yürütemez duruma düştüğünden; dolayısıyla kendi iddialarından ve hedeflerinden vazgeçtikten sonra Batıcılığa siyasetine yöneldiğini belirtmektedir. Bu anlamda ona göre Batıcılığa, Osmanlı Devleti'nin mevcut sorunlarına çözüm bulmak amacıyla üst düzey yöneticilerin özgür seçimi sonucunda gerçekleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle Osmanlı Devleti, ortaya çıkan sorunları çözebilmek amacıyla Batıcılığa yönelmiştir. Bu bakımdan Eğribel (2011: 120) Türkiye'de Batıcılığın devletin siyasi bir seçimi olduğuna vurgu yapmaktadır.

Türkiye'de 19. Yüzyıldan bu yana Batıcılığa resmi siyaset anlayışıdır (Eğribel, 2011: 121). Türkiye'nin Batıcılığa serüveninde Batı'yı örnek alan aydınlar, Batıcılığın medenileşme, asrileşme, çağdaşlaşma hatta kültür değişimleri gibi kavramlarla ifade etmişler ve Batı'ya dönük değişim isteklerini daha olumlu sözcüklerle yansıtmışlardır. Cumhuriyet'in ila-

nından sonra üst yapı değişimleri yoluyla devam eden Batıcılışma, özellikle 1960'lı ve 70'li yıllarda artarak sürmüş, 1980'li yıllarda Özal'ın uyguladığı liberal ekonomi politikalarıyla genişlemiş, 1990'lı yıllardan itibaren de küreselleşme söylemleri ile birlikte Batı'nın egemen olduğu dünya ile bütünleşme eğilimine “başarılı” bir şekilde uyum sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde Ziya Gökalp ile belirli bir şekil kazanan Batıcılışma tartışmaları daha sonraki tarihlerde Niyazi Berkes, Erol Güngör, Ali Bulaç, Emre Kongar, İsmail Cem ve Atilla İlhan gibi sosyolog ve aydınlarca aynı tempoda sürdürülmüştür (Kaçmazoğlu, 2011: 140; 2020: 120; 2021: 142).

Bu süreçte Batıcılışma taraftarlarına kıyasla daha az görünür olsalar da Batıcılışmaya eleştirel yaklaşan aydınlar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi, çalışmanın önceki bölümünde de görüşlerine İsmet Özel ile karşılaştırmak suretiyle başvuru Nurettin Topçu'dur. Nurettin Topçu, Tanzimat Fermanı ile başlayan Batıcılışma sürecinde aydınların, Batı'nın yükselişindeki sırrı aradıklarını ve bu sırrı ararken farkında olmadan kendi dünyalarını Batı'nın içinde bulduklarını ifade etmektedir. Ona göre Batı karşısında gözleri kamaşan birkaç nesil “Avrupa'ya benzemek için ne yapalım?”, “Garplılışma nasıl olmalı?” gibi sorular etrafında dönüp durmuştur. Topçu, söz konusu aydınları Batı taklitçisi olarak nitelendirmekte ve onların aşağılık duygusu ile hareket ettiklerini belirtmektedir. Batıcılışma ile birlikte milli kültürden elimizde hemen hemen hiçbir şey kalmadığını belirten Topçu (2022: 13-14) özellikle Batı'nın ahlakı konusunda “Avrupa'nın iyi şeylerini alalım ama ahlakını almayalım” şeklindeki görüşü adi ve amiyane sözler olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu adi ve amiyane sözler ile ilim yapılamayacaktır (Topçu, 2022: 48). Bu bakımdan Batı'nın ilmini ve ahlakını yanlış değerlendirdiğimizi belirten Topçu (2022: 37) ilim ile ahlakın aynı kökten çıktığını dolayısıyla aynı zihin dünyasının ürünleri olduğunu ifade etmektedir.

Batıcılışmaya eleştirel yaklaşan aydınlardan birisi de hiç şüphesiz ki İsmet Özel'dir. Özel'in Batıcılışmaya ilişkin görüşleri aynı zamanda yerlilik anlayışı ile de paralellik içerisindedir. Özel'in Batıcılışmaya ilişkin görüşleri-

ne geçmeden önce, ilk olarak Batı kavramı ile ne anladığını tespit etmemiz uygun olacaktır. İsmet Özel'e göre (1987: 126-127) Batı denildiği zaman belirtilmek istenen bir medeniyet, bir inançlar sistemi ve hem medeniyeti hem de bu inançları içerisine alan bir değerler bütünüdür. Dolayısıyla Batı, tek başına bir coğrafi mekânı işaret etmemektedir. Batı; bir yöre, bir anlayış tarzı, bir zihniyet ve bir değerler silsilesi anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin Batıcılılaşması hususunda Özel bakımından ilk dikkat çekilecek mesele, Batıcılılaşmanın kimler tarafından gerçekleştirildiği ve hâlâ gerçekleştiriliyor olduğu meselesidir. Özel'e göre (1989a: 31-32) Osmanlı Batıcılılaşması da dahil olmak üzere Türkiye'de siyasetin yönlendiriciliği ve politik değişimler, aynı zamanda bir manzara değişmesine sebebiyet vermektedir. Türkiye'de sosyal ve kültürel hayatı biçimlendirme faaliyetlerinin halktan gelen bir atılım veya karşı çıkış ile mümkün olmadığını belirten Özel, devletin sosyal değişimde tek yön verici unsur olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla her dönemi devlet açmakta, her hareketi devlet başlatmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de Batıcılılaşma hareketi ve Türkiye'nin yönünü Batı'ya dönmesi meselesi, toplumun üst tabakasına mensup insanların isteğinin sonucudur. Bu durum Türkiye'de Batıcılılaşmanın yukarıdan aşağıya doğru yayılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bu kimselerin örnek alınmaya uygun pozisyonlarda oluşları sebebiyle Batılı tutum ve davranışlar toplum genelinde daha kolay yaygınlaşmıştır (Özel, 1987: 153). Bununla birlikte, Osmanlı Batıcılılaşması ile Cumhuriyet dönemi sosyal değişimleri arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Osmanlı Batıcılılaşması, devletin varlığını korumak ve mevcudiyetini kurtarmak için başvurulan bir çare mahiyetindedir. Cumhuriyet dönemi Batıcılılaşma hareketleri ise Batı'ya ayak uydurma, onlarla aynı dili konuşma gayretidir. Osmanlı Devleti, kendisine bir yaşam alanı açabilmek amacıyla Batıcılılaşma siyasetini tercih etmiştir. Cumhuriyet dönemi değişimleri ise, mevcut yaşam alanına dahil olabilmek adına yapılmış faaliyetlerdir. Her iki dönemdeki gelişmeler de Batıcılılaşma ve yenileşmedir. Fakat aralarında böyle temel bir fark bulunmaktadır (Özel, 1989a: 88). Günümüze kadar gelen Batıcılılaşma sürecinde,

Türkiye’de yönetenlerin ve yönetilenlerin zihin dünyası hâlâ Batı’dadır. Batı medeniyetinin değerlerini benimsemeden yaşama imkanının olup olmadığı şeklinde bir görüşe talip olan kimse yoktur. Durum böyle olunca, Batı medeniyetinin kendi içerisinde girdiği çıkmazlar da fark edilmemektedir (Özel, 1990: 36).

İsmet Özel, günümüzde hâlâ aydınların Batılı alışkanlıkların peşinde olduklarını ve dolayısıyla da Türkiye’nin asli temayülüne bağlanmayı hiç düşünmediklerini belirtmektedir. Bu bakımdan Türkiye’de, Türkiye’nin hayat hakkını gasp eden güçlere karşı eleştirel bir bakış açısı gelişmemektedir. Türkiye’de Batılı görüş sahiplerinin Türkiye adına varmak istedikleri bir hedeflerinin olmadığını belirten Özel (1989b: 18), bunun yerli bir düşünme gerçekleştirebilecek bilinç eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Türk düşünce hayatındaki bu bilinç eksikliğinin sebebi ise Özel’e göre (1999: 47) Batılı açıklama biçimlerinin Batı’ya özgü olduğunun fark edilememesinin bir sonucudur. 1970’ler ile birlikte Batı düşünce hayatında bilimin ne ölçüde o bilimi yapan kişiye bağlı olduğuna yönelik tartışmaların olması dahi Türkiye’deki aydın açısından bir anlam ifade etmemektedir. İsmet Özel’e göre Türk aydınına efendisinin düşüncesinin keyfi olduğunu anlamak zor gelmektedir.

3.1. Uşak Mı Olacağız Öğrenci Mi?

Türkiye’nin düşünce dünyasına uşak olarak girdiğini belirten Özel (1999: 47-48) uşak olarak değil de öğrenci olarak girilebilseydi hem bu öğrenciliğin sona ereceği bir zamanın geleceğini hem de öğrenilen bilgilerin Türkiye’nin kendine mahsus düşünce sistemi içinde bir yere sahip olabileceğini düşünmektedir. Türkiye, düşünce hayatında kendi meselelerini seçmemiş, bu yüzden çarpık bir düşünce hayatı oluşmuştur. Eğer söz konusu gidişatın önüne geçilmezse ve yerli bir düşünce biçimi oluşturulmazsa bu böyle sürecektir. Çünkü uşaklıkta ne kadar kıdemli olunursa, o kadar iyi bir uşak olunur. Çok uşaklık ettiği için kimse efendi olmamıştır. Ama iyi bir öğrenci, öğrendiklerini kullanacağı alana olan hakimiyetini artırabilmekte-

dir. Bu bakımdan Özel (2013: 202) Türkiye’de Türkiye lehine, Türkiye’nin çıkarlarını önceleyecek bir fikri canlılık talep eden insanların, ister istemez 18. yüzyıldan beri Batı’da gelişmiş bilimin – ki bu bilim ister fizik isterse sosyoloji olsun – dayanaklarını, hedeflerini ve bu bilimin içerisinde geliştiği toplumsal ve kültürel şartları iyi bilmesi gerektiğini belirtmektedir. Batıcılılaşmaya ve Türk aydınına yönelik daha çok eleştirel bir düşünce içerisinde olan Özel, yine de bu gidişatın tersine döndürülebileceği bir imkândan da bahsetmektedir. İsmet Özel bu imkânı, Türkiye’nin nispi bağımsızlığına bağlamaktadır. İsmet Özel (2014a: 241-242), Türkiye’nin Tanzimat’tan bu yana yüzünü Batı’ya dönmesi ile ilgili özel bir yanının olduğunu vurgulamaktadır. Batı medeniyeti ister kaba güçle ister politik manevralarla isterse de iktisadi baskılarla olsun, Türkiye’de bir şey yapmak istiyorsa, Türkiye bunu her zaman kendi eliyle yapmıştır. Türkiye’nin bu tavırını kendi kültüründe yaralar açmış, kendi insanına zorluklar yaşatmış olsa da örgütsel olarak nispi bir bağımsızlığı muhafaza etmesine sebep olmuştur. Özel, bu durumun bütün Batıcılılaşma sürecimiz boyunca süregeldiğini ifade etmektedir. Bu bakımdan Türkiye dışında, toplumunun büyük kısmı Müslüman olan devletlerin Batıcılılaşması dış devşirmeler yoluyla meydana gelmiştir. Ancak Türkiye’de Batıcılılaşma, içteki kitlesel birikimlerin kabul ve uygulaması ile cereyan etmektedir. Aradaki fark budur. Bu bakımdan Türkiye, nasıl İslamlaşmaktan vazgeçti ise bir gün Batıcılılaşmadan da vazgeçebilme imkanına sahiptir (Özel, 2008a: 144). Bu durumun gerçekleşmesi için ise anlaşılması gereken ilk mesele, Türkiye’yi güçlü kılabilecek olan unsurların Batı’yı güçlü kılan unsurlar olmadığıdır. Tanzimat ile başlayan bu Batıcılılaşma meselesi, tersine çevrilebilir bir meseledir ve Türkiye’nin de buna ihtiyacı olduğu apaçık ortadadır. Türkiye, Tanzimat Fermanı’ndan bu yana Batı kültürü içinde nasıl biçim alabileceğine dair uzun soluklu bir tecrübe yaşamıştır. Özel, bu tecrübenin tersine de yaşanabilir olduğunu düşünmektedir. Nitekim Özel, Türkiye’nin kendi değerlerini önceleyerek ve kendi kültürel yapısından başka bir kılavuza ihtiyaç duymadan var olmasının mümkün olduğunu vurgulamış, hatta bu tecrübenin tersine yaşanması-

nın Türkiye'nin esenliği için gerekli olduğunun altını çizmiştir.

Sonuç

İsmet Özel düşüncesinin Türk sosyolojisinde yerlilik tartışmaları bağlamında değerlendirmeye açılması, yerli sosyolojimize dair bilgilerimizi ve iddialarımızı genişletmek, yeni sorular sormak ve yeni fikirler üretmek anlamına gelmektedir. İsmet Özel, çalışmalarında her ne kadar bir bilim olarak sosyolojiye özel bir yer vermese de kendi metinlerini ele alış biçimi, ilgilendiği konulara yaklaşımı, tarihi ve kültürel unsurları ön plana alarak açıklamalar yapması, görüşlerinin sosyolojik bir yorum olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu bakımdan Özel'in siyasi, politik ve ideolojik fikirleri sosyolojik bir zeminde değerlendirilmeye uygundur. Aynı zamanda Özel'in görüşlerinin böyle bir çerçeve içerisinde gündeme getirilmesi, Türk sosyolojisinde bir gelenek oluşturma, bu geleneği devam ettirme, çeşitlendirme ve güçlendirme çabasının da bir ürünüdür.

İsmet Özel'in görüş ve fikirlerinin yerlilik tartışmaları kapsamında değerlendirilmesi, bizzat kendisinin çalışmalarının mahiyeti sebebiyledir. Özel'in ilk düzyazı eserinden, kurucusu ve hâlen fahri genel başkanı olduğu İstiklal Marşı Derneği'nin web sitesinde haftalık yazdığı yazılara kadar tüm metinleri yerli bir bakışın ürünüdür. Dahası, İsmet Özel'in yerlilik anlayışı yalnızca düşünsel bir alanda kalmamış, fiiliyata, bizzat hayatına da yansımıştır. Bunun bizatihi tezahürü ise gerek 1963 yılında sosyalist dünya görüşünü benimserken Türkiye İşçi Partisi'ne kaydolması gerekse de Türklük düşüncesine yönelik yoğun çalışmalarının ardından 2007 yılında kurduğu İstiklal Marşı Derneği'dir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları bağlamında burada değinilmeyen fakat İsmet Özel'in yerlilik anlayışını çeşitlendirebilecek bazı alanlar da vardır. Bu alanlar arasında dünya sistemi, bu sistemin kuruluşu, Batı medeniyeti, bu medeniyetin yaratılması ve işleyişi, dünya sistemi ile küfür düzeninin ilişkisi, “Amerikanlaşmak yahut Türkleşmek” söylemi sayılabilir. İsmet Özel'in bu kavram ve temalar etrafında geliştirdiği fikirleri de hiç şüphesiz

onun yerlilik düşüncesinin dayanaklarını oluşturmakta ve bu bakımdan özenle üstünde durulması gereken meseleleri işaret etmektedir. Bu meseleler, yine yerlilik bağlamında değerlendirilebileceği gibi sosyolojik bakış açısıyla ele alınabilecek başka çalışmaların konusu olmaya da uygundur.

Kaynakça

- Bardakçı, M. (Ağustos 11, 2012). İsmet Özel ve Murat Bardakçı “Müslüman Türk” Tartışması.
<https://www.youtube.com/watch?v=SrVGYOeQ0eg&t=1s> adresinden 16.11.2023 tarihinde erişildi.
- Bergen, L. (2015). *Kalın Anadoluculuk: İsmet Özel'e Bir Cuma Mektubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (1990). İsmet Özel Üzerine. *Defter*, 15, 91-96.
- Eğribel, E. (2011). Toplumsal Değişime Mi Toplumsal Çözümle Mi? E. Eğribel ve U. Özcan (Ed). *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişim* içinde (ss. 119-128). İstanbul: Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2011). İkinci Kuşak Türk Sosyologlarında Toplumsal Değişim Anlayışı: 1923-1945 Dönemi. E. Eğribel ve U. Özcan (Ed). *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişim* içinde (ss. 139-148). İstanbul: Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2019a). Kemal Tahir Düşüncesinde Yerliliğin Sosyolojik Dayanakları. *Sosyologca*. (9)17, 60-70.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2019b). *Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram, Uygulama, Sosyalizm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2020). *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu Batı Çatışması*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2021). Türk Sosyolojisinde Toplumsal Değişim Konusunun Değerlendirilmesi Üzerine. *Sosyologca*, 22, 139-150.
- Kızılcılık, S. (2011). Türkiye’de Sosyal Değişim Olgusuna Batı Sosyolojisinin Değişim Teorileri Dışında Bakmak ya da Kemal Tahir ve

Baykan Sezer'den Hareketle Yeni Bir Sosyal Değişme Teorisi İnşa Etmek. E. Eğribel ve U. Özcan (Ed.) *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme* içinde (ss. 149-209). İstanbul: Kitabevi.

Küçükömer, İ. (1994). *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Odacılar, A. (2022). *Türkiye'deki İslamcı Düşünüşte Bir Nebavit: İsmet Özel Ontoloji Üzerinden İslamcılık*. [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Özcan, U. (2003). Kemal Tahir'in Soruları ve Sorgulama Biçimleri Üzerine, E. Eğribel ve U. Özcan (Yay. haz.) *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına* içinde (ss. 87-95). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.

Özel, İ. (1987). *İrtica Elden Gidiyor*. İstanbul: İklim Yayınları.

Özel, İ. (1989a). *Cuma Mektupları I*. İstanbul: Çıdam Yayınları.

Özel, İ. (1989b). *Cuma Mektupları II*. İstanbul: Çıdam Yayınları.

Özel, İ. (1990). *Cuma Mektupları III*. İstanbul: Çıdam Yayınları.

Özel, İ. (1992). *Cuma Mektupları V*. İstanbul: Çıdam Yayınları.

Özel, İ. (1995). *Waldo Sen Neden Burada Değilsin*. İstanbul: Şule Yayınları.

Özel, İ. (1999). *Taşları Yemek Yasak*. İstanbul: Şule Yayınları.

Özel, İ. (2003). *Çatlıycak Kadar Aşkî*. Adam Yayınları.

Özel, İ. (2008a). *Toparlanın Gitmiyoruz I*. O. Özbahçe (Yay. haz.). Ankara: Ebabil Yayıncılık.

Özel, İ. (2008b). *Toparlanın Gitmiyoruz II*. O. Özbahçe (Yay. haz.). Ankara: Ebabil Yayıncılık.

Özel, İ. (2008c). *Toparlanın Gitmiyoruz III*. O. Özbahçe (Yay. haz.). Ankara: Ebabil Yayıncılık.

Özel, İ. (2012a). *Desem Öldürürler Demesem Öldüm*. İstanbul: TİYO.

Özel, İ. (2012b). *Bir Akşam Gezintisi Değil Bir İstiklal Yürüyüşü I*. İstanbul: TİYO.

Özel, İ. (2013). *Bir Akşam Gezintisi Değil Bir İstiklal Yürüyüşü II*. İstanbul: TİYO.

Özel, İ. (2014a). *Sorulunca Söylenen*. İstanbul: TİYO.

Özel, İ. (2014b). *Üç Zor Mesele*. İstanbul. TİYO.

Özel, İ. (2015). *Faydasız Randevu*. İstanbul: TİYO.

Sezer, B. (1998). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.

Sezer, B. (2004). Doğu – Batı Ayrımı. *Doğu Batı*, 2, 37-44.

Topçu, N. (2020). *Ahlak Nizamı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, N. (2022). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, N. (2023). *Yarıncı Türkiye*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tüzer, İ. (2012). *İsmet Özel Şiire Damutılmış Hayat*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Yurtsever, H. (2016). *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980*. İstanbul: Yordam Yayınları.

Yusuf, S. (2005). *Bir Masal İsmet Özel'i*. İstanbul: Şule Yayınları.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydüğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).

2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).

3. Makalenin tamamının Abdulkadir **İnce** tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Abdulkadir İnce, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

A Poet's Contribution On The Debate On Indigeneity In Turkish Sociology: İsmet Özel's Understanding Of Indigeneity

Abdulkadir İNCE

İsmet Özel (1944 -), one of Turkey's leading poets, entered the Turkish literary world with his poems in the 1960s. İsmet Özel, who began to produce prose works in the second half of the 1970s, expressed his views on social issues in his columns, essays and conferences. İsmet Özel has produced ideas on a wide range of areas, from Turkey's social structure to its historical and cultural characteristics, from its position in world history to the policies implemented in current politics. In this study, based on İsmet Özel's columns, prose texts, conferences and speeches, a discussion on Turkish society, Turkish history and culture, Westernization and Turkey's position in the face of Westernization is conducted. From this point of view, Özel's unique understanding of locality is opened to discussion and Özel's political and political thoughts, which are mostly kept on the agenda by literary circles, are analyzed on a sociological ground. In this respect, İsmet Özel is an important figure who is known for his identity as a poet, but draws attention with his statements on Turkish society, Turkish political history and the Westernization of Turkey. Therefore, in this study, İsmet Özel's political and political views, his criticisms of Westernization and his comments on Turkish society will be evaluated in the context of "indigeneity" in Turkish sociology. In its simplest form, indigenouness represents an understanding that social phenomena should be handled within the framework of the historical accumulations and cultural values of the society in which they take place. As a result of the study, it has been determined that the evaluation of İsmet Özel's views and ideas within the scope of the debate on indigenouness is due to the nature of his work itself. All of Özel's texts, from

his first prose work to the weekly columns he continues to write today, are the product of an indigenous perspective. Moreover, Özel's understanding of indigeneity did not only remain in the intellectual sphere, but was also reflected in his personal life.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Batı'da Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne Kadar İnsan Doğasındaki Yaklaşımların ve Devletin Kökeninin Dönüşümleri Üzerine Bir İnceleme

Mehmet Akif Doğan¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 30. 04. 2024
Kabul: 28. 05. 2024
Online Yayım: 29. 05. 2024

Anahtar Kelimeler:

Devletin Kökeni
İnsan Doğası
Devlet-Birey İlişkisi

Kaynak Gösterimi

Doğan, Mehmet Akif. (2024). Batı'da Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne Kadar İnsan Doğasındaki Yaklaşımların ve Devletin Kökeninin Dönüşümleri Üzerine Bir İnceleme. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 163-193. doi.org/10.54838/bilgisosyal.1476305

Özet

Batı'daki devlet olgusunun Antik Yunan Dönemi'nde geliştiği ve Aydınlanma Dönemi'ne kadar devletin hem ontolojik hem de epistemolojik olarak bireye göre daha öncelikli bir üst amaç olarak değer gördüğü söylenebilir. Bu çalışma, Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne kadarki süreçte Batı'da devletin kökeni ve değişimlerinin insan doğasına olan yaklaşımları nasıl etkilediği ve bireye atfedilen siyasal rollerin nedenselliğini Hermenötik yöntemle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu minvalde, sonuç kısmında bahsi geçen tarih aralığında devlet-birey ilişkilerinin geçirdiği evreler ve ne tür bir etkileşimde olduğu Hegel'in *moralität* ve *sittlichkeit* kavramları aracılığıyla yorumlanmıştır.

1 Sorumlu Yazar: Mehmet Akif DOĞAN, Doktorant, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, peoplefromz@ gmail.com, ORCID: 0000-0002-6458-061X

RESEARCH ARTICLE

A Study on the Transformations of Approaches of Human Nature and the Origins of the State in the West from Ancient Greek to Enlightenment

Mehmet Akif Doğan¹

Abstract

It can be said that the phenomenon of state in the West developed in the Ancient Greek Period and until the Enlightenment, the state was valued both ontologically and epistemologically as a higher purpose with priority over the individual. This study aims to examine how the origin and changes of the state in the West from the Ancient Greek Period to the Enlightenment Period affected the approaches to human nature and the casuality of the political roles attributed to the individual with the hermeneutic method. In this respect, in the conclusion, the phases of state-individual relations in the aforementioned historical interval and the kind of interaction they have undergone are interpreted through Hegel's concepts of *moralität* and *sittlichkeit*

ARTICLE INFO

Submitted: 30. 04. 2024

Accepted: 28. 05. 2024

Published Online:
29. 05. 2024

Keywords:

Origin of the State
Human Nature
State-Individual Relationship

To cite this article

Doğan, Mehmet Akif. (2024). A Study on the Transformations of Approaches of Human Nature and the Origins of the State in the West from Ancient Greek to Enlightenment, Bilgi Journal of Social Sciences, 26 (1), 163-193.
doi.org/10.54838/bilgisosyal.1476305

1 Corresponding Author: Mehmet Akif DOĞAN, PHD candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Political Science and Public Administration, peoplefromzion@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6458-061X

Giriş

Yaklaşık olarak on bin yıl önce açığa çıkan tarım devrimi ile birlikte insanoğlu avcılık-toplayıcılık hayat tarzından düzenli olarak yerleşik hayata geçmiştir. Yerleşik hayat ise beraberinde bazı temel gereklilikleri doğurmuştur. Bu gerekliliklerden en önemlilerinden biri de siyasal düzendir. Siyasal düzen denildiğinde toplumların ya da toplulukların ekonomisinden kültürüne yaşamın hemen hemen her alanını kapsayan pratiklerin ve değerlerin düzenlenmesi anlaşılabilir. Bu, yine de, aynı zamanda her siyasal düzenin bir devlete ihtiyaç duyduğu anlamına gelmemektedir. M.Ö. özellikle Mezopotamya bölgesindeki Doğu toplumlarındaki kabile tipi yönetimler buna örnek olarak gösterilebilir. Devlet olarak tanımlanan olgunun ise birkaç bin yıl önce açığa çıktığı söylenebilir (Claessen ve Skalnik, 1993: 3). Devletin açığa çıkması ve beraberindeki gelişmelerin temel öznesi olan insan doğasının da devlet olgusunun hem ontolojik hem de epistemolojik olarak değişime uğramasıyla birlikte farklı biçimlerde açıklanmasına ve değer atfedilmesine neden olduğu söylenebilir.

Buna göre, Pre-Sokratik Dönem ile birlikte Antik Yunan Dönemi'nde insan eğer vergi veren özgür erkek bir bireyse yurttaş olabilmektedir. Kadınlar ve köleler ise yurttaş değildir ve bu nedenle siyaset üretme süreci içinde bulunamazlar. Bu, bahsi geçen dönemde ister yurttaş olsun ister kadın ya da köle olsun bireyin ancak devlet gibi aşkın bir amaç için var olduğunu; 'varoluş gayesi' nin bireyin mutluluğundan ziyade devletin¹ varlığının devam ettirebilmesini ifade eden transendental bir siyasayı ifade etmektedir. Döneme hem akademik hem de pratik siyasal hayatta damgasını vuran en önemli düşünürlerden olan Platon ve Aristoteles'in insan doğası açıklamaları da insan varlığının ancak devlete hizmet etmek gibi 'ezoterik' bir amaçla sahip olduğu yönündeki eklektik paradigmatları da bunu doğrulamaktadır. Ancak ne var ki, Doğu'dan gelen saldırılar neticesinde Antik Yunan siyaset devletleri çöküntüye uğramış ve hem siyasal kültürleri hem de pratikleri Doğu'nun değerleri ile etkileşime girmiştir. Buradan hareketle, bir yandan Roma Cumhuriyeti düşünürleri olarak Stoacı'lar bir yandan ise Hellenistik Dönem' in düşünürleri ortaya insanın siyasal hayattaki rolüne ilişkin daha yeni insan doğası yaklaşımları getireceklerdi.

¹ Devletin yeni tip bir siyasal örgütlenme biçimi olduğunu; bunun yanı sıra Antik Yunan Dönemi'ndeki polislin modern biçimiyle devletin kökenlerini yansıttığını belirtmekte fayda vardır.

Antik Yunan Dönemi' nin hemen ertesi bir döneminden Ortaçağ' a kadar insan görece kısa süreli de olsa vargısal bir biçimde ne sadece yurttaş olarak ne de sadece bir dinin üyesi olarak değer görmeyecek; fakat Epikuros ve Stoacı filozoflar gibi düşünürlerce o (insan) yalnızca doğanın sunmuş olduğu özniteliği ile özgür bir birey olarak tanımlanacaktı. Bu minvalde, Roma Cumhuriyeti'nin Hıristiyanlık dinini resmi din olarak kabul edip Avrupa'nın hızla Hıristiyanlaşması ile birlikte doğanın özgür bireyi artık Tanrı'nın egemenliğindeki doğası gereği günahkâr bir varlıktan başka bir şey değildi. Yurttaşlık ya da doğanın özgür bireyi olmayan bir tarihte ise siyasal iktidarın ilahi siyasetin elinde olması ise kaçınılmaz oldu ve 5. Yüzyıl'dan 12. Yüzyıl'a kadar devlet Batı'da Tanrı'nın yeryüzündeki insanların siyasal düzenlerini devam ettirebilmeleri için Kilise'nin tasarrufunda olan ve kutsal bir niteliği olmayan olgudan başka bir şey olmadı. Martin Luther, Ockham'lı William ve Aquinolu Thomas gibi teolojiyi pratik siyasetin alanından ayırmak isteyen düşünürlerin hem düşünsel hem de pratik devrimleri sonucunda hem kamusal yaşama hem de vargiya dair vahyin yerini tamamen akıl almaya başladı ve Aydınlanma Dönemi'ne giden yollar 'kalıcı' biçimde döşendi. 'İnsan' bir kader olarak değil fakat bir birey olarak Helelistik Dönem' deki doğanın özgür insanından daha çok akılcı özgür bir insan olarak kabul edilmeye başlandı.

Bu minvalde, tarihe bakıldığında, tarihsel pratiklerin aktörleri olan kilise, siyasal iktidar, halk ve akademi (filozoflar) tarafınca insan doğasının nasıl bir yapıda olduğu ve neleri gerektirdiğine dair uzlaşılmış ortak bir kanaatin olmaması onun devlete atfedilen değere ve gerekliliklere göre şekillendiğini açığa çıkarmaktadır. Bu olgu kimi zaman tarih içinde siyaset sahnesinde insanı 'özgür' bir birey olarak tanımlamışken kimi zaman ise devletine olan bağlılığı olmadan hiçbir anlamı olmayan bir yurttaş olarak tanımlamıştır. Bu çalışma ise insan doğasına getirilen yaklaşımların ve devletin kökenlerinin geçirdiği bazı önemli evrelerin Batı'da Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne kadarki süreçteki nedenlerini ve sonuçlarını çalışmanın sonuç bölümünde Hegelci bir okuma ile Hermenötik bir yöntemle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu inceleme, Batı'da devletin kökeninin ne olduğuna ve Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne kadarki süreçteki değişimlerinin nedenlerine dair yaygın biçimde sorulan bir soruyu insan doğası açıklamaları ve insana atfedilen 'siyasal değer' üzerinden iktidarların nasıl el değiştirdiği ve iktidarlar arasındaki siyasal mücadele üzerinden yapılacaktır.

1. Antik Yunan'da Devlet ve İnsan Doğası: Devlet/Polis Organiktir, Birey Devlet/Polis İçin Vardır

Siyaset bilimi ve daha spesifik olarak siyaset felsefesi alanına ait kavramların ve teorilerin temelleri yaklaşık olarak üç bin yıl önce Antik Yunan'da atılmıştır. Bunun en temel sebeplerinden birinin Doğu'da daha önce kulaktan kulağa aktarılarak var olan 'sözel' bilginin, ekseriyetle felsefenin, Antik Yunan'da yazılı hale getirilerek sistemleştirilmesidir¹ (Russ, 2015: 9-12). Buna bağlı olarak, bu gelişme, bilginin yazıya dökülmesi aracılığıyla bilginin daha çok insana ulaşabilmesine ve dolayısıyla da bilginin daha fazla çeşitlilikte mantıkla yorumlanıp işlenebilmesine ve nihai olarak bilginin sistemleşmesine olanak sağlamıştır² (Roberts, 2004: 59). O halde, siyaset bilimi ve daha spesifik olarak siyaset felsefesi ve siyaset felsefesinin bir inceleme konusu olarak devletin kökeni ve insan doğası olgularına kavramsal ve teorik bir tez için Antik Yunan'dan başlamak önem arz etmektedir. Bu minvalde, sistemleştirilmiş bilgi açısından, Antik Yunan'ın temel özellikleriyle birlikte Platon ve Aristoteles ana başlıkları üzerinden bakmak yeterli gibi gözükmektedir.

Devlet isimli eserin Platon'un hocası olduğu bilinen Sokrates'in etrafındaki insanlarla yaptığı diyaloglardan oluştuğu bilinmektedir. Bu, Platon'un devlet teorisinin Sokrates'in 'felsefi' düşüncelerinden ve dolaylı olarak da yöneminden etkilendiğini açıkça göstermektedir. O halde, Sokrates'in sadece siyaset felsefesi değil, aynı zamanda felsefenin diğer alanlarına dair olan tezlerinin de Platon'un devlet teorisinde etkisinin olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak, dahası, 'Akademik' ya da 'bilimsel' olarak, herhangi bir alana dair oluşturulan tezlerin felsefenin tüm kapsayıcılığını barındırması, esasında, Antik Yunan Dönemi'nin en önemli özelliklerinden biridir. Bu, özellikle, Sokrates ve Platon'un devlet teorilerinde devletin ne olduğu ve nasıl

¹ Bilginin Antik Yunan'da sistemleştirilmesine dair daha spesifik bir bilgi olarak Thales'in bir çok felsefeci ve bilim insanı tarafından ilk filozof kabul edilmesi önemlidir. Thales'i ilk filozof yapan özellik ise onun bilgiyi mitlerden ve dinlerden ayırarak ayrı bir sahada daha sistematik ve daha bilimsel olarak kabul etmesidir. (Ayrıca bkz. Roochnic, Presocratics, 2004: 12-13.)

² Antik Yunan Dönemi'nin bilimsel bilginin temellerinin atıldığı dönem olmasıyla ilgili ayrıca bkz. Zeller, 2019: 29-33.

olması gerektiğinin bilgi felsefesinin merkezinde yer almasıyla açıklık kazanmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Platon'un bilgi kuramı (felsefesi) onun devlet kuramını açıklamada oldukça önemlidir. Buradan hareketle, Platon'un bilgi kuramı, bilginin felsefi olarak iki önemli fraksiyonundan 'Mağara Alegorisi' ne uzanan 'seçkinci' ve 'metodik' bir versiyonunu ifade etmektedir. Bilgi, Platon'a göre 'görülen dünya' ve 'kavranan dünya' olarak karakterize edilmiş, a posteriori olmaktan çok, a priori temellere dayanmaktadır. Görülen dünya ve kavranan dünya, esasında, Platon'da bilincin bilgiye ulaşabilme kapasitesini ifade etmektedir. Buna göre görülen dünyada cisimlerin gölgeleri, sudaki ya da parlak cisimlerdeki yansımaları ve kopyaları algılabilmektedir. Kavranan dünyada ise nesnelere ait varsayımlardan kavramlara ait ilkeler dünyasına dair algıya ulaşılmıştır (Platon, 2014: 226-228). Platon'a göre en üst bilgi kavranan dünyada aklın kendiliğinden diyalektik yetisiyle vardığı bilgidir ve düşünür bu tür en üst bilgiye ancak 'mağara alegorisi' ile anlattığı filozofların varabileceğini ifade eder (Platon, 2014: 231-234). Bu, Platon'da devlet yönetiminin yönetimin en önemli dört gerekliliği olduğunu varsaydığı *bilgelik*, *yiğitlik*, *cesaret* ve *ölçülülük* yetilerini en üst bilgiye ulaşabilme kapasitesi ile kazanabilmiş filozofların elinde olması gerektiği anlamına gelmektedir.

Platon devlet yönetimini filozoflara verirken toplumu 'mayalar mitosu' aracıyla üreticiler, askerler ve yöneticiler olarak katı bir biçimde üç temel sınıfa böler ve bir sınıftan diğer sınıfa geçişi doğru bulmaz. Bu, temel olarak, toplumsal iş bölümünde herkesin ancak kendi işini yapması gerektiğini ifade eden bir tür siyasal düzen doktrinini ifade etmektedir. Bu siyasal düzen doktrinini mayalar mitosu ile açıklanan bir tür 'bilinç sınıflaması' ile desteklenirken, herkesin kendi sınıfında kendi işini yapması gerektiğine dair bir tür 'kendiliğinden' ikna edici 'organik' siyasal karakter kazanmaktadır (Strauss ve Cropsey, 2022: 67). Böylelikle, Platon esasında pratikte bozulmamaya yönelik daimi bir istikrar kazanmış bir devlet teorisi ortaya koymak istemektedir. Geline bu noktada, devlet-birey ve toplum ilişki ağı içinde en ayırt edici özellik bireyin yani Antik Yunan terminolojisi ile yurttaşın polisine kendisine kazandırdığı siyasal kimliği dışında bir değerinin olmadığı ve ancak polis içinde polisin amacı ve değerleri ile bir anlam kazanmasıdır. Sonuç olarak Platon'da devlet, bilgi kuramı (felsefesi) temelinde 'doğal' bir biçimde gelişen ve işleyen organik bir yapıyı ve böylelikle de yurttaşın erekbilimsel varoluşunun bu doğal / organik siyasal yapıda anlam

kazandığını ifade etmektedir. Devleti bireyin bir tür 'aşkın amacı' olarak niteleyen bu Antik Yunan siyasal geleneğinin Platon'un öğrencisi olan Aristoteles'te de küçük bazı değişikliklerle devam ettiği söylenebilir.

Aristoteles, *Politika* isimli eserinin hemen ilk sayfalarında açık bir şekilde devletin doğasına ilişkin açıklamalarda bulunur. Onun devletin doğasına ilişkin açıklamalarını anlamak için onun doğayı nasıl yorumladığını anlamak oldukça önemlidir. Doğa, Aristoteles'e göre en başında şeylerin 'çift' varoluşuyla bir yaratım ve devinim içindedir. Buna göre, erkek dişi ile yönetilen ile ya da efendi köle, ya da tam tersi biçimde (yani köle efendi ile vs.) , anlam kazanmaktadır. Doğa kendi varoluş ve devinimini kapsadığı *şeylerle* birlikte çift oluş ya da zıtlık ile sürdürmektedir. Aristoteles'e göre bu zıtlık ve çift oluş durumu doğal yasanın temel prensiplerinden biridir ve bu durum, bir şeyin karşı cinsine ya da zıttına doğal ya da bilinçli bir şekilde ilgisizliğini değil; tam tersine ona olan ihtiyacını ifade etmektedir (Aristoteles, 2016: 10).

Bu, yönetilen ile yönetenin, efendi ile kölenin, dişi ile erkeğin birbirlerini tamamladıklarını ve biri olmadan ötekinin deyim yerindeyse aciz kaldığını ifade etmektedir. O halde, bu birbirini tamamlayan çift olma durumu tamamen doğaldır. Bu Aristoteles'te devletin doğal ya da organik olduğunu işaret eden temel doğa prensiplerinden biridir. Bu doğal ilke, devletin kökenine ve doğasına ilişkin bir açıklamada doğadaki *şeylerin* çift olmasından nihai sonucuna uzanan 'tümevarımcı' bir okumayı ifade etmektedir. Buna göre, erkek ile dişin birleşmesi sonucu aile, ailelerin birleşmesi sonucu köy doğar. Aynı sütten beslenenler¹ ve köyün en yaşlı üyesi ise yönetici sınıftan sayılabilirken, Aristoteles, krallıklar ve diğer yönetim biçimlerine ve aralarındaki farklara ayrıca vurgu yapmayı amaçlamaktadır (Aristoteles, 2016:11).

Çiftlerden aile ailelerden köylerin kurulması Aristoteles'e göre son derece doğal ve kaçınılmaz bir süreçtir. Bu süreci doğal yasa haline getiren temel ilke ise insanın hem karşı cinsine ya da zıttına (erkeğin dişiye ya da dişinin erkeğe; efendisinin köleye, ya da kölenin efendisine; yönetilenin yöneticisine ya da yöneticinin yönettiğine) hem de aile, sülale ya da köy gibi insan topluluklarının birbirlerine duyduğu doğal ihtiyaçtır (Aristoteles, 2016:

¹ İbn-Haldun, Aristoteles'in aynı sütten beslenme ile yönetim arasında kurduğu ilişkiyi 1300'lü yılların sonunda, *Mukaddime* isimli eserinde Aristoteles'ten bağımsız bir biçimde *Asabiye* kavramı ile yeniden şekillendirecektir. Bkz.Mukaddime.

10). Bu, Aristoteles'in insanı siyasal bir hayvan olarak açıklamasındaki temel prensiptir (Strauss ve Cropsey, 2022: 159). Aristoteles'in mantığı ile bu temel prensip nihai olarak en üst amaca doğru devinen ve varoluşsal bir anlam kazanan bir *nous*'a dönüşür¹: Devlet.

Bu noktada devlet/polis (ya da herhangi bir siyasal topluluk), doğal bir devinimle ilerleyen bu süreci insan yetileri ve varoluşu ile birlikte en üst karakterine ulaştıran cisimleşmiş nihai bir duraktır. O halde, Aristoteles'in devlet ve insan doğasına ilişkin tümevarımcı yöntemi tikelden tümele ya da parçadan bütüne giden bir siyasal tabloyu açığa çıkarmaktadır. Bu tablo, Aristoteles'te nihai ve en üst amaç olarak devletin kendini meydana getiren parçalarından ve süreçlerinden kristalize edilmiş bir siyaset üretme biçimini ifade etmektedir. Antik Yunan siyasal anlayışının en önemli özelliklerinden biri olan *yurttaş devlet/polis için vardır ve onun içinde anlam kazanır* anlayışı Aristoteles'çi siyasal düşüncenin nihai amaca doğru doğal devinim ilkesi ile de yeniden açığa çıkmaktadır. Bu 'antik' izlek, Aristoteles'te, efendi-köle ilişkisinin doğal yasayla doğallaştırılmasından devletin *uyruklarına* karşın en üst amacı ifade etmesine kadar metodolojik ve epistemolojik olarak korunmaktadır.

2. Antik Yunan'da Yurttaş Kimdir? Polis Neyi İfade Eder?

Antik Yunan'ın hem bir dönem olarak hem de bir coğrafya olarak siyaset bilimi, siyaset biliminin devlet, adalet, toplum ve özgürlük gibi temel kavramları için ve bunlara dair hem pratik hem de teorik tecrübeleri için merkezi rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir (Roberts, 2004: 46). Antik Yunan bu anlamda, hem tiranlığın hem de demokrasinin, hem özgürlüğün hem de anti-özgürlüğün, Thales'ten Aristoteles'e hem bilgelerin hem de 'sıradan' halkın ve aynı zamanda, görece, hem bireyciliğin hem de devletçiliğin bir arada görülebildiği bir dönem ve coğrafyayı ifade etmektedir. Bu genel bilgiler ışığında, Antik Yunan'ın en karakteristik özelliklerinden birinin kendi dönem ve coğrafyasına özgü olan *Polis* ve *Yurttaş* kavramlarının olduğu söylenebilir (Ağaoğulları, 2011: 22) Buradan hareketle, öncelikle polislin neyi ifade ettiği ve tam olarak ne olduğu incelenmelidir. Fakat ne var ki, polisi tam anlamıyla anlamak ve 'kesin' cümlelerle bir tanımlama getirmek oldukça güçtür. Ağaoğulları'nın ifadesiyle (Ağaoğulları, 2011: 21), "*Adeta*

¹ Ayrıca belirtmekte fayda vardır: Bireyden devlete giden bu doğal ama kutsal 'sonuçcu' süreç, Hegel'in *Geist* nosyonu, kısmen, hem metodolojik hem de ontolojik benzerlikler taşımaktadır.

görünmez bir el, 'anlaşılmaz bir biçimde' siyasal düşüncenin başlangıç noktasına polisi yerleştirmişdir. Ama aynı ölçüde anlaşılmaz olan ise, en başa yerleştirilen bu kavram üzerinde herhangi bir uzlaşmanın da bulunmamasıdır. Bu nedenle kavram, siyasal düşünce içinde farklı biçimlerde okunmaya hep açık olmuştur."

Polisin anlaşılması adına öncelikle *kent devleti* ve *şehir devleti* kavramlarının incelenmesi önem arz etmektedir. Buna göre, kent daha çok mekânsal ve sosyo-ekonomik ilişkiler ağının bileşimini ifade ederken, şehir ise daha genel anlamda ve daha geniş bir coğrafyada uygarlaşma ile birlikte bir tür kültürel ve siyasal paradigmayı, yayılımı ya da bileşimi ifade etmektedir (Ağaoğulları, 2011: 22). Bu, esasında şehir kavramının daha genel anlamda ve daha geniş coğrafyada daha kapsayıcı bir kavram olduğunu gösterirken; kent kavramının ise bu karakterler açısından daha özgül bir biçimini ifade etmektedir. O halde, Ağaoğullarının da belirttiği gibi (Ağaoğulları, 2011: 22), polisi bir kent devleti olarak kabul etmek görece daha yerindedir.

Literatürde *Homerik Çağ* (İ.Ö. XII – VIII.) olarak adlandırılan dönemde, Antik Yunan coğrafyasında ekonomik hayat kısmen herkesin (genel itibarıyla köylülerin) toprak sahibi olduğu bir tarım ekonomisine dayalı iken; ticaret ve para ekonomisinin gelişmesiyle hem siyasal hem de ekonomik olarak önemli değişiklikler meydana gelmiştir. En önemli değişikliğin köylülerin aristokrasi sınıfı aracılığıyla gelişen para ekonomisi ve ticaretten dolayı tarım ekonomisinin değerinin azalması ve dolaylı olarak topraklarını kaybetmeleri nedeniyle kentlerde aristokrasi ve tüccar sınıfının birer 'ücretli' çalışan haline gelmesidir. Bu yeni gelişme Antik Yunan'da ticaretin ve para ekonomisinin hâkim olmaya başladığı bölgelerde polisleri doğuran en önemli özelliktir (Şenel, 1995: 123 - 124). Polisler gelişme düzeylerine göre kendine bağlı kırsal alanlarla birlikte farklılıklar barındırmaktaydılar. Buna göre, gelişmiş bir poliste birçok malın ticaretinin yapıldığı gelişkin bir pazar, kent meydanı denilebilecek insanlar arası diyalogun merkezi olan bir *agora*, eğitim merkezi olarak *gymnasiona* ve hem dini ritüellerin hem de kültürel gelişmenin bir ögesi olarak tiyatrolar bulunmaktaydı (Ağaoğulları, 2011: 27).

Polisin siyasal yapısına bakıldığında, *Dorlar'dan Sparta'ya* kadar olan kabile tipi yönetimin egemen olmasından sonra siyasal ve toplumsal kurumların aynı soydan gelme karakteristiğinden ziyade başka şekilde değiştiğini söylemek mümkündür. Ekseriyetle, Atina'da yurttaşlığın dört ana gruba (sınıfa) ayrıldığı söylenebilir: toprakların büyük bir kısmını elinde tutan ve

aynı soydan gelenler olarak kısmi bir ayrıcalığa sahip olan aristokratlar, zamanında topraksızlaşarak mülksüzleşmiş ‘emekçiler’, tüccarlar ve çiftçiler (Ağaoğulları, 2011: 43). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu dört sınıfın yurttaşlık vasfına sahip insanlara ait olmasıdır. Dolayısı ile kadınlar ve köleler bu sınıflardan hiçbirine ait sayılmamaktadır. Buradan hareketle, yurttaşlar ve yurttaş olmayanlar arasındaki ayrımı incelemek ve anlamak bir bakıma Antik Yunan’ı ve daha spesifik olarak da polisi anlamaktır.

Demokrasi ve özgürlük kavramlarının hem merkezi hem de ‘başat’ rol oynadığı Antik Yunan’da, esasında, bu iki kavramın ‘yurttaşlar sınıfı’ olarak nitelendirilebilen bir sınıfa ait olduğu oldukça önemli bir detaydır. Bununla ilgili olarak, yurttaş olabilmenin iki temel ‘yeti’ ye dayandığı söylenebilir: Biri özgür olmak diğeri de vergi veriyor olabilmek ve dahası, eklemek gerekirse, her iki özelliğe sahip bireylerin yurttaş sayılıp yönetime katılabilme haklarının olduğu söylenebilir. Ancak, yine Ağaoğulları’nın (Ağaoğulları, 2011: 43) ifadesiyle; Atina’da özgür olmak köle olmamak anlamına gelmemektedir; kabul görmeyen kabileler ve barbarlar köle olmadıkları gibi özgür de değillerdi ve dolayısıyla yurttaş da olamamaktaydılar. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Atina’da kime insan, kime köle ve kime yurttaş denildiğidir. Bu temel fark Antik Yunan siyasal yapısının ve düşüncesinin hem epistemolojik hem de ontolojik temelini açığa çıkarmaktadır.

En başında belirtmek gerekir ki, Antik Yunan’da insan denildiğinde anlaşılması gereken şey yurttaşlardır. Bu, yalnızca yurttaş olabilenlerin insan kategorisinde değerlendirildiğini göstermektedir (Ağaoğulları, 2011: 45). Ancak ne var ki, Aristoteles ve Platon başlıklarında da değinildiği gibi, polis ya da kent devletleri Antik Yunan’da ulaşılmış – ya da ulaşılmaması gereken – en üst amacı ifade ederken; Yurttaşlar her ne kadar köle olmayıp yönetime katılabilen özgür bireyler olsalar da esasında polisin ‘ruhundan’, polisin işleyişi ve kurallarından, polisin ‘üst’ amacından daha değerli değillerdir. O halde, yurttaşı yurttaş yapan polisin bizzat kendisidir; yurttaş polis varsa ya da polis içinde yurttaştır; polisin olmadığı mekan ve zamanda yurttaş, deyim yerindeyse ‘hiç kimse’dir. Köleler ve kadınlara gelince, kölelerin efendilerinin bedeni ve canı ile bir malı olduğu, kadınların ise bedenlerinin dahi ‘kötü’ olarak nitelendirilmesi dolayısıyla örtünerek sokakta gezmesi gerektiği kadar değersizleştirildiği görülmektedir (Ağaoğulları, 2011: 43-46).

Bu minvalde, Makedonya Krallığı’nın *polisteri* işgal etmesinin ardından, Antik Yunan Dönemi’nin izleri ile birlikte açığa çıkan Helenistik Döneme

gelindiğinde insan doğasının ve siyasal anlayışın Antik Yunan Dönemi'nde olduğu gibi tüm özneliliğiyle devlete bağlı ve 'devletsiz' ya da 'polissiz' önemsiz olan bireyin kendi *iradesiyle* daha özgür bir konuma yerleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. 'Büyük' Makedon işgali ile birlikte Antik Yunan sürekli olarak doğudan göç almaya başlamış ve 'yeni' Antik Yunan coğrafyası bundan böyle Doğu'dan gelenlerin felsefi fikirleri ile harmanlanmaya başlamıştır. Buradan hareketle, Doğu 'akılcılığı' ile Batı 'akılcılığı' doğal bir etkileşim içine girmiş ve Helenistik felsefe doğmuştur (Zeller, 2017: 292).

Bu noktada, Antik Yunan Dönemi felsefesi ile karşılaştırıldığında, Helenistik felsefenin en ayırt edici özelliğinin, Platon ve Aristoteles döneminde zirve noktasına ulaşan Antik Yunan Dönemi felsefesinin gözden kaçırdığı 'deneysel' – ya da 'duyumsal' bilginin aklın daha fazla eğilmesi gereken bir inceleme konusu olduğu bilincinin yaygınlaşmasıdır (Zeller, 2017: 283 – 287). Bu, açık bir biçimde şunun ifadesidir: Antik Yunan filozofları (Pre-Sokratik Dönem'den Aristoteles'a kadar) dış dünya ve insana dair olan tüm *şeyleri* açıklamada duyumsal olmayan, rasyonel kavramlar aracılığıyla açıklamaya çalışırken; Helenistik felsefe filozofları, ekseriyetle ilk dönem Stoacıları, bu endüksiyon yöntemi *yanlışlanabilir* değil fakat; daha sınına-bilir bir akılcılığa dönüştürdüler.

Böylelikle, kavramsal bilgiden ziyade, a posteriori bilgi siyasetten topluma ahlaktan doğaya, *şeyleri* açıklamada daha kabul edilebilir bir anahtar haline geldi. Bilim ve felsefe *bağıntısının* ilk örneklerini gösteren Aristoteles'in 'ay altındaki dünya'sından arınmış fakat Platoncu idealizmin izlerini taşıyan *Kayra* ile birlikte Stoacı düşünceyle başlayan bu epistemolojik süreç Filistin'den İspanya'ya kadar uzanan ontik bir yaşam biçimine dönmeye başladı. Bunun en önemli örneklerinden biri dışsallıktan arınmış olarak *mutlu yaşamın* izinde *Epikurosçuluktur*. Bundan sonraki başlıkta Epikurosçuluğun ekseriyetle insan doğası ve buna bağlı olarak da siyasal bağlamına değinilecektir.

3. Yurttaşın Bireye Doğru: Epikurosçuluk Üzerine

3.1 Batı'da Bir Buda Doğuyor: Epikuros

İ.Ö. 342 – 271 yılları arasında yaşayan Epikuros, gerek felsefesiyle gerekse pratik yaşamıyla hem felsefe de hem de daha spesifik olarak siyaset felsefesinde oldukça önemli etkiler bırakmıştır. Temelde Epikuros'u bu denli

önemli yapının iki ana düşüncenin kendisi tarafından sistemli olarak ilk defa ileri sürüldüğü söylenebilir: İlk Antik Yunan Dönemi izleğinde bir siyasal anlayış olarak bireyin yurttaş ile özdeşleşmesine karşın olarak *kendi başına öz değeri olan birey* tasavvuru iken; ikincisinin, bu türden bir bireyciliğe bağlı olarak yine Antik Yunan mirasına ait siyaset – ya da kamusal – olgusunun sivil yaşamın erdemiyle birlikte öneminin yitirilişidir (Ağaoğulları, 2011: 153).

Epikuros için temel gaye insan için mutlu yaşamın ne olduğunun keşfedilmesi ve ona ulaşılmasıdır. Buradan hareketle, mutlu yaşamı arayan düşünür *hakikati* duyular dünyasında bulur ve bu empirisist dünyayı ‘kötü’ yü açığa çıkaran *acı* ve ‘iyi’yi açığa çıkaran *haz* olarak ikiye böler. Buna göre, hakikat ancak duyular aracılığıyla açıklanabilen nesnel olgular bütününden oluşurken; o halde, iyinin ve kötünün kaynağı da bu nesnelere dünyasına ait olmalıdır. Buradan hareketle, kötü yani acı, aç kalmak gibi bedensel bir acıyı; iyi yani haz ise, karnını doyurmak gibi yine bedensel bir iyiyi ifade etmektedir. Bu sonuca göre Epikuros, iyiyi ve kötüyü, ya da acıyı ve hazzı hayvanlar dünyasının doğal yasalarını işaret eden tamamen materyalist bir indirgemeciliğe bağlar gibi görünürken akla yaptığı vurgu ile Aristotelesçi zoon politikon’a benzer biçimde yeniden *insana dair* bir farkı işaret eder. Buna göre aklın, duyular aracılığıyla elde edilen bilgileri işleyerek onların yorumlanabilmesi ve bilginin sürekliliği için ilerletilebilmesi adına önemli bir görevi vardır. Bu, esasında, Aydınlanma Dönemi düşünürü olan Immanuel Kant’ın ‘nihai’ bilginin empirisist bilginin rasyonel bilgi ile işlenmesi sonucu oluşabileceğini ifade eden bilgi kuramı olarak *Transendental İdealizm*’inin¹ ilk örneklerindedir.

Akıl unsuru devreye girdiğinde, doğal olarak, duyular aracılığıyla tanımlanan ‘iyi’ ve ‘kötü’ de rasyonel bir epistemi ile yeniden şekillenir Epikuros’da ve buna göre karnını doyurmanın iyi olduğu varsayılırsa aşırı yemek yemenin de kötü olarak tanımlanabileceği ve öyle ise aklın aşırı yemek yememe gibi bir sonucu öngörebilen bir niteliğe sahip olduğu açığa çıkar. Sonuç olarak, aklın bu yetisi duyular dünyasının da ötesinde ‘her alanda’ mutlu olabilmenin temel anahtarı olarak ortaya çıkar ve duyular dünyasından elde edilen ‘mutlak’ bilgidir sonucu ‘acısız’ olan hazlar dünyasına ait soyut bilgilere doğru ‘mutluluk’ kapısını açar. Ancak ne var ki, Epikuros

¹ Transendental İdealizm için bkz. Kant, 1993: 37-38.

hazrı yani faydayı bu noktada, klasik anlamıyla, yalnızca sonucundan maddi çıkar elde edilen bir olgu olarak tanımlamaktan kaçınır. Bunun yerine o, hazrı 'anlık' faydadan ayırır ve sürekli ve dingin bir faydaya dönüştürür. Buna göre, örnek olarak, makam, mevki ya da ün 'geçici' faydalarken; değişmez mutluluğu işaret eden 'içsel' bir dinginlik hazrının yani Epikuros'a göre mutluluğun tek kaynağıdır.

Bu içsel dinginlik ancak insanın kendini 'akıl' ile – ya da duyular aracılığıyla elde edilen bilgilerden rasyonel bilgileri elde etme ile- bilmesi ile mümkündür. Epikuros bu noktada, değişmez içsel dinginlik ile tanrı kavramına atıfta bulunur ve bu olguyu kutsallaştırır. Ağaoğulları'nın da ifade ettiği gibi: “*Epikuros için 'tam bir dinginlik ve mutluluk içindeki ölümsüz varlıklar' olarak Tanrı tasavvuru, ideal bilgece yaşam için bir örnek, bir rol-model işlevi görür. Bilge de tıpkı tanrıları tarif ederken söylendiği gibi, ruhsal dinginlik içinde, duygusal-zihinsel sarsıntılardan uzak yaşar. Sade bir yaşamı tercih eder, azla yetinir; yetkin olmanın bir sonucu olarak mutluluğu ünde, güçte, zenginlikte aramaz.*” (Ağaoğulları, 2011: 158).

Bu türden tanımlanmış bir içsel-dingin mutluluk, Epikuros için siyasetin bireysel *dingin* mutluluk için değil; güvenlik gibi hayati bir gereksinimin yerine getirilmesi için zorunlu olduğu anlamını taşımaktadır. Buna göre siyaset, insan yaşamı için zorunlu olarak ortaya çıkmış bir toplumsal sözleşmedir (Şenel, 1995: 179). O halde, siyasetin ve daha spesifik olarak siyaset felsefesinin konuları olan adalet, erdem ve ahlak gibi kavramlar bu türden bir toplumsal sözleşmenin ürünüdürler ve bu haliyle hepsi acıya yani kötüye ve hazzı yani iyiye dayanan sonradan oluşturulmuş 'verili' ya da 'yapay' kavramlardır. Buna ek olarak, dahası, toplum, devlet ve yasa gibi daha tümel kavramların da, kapsadığı, iyiye ve kötüye dayanan kavramlar nedeniyle bireysel faydadan başka bir şey olamayacağı sonucu Epikurosçuluk'ta bir tür *anti-siyasal ideayı* oluşturur. Nihai olarak, hazzı ve acıya dayandıkları için bireysel faydayı işaret etmesinden dolayı siyaset ve siyasetin kapsadığı tüm tümel ontoloji insanı yalnızca diğer insanlardan üstün kılmaya iten bir itkidenden başka bir şey değildir. Daha açık bir ifade ile, toplum sözleşmesi ile uygar topluma geçen insan, artık yalnızca rekabeti, gücü ve şöhreti içeren siyasal hayata ulaşmıştır ve bu nedenle *siyasal insan* artık içsel dingin mutluluktan çok uzaktadır (Ağaoğulları, 2011: 159: 160).

Epikürosçu felsefe, bu noktada, ‘anlık’ bir enstantane olarak değil fakat daha ‘hakiki’ ve daha kalıcı bir mutluluğun reçetesini dış dünyaya ait olan nesnelere dünyasının *şeylerinden* özgür olma ile oluşturur ve bu, istenç dışı olan *herşeyden* özgürleşme olarak bir tür negatif özgürlüğü işaret eder. Sonuç olarak, böylesine bir özgürleşme, bir filozofun ceketini alıp dağda yaşamaya başlaması, Budistlerin kendi felsefi dünyalarından dış dünyaya kapanan kapıları ve Hutterite¹ gibi kapalı dini kolonilerin varlığı pozitif özgürlük de dahil tüm siyasal hayattan kopuşu ve böylelikle de siyasetin kaçınılmaz katı sonuçlarından gelebilecek tüm tehlikelere karşı güvende oluşu ifade eder. Bu türlü bir iç kaleye çekilişin daha derin bir felsefi biçimi; ‘bu dünyada yaşadığım müddette hiçbir zaman güvende olamam, o halde tam bir özgürleşme yalnızca ölümle gelir’ gibisinden Schopenhauer’ci bir özgürleşmeye kadar götürülebilir (Berlin, 2010: 73).

Antik Yunan’da ancak yurttaş olabilme koşulu ile *öz* değerini kazanan insan, Epiküros’un da büyük katkısıyla Helenistik felsefe ile birlikte yeniden, kısmen de olsa, özgül konumuna gelmiştir. Fakat ne var ki, Roma İmparatorluğunun giderek güç kazanması, Hıristiyanlığın Roma’nın resmi din haline gelmesi ve ilgili coğrafyada giderek yaygınlaşması ve aynı zamanda Platonculuğun yanı sıra hem Hıristiyanlığı hem de Roma İmparatorluğunun siyasal iktidarını besleyen Stoacı felsefenin açığa çıkması önemini kazanan bireyciliği nedenlerini teolojik tümellden alan Antik Yunan’inkinden daha *kutsal* bir iktidara teslim etti: İlahi siyaset. Orta Çağ olarak adlandırılan dönemde, görece 5. Yüzyıldan başlamak üzere 11. Yüzyıla kadar, Hıristiyanlık *ilk günah* öğretisi ile birlikte insanı doğası gereği ‘kötü’ olarak yorumladı ve bireyci düşüncenin altını önemli derecede oyarak devleti ve insanı Tanrı’nın *kutsal* egemenliğine ‘organik’ biçimde teslim etti. Buna göre, bundan sonraki başlık, Hıristiyanlığın devlet ve insan doğasını nasıl ele aldığı ve pratik siyasette nasıl etkilediği ile ilgili olacaktır.

4. Orta Çağ’da İnsan ve Devlet: ‘İlk Günah’tan Plenitudo Potestatis’e

Doğru

Öncelikle Orta Çağ Dönemi’nin tam olarak ne zaman başlayıp ne zaman bittiğinin halen tartışmalı bir tarih konusu olduğunu belirtmekte fayda var-

¹ Hutterite cemaati Kanada’da kültürel ve ekonomik olarak dış dünyaya kapalı biçimde tarımsal koloni yaşam tarzına sahip bir topluluktur.

dır. Fakat ne var ki, Batı Avrupa merkezli bir yaklaşım olarak birçok tarihçi için Orta Çağ'ın 5. Yy. ile 12. Yy. arasındaki dönemi kapsadığı söylenebilir (Ağaoğulları, 2011: 223). Orta Çağ'da siyasal düşünceler tarihini, ve daha spesifik olarak, devletin kökeni ve insan doğasına dair argümantasyonları anlayabilmek için öncelikle Hıristiyanlığın epistemolojik ve tarihsel temellerine bakmakta fayda vardır. Bu faydanın önemi, Orta Çağ'ın özellikle, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra (5. Yy.), Hıristiyanlık temelli bir teolojik siyasayı ifade etmesinde açığa çıkmaktadır. Antik Yunan'da ve Helenistik Dönem' de sistemleştirilmiş *logos* gerek devletin kökenini gerekse insan doğasını açıklamada temel araç olarak kullanılırken; Mesih İsa¹'nin öğretileri ile birlikte logosun nesnelere tikel açıklamasından *Tanrı* kavramı olarak en üst ve 'tek' (monist) tümel açıklamasına geçilmesi Orta Çağ siyasal ve sosyolojik hayatında kökten değişiklikler getirmiştir (Cevizci, 2001: 17-28).

Bu önemli gelişmenin temelinde yatan en önemli olgunun hem seküler dünyayı hem de ruhani dünyayı düzenleyen bir inanç sistemi olarak dinin kaçınılmaz biçimde siyasetin dinamiklerine nüfuz ettiği gerçeğinin olduğu söylenebilir. Bu, esasında, İsa'nın öğretilerinin neredeyse başlangıçtan Aydınlanma Dönemi²'ne kadar ilgili coğrafyada (Avrupa'da) siyasal hayatı önemli ölçüde etkilediği ve dahası şekillendirdiğini göstermektedir. Ancak, yine de, başlangıçta kavimsel bir din olarak Hıristiyanlığın siyasal hayatı önemli derecede etkileyebilecek ve şekillendirebilecek kadar evrensel bir din haline gelişinin Roma İmparatorluğu'na bağlı olması göz önüne alındığında³, din-siyaset ilişkisinin etkileşim biçiminde değerlendirilmesi gerektiğinin daha doğru olduğu söylenebilir (Ağaoğulları, 2011: 197).

Hıristiyanlığın 'büyük' bir dine dönüşmesinde Roma İmparatorluğu'nun ilk rolü Romalı komutan Pompeius'un Yahudiye topraklarına müdahale ederek Yahudilerin ayrıcalıklarının kaldırmasıyla başlamaktadır. Yahudilerin ayrıcalıklarının kaldırılarak Kudüs'e dahi girmesinin yasaklanmasına kadar Roma İmparatorluğu'ndan dışlanması, Yahudilerin uzun zamandır hayal ettikleri bağımsız bir devlet kurma ve 'kurtarıcı'nın bir bedene bürünerek

¹ Bundan sonraki bölümlerde yalnızca 'İsa' olarak yazılacaktır.

² Burada, ekseriyetle, İskoç Aydınlanması'ndan ziyade, bireyi ve logosu Antik Yunan'dan sonra

'yeniden' siyaset sahnesine çıkaran Kıta Avrupa'sı Aydınlanması'na vurgu yapılmaktadır.

³ Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun etkisinde gelişmesi ile ilgili bkz. Roberts, 2004: 46-47.

dünyaya gelmesi umutlarını zirve noktasına çıkarmış ve işte İsa'da tam bu dönemde ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları, 2011: 198). Roma İmparatorluğu, İsa ve Yahudiler üçgeninde, İsa'nın Yahudiliğin bozulmuşluğuna karşın ilk dikkat çeken öğretisi evrensel din ile ilgilidir: “ *Onlara dedi ki, şöyle yazılmıştır: Mesih acı çekecek ve üçüncü gün ölümden dirilecek. Günahların bağışlanması için tövbe çağrısı da Kudüs'ten başlayarak tüm uluslara O'nun adıyla duyurulacak. (...) Sizler bu olayların tanıklarısınız (Luka, 24:46-48).¹*”.

Bu, hem kavimsel bir din olarak kapalı ama ayrıcalıklı Yahudi sınıfı için hem de kendine özgül yapısıyla ‘anti-evrenselci’ Roma İmparatorluğu için en büyük tehditti (Ağaoğulları, 2011: 200). Ancak ne var ki, yine de, İsa'nın öğretileri her ne kadar evrenselci de olsa, onun dünyevi iktidar ile ruhani iktidarı birbirinden ayırması Roma İmparatorluğu için kabul edilebilir bir durumdu: “*Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı'ya, hem de paraya kulluk edemezsiniz (Matta, 6: 24)*”. İsa, bu anlamda dünyevi iktidarın yargılama ve otorite gücünün Tanrı'dan geldiğini kabul ediyordu. Bu Roma İmparatorluğu için önemli bir avantaj gibi gözüксе de, dünyevi iktidarların gücünün, otoritelerinin ve tasarruflarının Tanrı'nın yolundan çıkması durumunda iktidarlıklarının kabul edilemez olduğuna dair öğretisi tüm kılıçları kiliseye veren önemli öğretilerden biriydi: “*İsa, Sana gökten verilmemiş olsaydı, benim üzerimde hiçbir yetkin olmazdı, diye karşılık verdi (Yuhanna, 19: 11)*” (Ağaoğulları, 2011: 206). Bu ve buna benzer öğretiler ile İsa dünyevi iktidar ile ruhani iktidar arasına deyim yerindeyse ‘kan’ koyuyor ve kendinin yani dolaylı olarak Tanrı'nın yolundan gitmeyenleri ‘sonsuz ceza’ öğretisi ile sert biçimde uyarıyordu. Buradan hareketle, İsa'nın bizzat kendi öğretileri hem evrenselci olması yanı sıra hem de ruhani iktidarı dünyevi iktidardan üstün tutması yanı sıra hem Roma İmparatorluğu hem de Yahudi sınıfı için oldukça büyük bir tehditti.

Tüm bu dünyevi iktidarın yozlaşmasına karşın tehdit edici ‘Mesih’e rağmen, Hıristiyanlık, Doğu Akdeniz gizemciliğinden, Batı'da Stoacı yaklaşımlardan ve Platon'cu idealizmden beslenerek hızla yayıldı ve önemli bir güç elde etti (Ağaoğulları ve Köker, 1990: 88 - 89). İsa, yaşamında, dünyevi iktidar ile ruhani iktidarı katı biçimde ayırmakla kalıp politik olarak yalnızca pasif eylemlerle sınırlı kalmıştı; ancak, onun havarilerinden dahi ol-

¹ Bu, İsa'nın öğretilerinin evrenselliğine dair İncil'deki örneklerden yalnızca biridir.

mayan fakat Hıristiyanlığa önemli ölçüde yön veren biri, Pavlus, İsa'nın pasif olan politik anlayışını terk etti ve dünyevi iktidarın tüm otoritesini 'Tanrı'nın iktidarını Tanrı'ya, vergi koyanın iktidarını vergi koyana teslim edelim' düsturu ile kabul etti. Bunun en temel nedenlerinden birinin Roma İmparatorluğundan Hıristiyanlığa karşın gelebilecek tehditleri ortadan kaldırmak olduğu söylenebilir (Ağaoğulları, 2011: 2015). Ancak Pavlus'un aktif siyasal eylemi, daha sonra, dünyevi iktidarın ancak ve ancak Tanrısal bir irade ile kabul edilebileceği yönünde ortaya çıktı.

Yine Ağaoğulları'nın (Ağaoğulları, 2011: 2015) yorumuyla; "*Bütün iktidarların Tanrı'dan kaynaklandığını (Omnis potestas a deo), Tanrı'dan kaynaklanmayan hiçbir iktidarın olmadığını belirtmek, eğer yalnızca iktidarın kaynağını ifade etmiyor, aynı zamanda bütün bir siyasal düzeni de kapsıyorsa, bunun anlamı dinin aynı zamanda siyasal düzeni, salt kaynağı itibariyle değil, tüm boyutlarıyla meşrulaştırılmak için kullanıldığıdır*". Böylelikle, gerek kilisenin otoritesinin cisimleşmiş halini gösteren engizisyon ve aforoz ile gerekse Pavlus'un imanlıları aktif olarak örgütlemesi ile birlikte Tanrı'nın krallığı ile dünyevi krallık arasında neredeyse eşit güçlere dayanan keskin bir ayırım - mücadele belirdi.

Artık bundan böyle, X. Ve XI. Yüzyıl arasında, siyasal arenada temel iktidar mücadelesi kilise ile dünyevi krallıklar arasındaydı¹ (Russel, 1972: 116). Kilisenin temel gayesi hem dünyevi iktidarı hem de ruhani iktidarı ele geçirerek tek otorite olmaktı. Bu 'kutsal' amaca ilişkin kilisenin öne sürdüğü temel sav 'ilk günah' öğretisiydi. Hıristiyanlık, ilk günah öğretisini Eski Ahitte var olan 'insan doğası gereği kötüdür, bu yüzden dünyaya acı çekmeye gelmiştir; kurtuluş ise yalnızca acıya sabredip, Tanrı'ya itaat etmeyle mümkündür' öğretisi ile yineleyerek bunu 'O halde, kurtuluş ancak kilisededir' öğretisiyle hem insanları hem de dünyevi iktidarı kendi aynı potada erittiği 'ruhani' ve 'dünyevi' iktidarında birleştirmek suretiyle siyasallaştırmaya başladı (Ağaoğulları ve Köker, 1990: 102 - 107). Buradan hareketle, temelde ilk günah öğretisine dayanan Papa I. Gelasius ve VII. Gregorius'un mektupları ve fermanlarının Orta Çağ boyunca meydana gelen kilise-krallık çatışmasını tüm iktidarın (Hem ruhani hem dünyevi iktidar) kiliseye geçecek şekilde etkili olması iki 'kılıcı' da kiliseye vermede başarılı

¹ Kilise ve krallıklar – ya da imparatorluklar arasında filizlenen bu 'temel' iktidar mücadelesi, daha sonra 11. Yy ile 19. Yy arasında Avrupa'nın bugünkü temellerini atacak olan, Oral Sander'in ifadesiyle; kilise, ulusal monarşiler ve feodal prenslikler ve kent-devletleri arasında 'iktidarın dört köşeli mücadelesi' ne dönüşecektir. Bkz. Sander, 2003: 216.

olduğu söylenebilir (Russel, 1972: 116). Böylelikle, kilise, literatürde ‘iki kılıç kuramı’ olarak geçen, en başından beri hem dünyevi iktidarın hem de ruhani iktidarın kendisinde olması gerektiğine ilişkin arzulanığı ‘kutsal’ amaca ulaşmıştı: *Plenitudo Potestas*.

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi din olmasıyla birlikte kilise, en resmi ve cisimleşmiş biçimiyle Roma Kilise’si, hem filozof hem de iyi yetişmiş aziz konumunda din adamlarının ‘yeni’ öğretileri ile birlikte *Plenitudo Potestas* savı epistemolojik olarak daha da güçlenmekteydi. Bu azizlerden en önemli iki tanesinin Patristik düşünceinin kurucuları arasında olan Augustinus ve Skolastik düşünceinin ‘daha kalıcı’ temellerini atan Aquinumlu Thomas olduğu söylenebilir. Buradan hareketle, Orta Çağ’ın deyim yerindeyse bir ‘Hıristiyan Devlet’ dönemi olarak kategorilendirilmesi adına böylesine teolojik bir temelin insan ve devletin doğasını ne şekilde ele aldığını bu iki düşünür üzerinden incelemek oldukça önemlidir.

4.1 Aziz Augustinus ve Aquinumlu Thomas: ‘Bilmek İçin İnanmak’ mı Yoksa ‘Denge’ mi?

Kilise iki iktidarı da kendinde birleştirmek suretiyle temelde İsa’nın teolojik ya da kutsal öğretilerine ve ilk günah öğretisine dayanırken, siyasal arenanın pratik sahasının arkasında kilisenin meşruiyetini destekleyen bir düşünsel dünyanın da olduğu unutulmamalıdır. Bu düşünsel dünyanın hem epistemolojik hem de ontolojik varsayımları başta Augustinus olmak üzere akıl ilkelerini tüme varım yöntemiyle teolojik tümellerle açıklamaktaydı. Bu, varlığın bilgisinden siyaset bilgisine değin tüm bilgi sahasına ait tikel bilgidir bir din ve o dine ait öğretiler referansıyla tümel bir ‘logosa’ ulaşıldığını göstermektedir. Bu noktada, başta bilgi olarak epistememin ve buna bağlı olarak ontik olanın akıl-vahiy arasında açığa çıkan dilemması ekseriyetle Hıristiyan düşünürleri ve din adamlarını tümele ulaşma (absoluta scientia) bağlamında akıl ilkelerini vahiy ile açıklamaya yitmişti. Sonuç olarak, temelde, vahiy bilgisi olmadan akli bilginin (salt logosun) kendi başına bir gerçekliği olamayacağı ya da çok eksik kalacağını ve bundan dolayı da vahye imanının bu dünyaya ait pratik bilgi için ön koşul olduğunu ifade eden *Patristik Felsefe* doğdu (Cevizci, 2001: 32-33).

Patristik felsefeye bilgi felsefesi, varlık felsefesi ve siyaset felsefesi anlamında önemli katkılar yapan en önemli düşünürlerden biri Aziz Augustinus’tur (Cevizci, 2001: 32-33). Augustinus’a göre ‘salt’ bilgi, Antik Yunan’da olduğu gibi hayranlık duyulan bir şey olmayıp tam tersine daha ge-

çerli bir 'hakikat' ile temellendirilmesi gereken bir olgudur. Bu hakikat, şüphesiz ki, vahiy bilgisidir. Augustinus'un bilgiye dair bu ilksel önermesi insanın ilk günah öğretilmesinde belirtildiği üzere en başından zaten doğasından 'kötü' olduğu ve 'bilmek' adına her zaman eksik bir akla sahip olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu haliyle, Augustinus'a göre akıl ilkelerine dayalı bilgiye, önce insanın kendisini Tanrı korkusu ile bilmesi ve vahye iman olarak zaten en başından Tanrı tarafından verili olarak gönderilmiş bilgiye sahip olması koşuluyla ulaşılabilir (Ağaoğulları, 2011: 218 - 219). Bu, açık bir ifade ile *Bilmek için inanmak* anlamına gelir.

Bilmek için inanmak nosyonu Augustinus'da varlıktan zamana, mekandan tüm bilgiye kadar Descartes'in *metodik şüphesi* kadar olmasa da bir tür kuşkuculuk yaratır (Cevizci, 2001: 52-53). Bu kuşkuculuk aklın her alana dair kendi kendine yetmezliği karşısında *şeyleri* açıklayabilmek için *tümel* bir hakikat arar ve bu hakikat nihai olarak kendinden öncesi ve sonrası olmayarak zamandan ve mekândan ayrı olan Tanrı'da belirerek kuşkucu akla karşı emin olunabilecek tek *şey* olarak ortaya çıkar¹ (Augustinus, 2008: 8). O halde, buradan hareketle, bu, devlette *doğru* olanın aranmasının yine Tanrı'nın nezdinde bulunabileceği sonucunu gösterir ve böylelikle Augustinus ideal devlet olarak *Tanrı Devleti*'ni işaret eder. Bu, Augustinus'ta, biri ilk günaha sahip doğasından 'kötü' ve akli olarak yetersiz insana ait yeryüzü devleti; ikinci olarak ise *kurtuluşa* erbilmek için tek geçerli yol olarak Tanrı devleti olmak üzere iki farklı devlet doğasının olduğu anlamına gelir (Ağaoğulları, 2011: 218 - 219).

Görüldüğü gibi, Antik Yunan'da en yüksek 'iyi' ve en yüksek 'amaç' olan devlet, Orta Çağ'da patristik felsefe ile birlikte günahkâr ve akıl olarak yetersiz insan tarafından kurulmuş 'kötü' bir olguyu ifade etmeye başlamıştır. Ancak ne var ki, devlet yine de Tanrı'nın insanların kargaşa içinde yaşamaması adına pratik dünyada gerekli olduğu öğretilen bilgilerden biridir. Bu haliyle, devletin Hıristiyan düşüncesinde asla olmaması gereken bir olgu olmadığı açığa çıkar ve dünyevi devletin varlığı yine Tanrı nezdinde yeneden anlam kazanır. Böylelikle gerek patristik felsefe gerekse Augustinusçu siyasal düşünce dünyevi devleti Tanrı'nın yasalarına biat etmek koşuluyla onaylar ve kilise-devlet arasında hiyerarşik bir ilişki epistemolojik bir

¹ Ayrıca Aristoteles'ten Leibniz'e kapsamlı bir biçimde, Tanrı, mekan ve zaman bağlamında kuşkuculuk ve akıl ilkelerinin açıklanmasına ilişkin tartışmalara bakmak için bkz. Koyre, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*.

temelle kurulur. Bu ilişki *kötülük* ile *iyiliğin* bir arada var olduğu aileden kent-devletine, kent-devletinden yeryüzü devletine ve nihai olarak en üst basamakta Tanrı devletine uzanan bir hiyerarşiyi ortaya çıkarır. O halde bu tümevarım en büyük yasa Tanrısal yasa olmak üzere *Arş'tan* yeryüzüne uzanan bir yasa hiyerarşisi doğurur (McClelland, 2005: 97).

Bu yasa hiyerarşisi yine de Augustinus'ta kilise devletinin olması gereken tek siyasayı ifade ettiği anlamına gelmemektedir. Augustinus Tanrı devletinin ve Tanrı'nın yasalarının önemini epistemolojik olarak en üst noktaya yerleştirirken esasında 'insan' tarafından kurulmuş olan yeryüzü devletinin önemini kendi özgüllüğüne teslim etmektedir. Bunun açık anlamı şudur: Eğer imparator ya da kral Tanrı'nın adaleti ile hükmederse otoritesi Tanrı nezdinde kabul edilebilir ve hakikati işaret eden yasa hiyerarşisi yerine gelir. Bu, tikel bilgiden arındırılmış olarak tümel bir okumayla yorumlanırsa, ne kilisenin Tanrı devletini temsil ettiğini ne de Roma'nın yeryüzü devletini temsil ettiğini gösterir. O halde, Augustinus için önemli olan yalnızca Tanrısal 'verili' bilgiyken; bu kutsal verili bilginin dilde neyi refere ettiğinin pek de önemi yoktur. Bu haliyle, Augustinus'un esasında Hristiyan düşünüşünde kiliseyi tümel bilgidен bağımsızlaştırarak teolojik tikeli tümelден ayrı bir pozisyona getirmesiyle bir tür nominalist devrimi (Kopernik Devrimi kadar olmasa da)¹ hali hazırda zaten başlattığı şeklinde de okunabilir. Bu bilgi zincirinde, Platoncu izlekte kalan Augustinus'tan sonra epistemeden ontığe doğru daha kapsamlı olmayan fakat daha seküler nominalist bir devrime doğru daha çok Aristoteles merkezli bir felsefe ile Aquinumlu Thomas Skolastik felsefede yeryüzüne daha da yaklaşacaktır.

Avrupa'da VII. Yüzyıl'a gelindiğinde, kentlerin ortaya çıkışı ve ticaretin gelişmesiyle birlikte, patristik felsefenin, teolojik öğretilerle donatılmış Kilise'den daha ruhani ve gizemli biçimini yaşatan manastırların yerini yavaş yavaş üniversitelerin almaya başlamasıyla bilgiye daha araçsal bir neden kattı (Cevizci, 2001, ss. 198). O zamanın bilgi dünyasına daha spesifik olarak bakıldığında ise üniversitelerin açılmasının, Hristiyan teolojisinde Platoncu öğelerin yerinin Aristotelesçi mantığın almasının akıl-vahiy ilişkisinin yeniden sorgulandığına neden olduğu söylenebilir (Ağaoğulları, 2011: 255 - 256). Bu yeni bilgi paradigması zamanında yaşayan Aquinolu Thomas ise vahyi ve bilgiyi birbirlerine rakip olarak görmeyi reddeder ve iki bilgi alanını da birbirinden ayırır ve bilgiyi bir tarafa ağırlıklandırma yerine

¹ Kopernik Devrimi için bkz. West, 1998: 47-48.

bir dengeye oturtmaya çalışır. Buna göre, her iki bilgi ancak kendi alanında anlamlı ve açıklayıcı bir araç olduğu için; iman bilgisi (vahiy ile) ile pratik dünyaya ait bilgiyi elde etmenin olanaksızlığı – ya da tam tersi- vurgulanır (Cevizci, 2001: 264). Ancak ne var ki, kendisi de bir aziz olan Aquinolu Thomas yine de insan aklının sınırlarını her zaman vurgulamayı sürdürür ve pratik bilginin epistemolojik sınırlarının altını çizer. Bu noktada, vahye aklın yetersiz kaldığı noktalarda yeniden önem atfeder. Bu, Aquinolu Thomas'ın teolojik bilgi ile pozitivist bilgiyi birbirinden tamamen ayırmadığını bilgi sahasında vahiy bilgisinin yanına pozitivist bilginin de önemini eklemesiyle deyim yerindeyse seküler dünyanın kapısının yalnızca kolunu çevirir (Ağaoğulları, 2011: 257 - 258).

İman bilgisinin yanına pozitivist bilginin önemini eklenmesiyle Aristotelesçi izlekte gelişen skolastik felsefenin patristik felsefenin önemini yadsıdığı tikeller dünyası – ya da tikel bilgi- yeniden önem kazandı ve böylelikle her bir nesnenin ya da olgunun varlık nedeninin ve deviniminin kendi ilkelileriyle açıklanması yeniden gündeme geldi (Cevizci, 2001: 197-198). Bu yeni araçsallık, en başta *herşey*'in merkezinde Tanrı'nın olduğunu işaret eden teolojik epistemiyi yalnızca kendi dünyasına yani kiliseye gönderiyor ve pratik dünyaya ait *şeyler*'in merkezine yeniden logosu yerleştiriyordu. Buradan hareketle, bu, Aquinolu Thomas'ın insanı ve devleti kendi varlıklarına içkin teloslarıyla açıklamaya çalışacağı anlamına gelmektedir. Aristoteles'ten oldukça etkilenmiş biri olarak Aquinolu Thomas'ın siyasal düşüncelerinin okları en başta *zoon politikon*'a çevrilir ve temel bir Antik Yunan siyasal anlayışı olarak tek öznenen oluşan yurttaş - insan birlikteliğini *basitçe* iki farklı özneye ayırır. Buna göre, açık bir şekilde, yurttaş ve insan farklı olgulardır ve birini olmak ötekini gerektirmek zorunda değildir (Ağaoğulları, 2011: 258).

Dahası, iyi bir Hıristiyan olmak, ya da kötü bir yurttaş olmak ya da iyi bir insan olmak vb. gibi tanımlanmış değerler yalnızca kendi teloslarını ilgilendiren sezgilere içkin değerlerdir. Bu, esasında, Aquinolu Thomas'ın Hıristiyan teolojisinde *görece* nominalist devrimi gerçekleştiren Augustinusçu yeni bir tümevarımcılığı seküler bilgiye – dünyaya- doğru bir adım daha öne taşıdığını ifade eder. Buradan hareketle, artık ilk günah öğretisi aracılığıyla doğası kötüleştirilen insanın yerini *iyiliğinin* ve *kötülüğünün* 'anlık' enstantanelerde açığa çıktığı insan almıştır ve böylelikle 'ortak bir amaç adına' insanlar tarafından kurulduğu için dünyevi devletin otoritesi akıl ilkesiyle kabul edilebilir hala gelmiştir. Aquinolu Thomas, bu minvalde, dev-

leti ve kiliseyi önce ayrı kurumlar olarak birbirinden ayırır ve her alanın önemini kendine teslim eder fakat; ne var ki yine de Hıristiyan teolojisinden kendini tam olarak sıyıramaz ve Augustinusçu yasa hiyerarşisini yeniden vurgular ve siyaset ve din ilişkisini muğlak biçimde kapatır.

Sonuç itibari ile, Avrupa merkezli Orta Çağ, devlet ve insan doğasına ilişkin olarak genel itibari ile değerlendirildiğinde, Aquinolu Thomas'ın skolastik felsefede Aristotelesçi siyasal düşüncüsü yeniden gündeme getirmesine kadar tek bir ilkeden bahsedilebilir: *Tanrı*. Bu, ilk günah öğretisi merkezli bir öğretinin hem ruhani dünyada hem de yeryüzünde insanın en başından doğasından *kötü* olduğu ve bundan dolayı da eğer bir kurtuluş varsa bu kurtuluşun ancak imanda var olduğunu işaret eden hayatın her alanına nüfuz etmiş teolojik bir dönemi ifade etmektedir. İnsan günahkârdır ve doğası gereği *kötüdür* ve bundan dolayı da insanın kurduğu devletin doğası da bu kötülüğün tümel biçimini ifade eder. O halde, Hıristiyan temelli bir Orta Çağ siyasal düşüncesinde devlet hazırlığa dayalı olarak 'kuruludur' ve bu yapıyla organik değildir.

5. Aydınlanma Çağı'na Giden Yolda İnsan ve Devlet Doğası

5.1 Tümmeller Dünyasından Tikeller Dünyasına Doğru: Ockhamlı William ve Martin Luther Devrimleri

Ortaçağ'ın sonlarına doğru iktidar mücadelesi, Plenitudo Potestatis savını krallara karşı sürdürmeye devam ederek hem dünyevi hem de ruhani iktidarı elinde tutmaya çalışan kilise, diğer yandan gelişen kentler ve bu kentlerde doğmakta olan yeni bir sınıf olarak burjuvazi ve bunun yanı sıra topraklarını genişleten imparatorluklar arasında açıktan açığa şekillenmeye başlamıştı. Krallar, iktidarın doğrudan tanrı tarafından kendilerine verildiğini iddia ederek Kilise'ye karşıyken¹; burjuvazi ise kendilerinin gelişmesini istemeyen Kilise'ye karşı kralların yanında yer alıyordu (Ağaoğulları, 2011: 263 – 270). Ancak ne var ki, böylesine bir siyasal iktidar mücadelesinde, 1215 Magna Carta'dan başlayarak 1600'lü yıllarda İngiliz siyasal hayatında

¹ Krallıkların bu temel savının düşünsel arka planında devletin – ya da dünyevi iktidarın kendine özgül bir doğal değerinin olduğunu işaret eden Aristotelesçi düşünce çizgisinde olan Aquinolu Thomas ve İbn-i Rüşçülüğün ve Roma hukuk kurallarının olduğu unutulmamalıdır. Ağaoğulları, 2011: 268.

güç kazanmaya başlayan Avam Kamarası'na kadar¹ olan önemli gelişmeler siyasal iktidarın kaynağının bundan böyle ilahi olmaktan ziyade *akla* dayanan ilkeler bütünü olduğunun sinyallerini zaten vermeye başlamıştı. Bu en başında, aklın, siyasal hayatta ne ilahi olana ne de despotik olana karşı boyun eğeceği anlamına geliyordu.

Buradan hareketle, bunun felsefi olarak ilk prototiplerinden birinin Ockhamlı William (1285 – 1347) olduğu söylenebilir. Ockhamlı William'ın siyasal alana ilk etkisi kilisenin iddia ettiği iktidar kaynağının tanrı gibi tümel bir formunun esasında tikel formlardan başka bir şey olmadığını epistemolojik olarak kanıtlamaya yönelikti. Ona göre, kilisenin önerdiği tanrı ve O'na ait olan tüm önermeler (öğretiler-vahiy) gibi, tüm tümel formlar esasında aklın tasarladığı adlardan ibarettir ve bundan dolayı bu adlara dair formların hakikat bilgisine asla ulaşamaz. O, hakikate ulaşmak için, bunun yerine aklın ve duyuların algılayabildiği tikel formları önerdi. Bu önermenin 'sade' bir mantığı vardı: Bir probleme ya da soruya dair en basit cevap ya da yol en doğru olandır. Bu temel önerme aklın imgelediği ve tasarladığı tüm 'gereksiz' adları ve önermeleri devre dışı bırakır ve akli yalnızca hakikate dair gerekli olan açıklamalarla meşgul eder: *Ockham'ın Us-turası*. Buna göre, tanrı ve ona ait olan bir 'dünya' tümel bir formdur ve bu formun hakikati akıl yoluyla asla kavranamazken; akıl ancak duyular aracılığıyla elde ettiği verileri işleyerek tikel bir bilgilere ulaşabilir. O halde, akıl ve vahiy birbirinden tamamen ayrı alanlardır ve biri ile öteki asla açıklanamaz² (Cevizci, 1999: 631 – 632).

Bu, tam anlamıyla tümel olan epistemolojik bilgiden ontik olan tikel önermeleri yaratan her doktrine karşı gerçekleştirilmiş Nominaslit Devrim olarak bilinen felsefi bir devrimdir. Bu devrim, hem Kilise'nin hem de dünyevi devletin esasında tümel bir akıl yaratımı olduğu savıyla mutlak iktidarlarını sınırlı iktidara yerleştirme gayesindeydi. Bunun anlamı şudur: Kilise'nin ve dünyevi devletin iktidarlıklarının dayandıkları tüm savlar birer addan ibaret olduğu için mutlak olarak hakikati yansıtamazlar; bundan do-

¹ Özellikle 1648 Şanlı Devrimi, İngiliz siyasal hayatında halkı temsil eden Avam Kamarası'nın Aristokrat sınıfı temsil eden Lordlar Kamarasına karşı üstünlüğünü sağlayabilmesi açısından demokrasinin ve 'akılcı' bir dünyevi devletin kapısını büyük ölçüde aralamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Yeliseyeva, 1978: 9-25.

² Görüldüğü gibi, Skolastik felsefede ciddi bir etki bırakan Aquinolu Thomas'ın akıl – vahiy dengesini işaret eden ilkesi O. William tarafından yine episteme olarak 'laikliğe' kadar götürülecek bir noktaya getirilmiştir.

layı Kilise'nin iktidarı yalnızca ruhani alanla sınırlı kalmalıyken, dünyevi iktidarın sınırları ise onu yaratan insanlar tarafından sınırlandırılmalıdır (Ağaoğulları, 2011: 276 – 278). Tıpkı çağdaşı olan Padovalı Marsilius (1275 – 1343) gibi¹, Ockhamlı William da iki kılıç kuramını epistemolojik sahada neredeyse modern devlet teorilerinin zeminini oluşturan laik bir siyasal kurama dönüştürme çabası vermiştir.

Bu minvalde, kendilerinden yaklaşık olarak 200 yıl sonra, 1500'lü yıllarda bir rahip olan Martin Luther, İncil'in manasının ancak Kilise tarafından anlaşılıp öğretilebileceği anlayışına dayanmasıyla bireysel olarak duvardan indirilip okunması sakıncalı olarak görünen Latince incili Almanca'ya çevirerek Kilise'nin mutlak otoritesine karşı ilk 'ferdi' devrimi gerçekleştirecekti. Ockhamlı William ve Aristoteles'in düşüncelerini inceleyen Luther'in Kilise'ye ilk itirazı ilk günah söylencesi üzerine oldu. Luther'e göre gerçekten de insan ilk günaha *düşmüş* bir varlıktı ancak Luther'i Kilise'den ayıran temel fark onun ilk günahattan kurtuluş yolunun Kilise'ye boyun eğmek yerine kişisel olarak iman edilmesi gerektiğini düşünmesiydi. Buna göre insanın kurtuluşu yalnızca iman etmekten başka bir şeyi gerektirmekte ve dolayısı ile Kilise'nin kendisini kurtuluşa giden tek yol olduğunu söyleyen öğretisi boşa çıkmaktadır. Bu, Luther'in Kilise'nin ruhani otoritesini oldukça derinden sarsan teolojik öğretilerinden biri iken; endüljans belgelerinin reddi de onun Kilise'nin dünyevi otoritesine bir darbeydi.

Luther, nihayet 1517'de Kilise'nin hem teolojik hem toplumsal hem de siyasal yanlışlarını ifade etmek niyetinde Wittenberg Saray Kilise'sinin kapısına 95 maddelik bir tez çaktı. Bu tez, yalnızca Hıristiyan teolojisinin yanlışlarını düzeltmeyi içermiyor aynı zamanda kilise-devlet-toplum ilişkilerinde de önemli bir takım değişiklikler içeriyordu. Kilise'ye karşı 3 adet önemli manifesto da yayımlandıktan sonra Luther, hem Papa tarafından aforoz edildi hem de İmparator V. Karl tarafından yasaklı ilan edildi. Bu gelişmeler minvalinde, hayatının kendisini gizleyerek yaşadığı dönemde başlattığı reformun en önemli adımını attı ve İncil'i Latince'den Almanca'ya çevirdi. Bu, şu anlama geliyordu: Latincenin o dönemde üst sınıfa ait bir

¹ Padovalı Marsilius, iki kılıç kuramına kilisenin dünyevi devletin otoritesi altına girmesi gerektiği savıyla tamamıyla karşı çıkmış ve devletin doğasına ve kökenine dair Aristotelesçi bir siyasal anlayışı benimsemiştir. Dahası, çağının ötesine giderek yasama egemenliğini halka vermiştir. Bunun yanı sıra, hiçbir iktidar türünü mutlak olarak kabul etmemiş ve tüm iktidarların – türü ne olursa olsun- halkın genel çıkarını yansıtmadığı sürece meşruiyetlerini yitireceğini belirtmiştir. Ağaoğulları, 2011: 279 – 286.

dil olduğu düşünülürse, Latince olan İncil' i Kilise' siz okuyamayan her Alman ve Almanca bilenler artık İncil'i okuyabilecek ve dinlerini kişisel olarak yaşayabileceklerdi. Böylelikle, Kilise'nin insanlar üzerinde İncil' in 'ulaşılabilirliğiyle' kurduğu otorite yerle bir olmaya mahkûm olarak ilk etapta teolojik bir 'aydınlanma' çizgisinde başlayan reform hareketi daha sonra Münzer ve Calvin' in de desteğiyle Köylü Ayaklanmaları gibi toplumsal bir harekete dönüştü.

Reform sürecini ifade eden, bu toplumsal hareketlerin iki temel çizgisinin olduğu söylenebilir: İlki, Kilise'nin hem ruhani hem de dünyevi otoritesinin gün geçtikçe kan kaybetmesi iken; ikincisi de gelişen kentler ile birlikte yeni doğan bir sınıf olarak burjuvazi sınıfının güç kaybeden Kilise'nin yerine gelmek üzere olduğudur. Burjuvazi kendisinin güçlenmesini istemeyen Kilise' ye karşı Luther'ci çizgide protestolarla¹ Luther'in teolojik öğretilerini destekledi. Sonuç olarak, başta hem Ockhamlı William hem de Martin Luther olmak üzere diğer önemli isimlerle birlikte, Kilise'nin ruhani ve dünyevi mutlak otoritesi tümel açıklamalardan felsefi biçimde arındırılarak *şeylerin* özüne ilişkin tikel formlarıyla daha akılcı açıklamaların gerektirdiği bir döneme geçildi. Bunlar, aklın zaferini işaret eden Aydınlanma Dönemi'nin 'dogmatik metafiziğe' karşı verdiği savaşın ilk adımlarıyken; daha sonra Kilise'ye karşı hem epistemolojik hem teolojik aynı zamanda pratik siyaset alanında da verilen bu mücadeleyi takip eden yüzyıllarda Kant, Spinoza, Hume, Berkeley, Machiavelli, Hegel, Locke, Hobbes, Rousseau, Descartes vd. gibi çağımıza kadar etkisi devam eden düşünürler 'Yeni Dünya' yı yalnızca akıl aracılığıyla şekillendireceklerdi.

¹ Luther'in teolojik öğretileri ekonomik alanda Feodal Dönem' den Kapitalist Dönem' e geçmeyi olumlu anlamda oldukça etkilemiştir. Kilise'nin dayandığı Katolik inancı, özellikle Fransiskan tarikatı aracılığıyla, 'kazanç elde edip zenginleşmeye' olumsuz bir tavır içindeyken; Luther'ci öğreti tam tersine; kazancın *israf* edilmesini günah sayarak kazanca kazanç katmanın bir ibadet olduğunu öne sürdü. Yeni yeni doğmakta olan burjuvazi sınıfı bu öğretinin kendi işlerine yarayacağını fark etti ve Luther'ciliği desteklemek amacıyla Kilise'ye karşı protestolar düzenlemeye başladı (ki Protestanlık mezhebinin isminin kökeni buradan gelir) . Böylelikle, Luther'cilik yalnızca Hristiyan teolojisinde önemli etkiler bırakmakla kalmayıp; aynı zamanda dönemin ekonomik sisteminin de değişmesine katkıda bulunmuştur. Buna ilave olarak, bugün varlıklarını özellikle ABD' de gösteren Pietizm ve Metodizm de Luther'cilikten miras kalmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*.

Sonuç

Siyaset, temel olarak kabul gören öz tanımıyla iktidarın ele geçirilmesi ya da iktidar mücadelesi bağlamında ele alındığında Antik Yunan Dönemi'nden Aydınlanma Dönemi'ne kadarki süreçte bu iktidar mücadelesinin devlet olgusu için olduğu görülmektedir. Bu, bahsi geçen tarihsel aralıkta iktidar mücadelesinin devlet yönetimini 'ele geçirme' amacına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bununla beraber, iktidar mücadeleleri, yurttaşlık siyasetinden ilahi siyasete dönemin konjonktürüne göre yapısal olarak değişirken insan doğasına yapılan atıflar ve bireylere biçilen hem pratik hem de ahlaki (morality) siyasal roller de bu mücadelenin yapısına göre evrim geçirmektedir. İnsan doğası ve siyasal pratiklerindeki değişimlerin yurttaşlık siyasetinden ilahi siyasete değin iktidar mücadelelerindeki ve dolayısıyla devletin kökenindeki evrimlerine dair değişimlerle ne tür bir bağıntısının olduğunu anlamak için bir Aydınlanma filozofu olan Hegel'in *moralität* ve *sittlichkeit* kavramlarına başvurulabilir.¹ Kısaca, *Moralität* Hegel'e göre özbilincimize ait Kant'çı olmayan 'kendinde' bir ahlaki değeri/kabulü ifade ederken; *sittlichkeit* ise toplumsal değerlerle örülü ya da en azından onlar ile bağıntılı bir etik hayatı ifade etmektedir. Buna bağlı olarak bu, esasında pratik siyasete – yani devlete ve iktidar mücadelelerine- dair daha dış *şeylere* ilişkin (fenomenler) tümel ve tarihsel ahlak anlayışımız (*sittlichkeit*) ile özbilincimize ait irade ve isteklerimizin (passions) açığa çıkardığı toplumsal değerler tarafından üretilen ahlak anlayışımız (*Moralität*) arasındaki farkı ifade etmektedir. Daha basitçe söylemek gerekirse, Hegel'e göre ahlak kendi bilincimizde var olan/şekillenen tikel ahlak ve tarih ve pratikler içinde toplumsal değerler tarafından şekillenen toplumsal/cemaatçi ahlak olarak ikiye ayrılır.

Ahlakın bu dikotomik yapısı ise devletin kökeninin ve evrimlerinin nedenselliğini ve bu olguların insan doğasına olan yaklaşımlarını nasıl ve neden etkilediğini kavramada oldukça açıklayıcıdır. Buradan hareketle, Antik Yunan'da bireyin yurttaş olmadan hiçbir varoluşsal ve ahlaki değerinin olmaması ve tarihin bir sonraki uğrak noktası olan Ortaçağ'da bireyin ilk günah ile dünyaya gelmesi nedeniyle kurtarılması ya da kurtulması gereken bir varlık olarak ancak Kilise'ye olan bağlılığı sayesinde varoluşsal bir anlamının olması Antik Yunan'da ve Ortaçağ'da devlet ahlakının daha çok *sittlichkeit* üzerine inşa edildiğini gösterir ve bu, tarih içinde insan doğasına

¹ Daha detaylı bilgi için bkz. Hegel, G. W. F. (1991), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*.

olan olumsuzlamaların örneklerini sergiler. *Moralität* üzerine inşa edilerek insan doğasının daha uzlaşımsal ve daha olumlu içeriklerinin kanıtlanmaya çalışıldığı ve bu çabanın Aydınlanma Dönemi'nde zirve yapmasından önceki ilk dönemin ise Helenistik Dönem olduğu söylenebilir. İktidar mücadelelerine ilişkin devletin kökenlerinin geçirdiği evreler ve buna bağlı olarak insan doğasının algılanış biçimlerindeki epistemik değişimlerin *moralität* ve *sittlichkeit* üzerinden okunduğunda tarihin inişli çıkışlı uğrak noktalarından geçerek tarihsel bir diyalektiği işaret etmesiyle devlet ve sivil toplum bağlamında Hegel'ci tarihsel tezin olumlanabileceği söylenebilir. Bu, devletin kökenini açıklamada insan doğasına ilişkin *moralität* ve *sittlichkeit* üzerinden getirilen açıklamaların devlet-birey bağlamında tarihsel olarak hangisinin hangisine öncelik kazandığına dair tarihsel bir açıklamayı ifade eder. Sonuç olarak, kimi zaman – Helenistik Dönem ve Ortaçağ'da - insan doğasına olan yaklaşım ve buna bağlı olarak bireye atfedilen siyasal roller, tarih içinde devletin kökenine ve pratik ve epistemolojik olarak onun evrelerine ilişkin belirleyici olurken; insan doğasına ilişkin rolü ise kimi zaman – Antik Yunan Dönemi'nde- devletin, teleolojik bağlamda aşkın bir nihai amaç olarak açığa çıkması belirlemektedir.

Kaynakça

Ağaoğulları, Mehmet Ali Vd. (2011), **Sokrates'ten Jakobenlere Batı' da Siyasal Düşünceler**, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve **Köker**, Levent (1990), **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara: İmge Kitabevi.

Aristoteles (1975), **Politika**, Çeviri: Mete Tuncay, Ankara: Remzi Kitabevi.

Augustinus (2008), **İtiraflar**, Çeviri: Dominik Pamir, İstanbul: Sent Antuan Kilisesi.

Berlin, Isaiah (2010), **Kirpi İle Tilki: Seçme Makaleler**, Çeviri: Mete Tuncay ve Zeynep Mertoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cevzici, Ahmet (2001), **Ortaçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi.

Hegel, George Wilhelm Friedrich (1991), **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çeviri: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları.

Henri, J.M. Claessen ve **Skalnik**, Peter (1993), **Erken Devlet**, Çeviri: Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.

Kant, Immanuel (1993), **Ari Usun Eleştirisi**, Çeviri: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi.

Koyre, Alexandre (1998), **Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene**, Çeviri: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi.

McClelland, J. S. (2005), **A History Of Western Political Thought**, Taylor & Francis e-Library.

Platon (2014), **Devlet**, Çeviri: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Roberts, J.M. (2004), **Ancient History: From The First Civilizations To Renaissance**, Oxford University Press.

Russ, J., **Baudart**, A., **Chenet**, F., **Dumont**, J.P., **Farago**, F., **Hadot**, P., & **Jambet**, C. (2015), **Felsefe Tarihi: Kurucu Düşünceler**, Çeviri: İsmail Yerguz, İletişim Yayınları.

Russel, Bertrand (1972), **Batı Felsefesi Tarihi: Ortaçağ İslam Felsefesi Hıristiyanlık Felsefesi**, Çeviri: Muammer Sencer, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Sander, Oral (2003), **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, Ankara: İmge Kitabevi.

Strauss, Leo ve **Cropsey**, Joseph (2022), **Siyaset Felsefesi Tarihi**, Çeviri: **Mehmet Akkurt**, İstanbul: Babil Kitap.

Şenel, Alaeddin (1995), **Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda Ve Yeniçağda Toplum Ve Siyasal Düşünüş**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.

Weber, Marx (2013), Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu, Çeviri: Gökhan Rızaoğlu, Oda Yayınları.

West, David (2012). Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant Ve Hegel'den Foucault Ve Derrida'ya, Çeviri: Ahmet Cevizci ve Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Yeliseyeva, N. V. (1978), Yakın Çağlar Tarihi, Çeviri: Özdemir İnce, İstanbul: Yordam Kitap.

Zeller, Eduard (2017), Grek Felsefesi Tarihi, Çeviri: Ahmet Hamdi Aydoğan, Ankara: Say Yayınları.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının Mehmet Akif **DOĞAN** tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Mehmet Akif **DOĞAN**, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

Study on the Transformations of Approaches of Human Nature and the Origins of the State in the West from Ancient Greek to Enlightenment

Mehmet Akif DOĞAN

This article focuses on the transformations of approaches between human nature and origins of the state in the West from Ancient Greek and Enlightenment. The methodology of the article is based on hermeneutic. According to this methodology, by reviewing the literature, the references that is related to the topic of the article were chosen and read comparatively, then, the basic arguments in the references were interpreted hermeneutically. This article purposes to show that how the understanding of human nature within changes of origin of state conception changed in the West from Ancient Greek to Enlightenment Era. From this point of view, the purpose of this article is based on hypothesis that understanding of human nature changed as understanding of origin of state had changed

In the light of this information, in Ancient Greece, we see that some constant natural inequalities such as myth of the metals and contrasts like master-slave were attributed to human nature by philosophers, particularly by Plato and Aristotle. Hence, it shows that human is politically valuable as long as he is citizen, since politics were ruled by such elite group who was free man (male) and could pay tax. This basically shows that state (polis) is almighty purpose and individual (citizen) exists for this almighty purpose, keeping continuousness of state.

In contrast to Ancient Greece, man was regarded as free and equal as to his rational reason which is compatible with nature in Stoa philosophy and Epicureanism in the era between the end of Ancient Greece and ‘great’ Enlightenment. However, it is seen that man was regarded as sinful; therefore, his nature was regarded as ‘evil’ innative in middle age from fifth century to eleventh century; and this led to the fact that The Church was the mere authority both in secular world and in spiritual world.

To summarize, except Stoa philosophy and Epicureanism, within polis in Ancient Greece and The Church rule in the Middle Age Era, the state was valued both ontologically and epistemologically as a higher purpose with priority over the individual. Hegelian concepts named *sittlichkeit* and *Moralität* may be beneficial to understand the reason why understanding of human nature changes as the form of a state changes historically.

It can be said that the Hegelian historical thesis in the context of the state and civil society can be affirmed in the context of the state and civil society, as the phases of the origins of the state in relation to power struggles and the epistemic changes in the perception of human nature, when read through *moralität* and *sittlichkeit*, point to a historical dialectic through the ups and downs of history. As a result, whereas sometimes - in the Hellenistic and Medieval periods - the approach to human nature and the political roles attributed to the individual in relation to it determines the origin of the state and its practical and epistemological phases in history, the role of human nature sometimes - in the Ancient Greek period - determines the emergence of the state as a transcendental end in a teleological sense. .

ARAŞTIRMA MAKALESİ

2005 Anayasasındaki Federal Sistem Kapsamında Irak'ın Yönetiminde Azınlıkların Rolü

Wassan Theab Muner Janabi¹

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru:
Kabul:
Online Yayın:

Anahtar Kelimeler:

Azınlıklar
Irak
2005 Anayasası
Federalizm

Kaynak Gösterimi

Janabi, W.T.M..
(2024). 2005 Anayasasındaki Federal Sistem Kapsamında Irak'ın Yönetiminde Azınlıkların Rolü. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 194-224.
doi.org/10.54838/bilgisosyal.1488261

Özet

Bu çalışma Irak'ta 2005 yılında kabul edilen anayasanın azınlıklara dair sorunları çözmeye yeteneğini ve azınlıkların federal sistem çerçevesindeki rolünü incelemektedir. 2005 Anayasasıyla birlikte Irak federal bir devlete dönüşmüştür. Anayasaya göre bunun temel nedeni, azınlıkların yönetimde daha fazla katılımını sağlamaktır. Bununla birlikte, diğer federal ülkelerin aksine, bölgelerin şekli ve federal hükümetin oluşumuyla ilgili yönetim prosedürleri anayasal bir metinle düzenlenmemiş ve bu düzenlemeler yasalara bırakılmıştır. Çalışmanın amacı, 2005 Anayasası'nın azınlıkların sorunlarını çözmeye ve siyasal katılımlarını artırma olasılığını değerlendirmek, siyasal katılım sürecindeki eksiklikleri tanımlayarak çözüm yolları önermektir. Irak'ta federal yapılanmanın etnik, mezhepsel veya coğrafi temelli olmasına ilişkin sorunsal çalışmanın temel tartışma konusudur. Böylece, Irak federal devletinin etnik, ulusal ve mezhepsel çeşitlilikle karakterize edilmesi bağlamında, anayasal metinlerin yorumlanması ve tartışılmasına dayalı bir analiz yöntemini benimsemektedir. Azınlıkların sorunlarının çözümü için federalizmin etkin bir şekilde uygulanması ve azınlıkların haklarının güvence altına alınması gerekmektedir. İhtilafli bölgelerin sınırları gibi temel meselelerin çözülmesi ve federalizmin gerçekçi bir şekilde uygulanması önemlidir. Çalışma azınlıkların katılım sorununun Irak bağlamında en mümkün yolunun, Amerika'daki gibi coğrafi federalizm yoluyla mevcut eyaletlerin oluşturulması olarak görmektedir. Bu yöntemin, azınlıkların siyasal katılımını artırma ve Irak'ın siyasal istikrarını sağlamak amacıyla uygulama açısından daha anlamlı bir uygulama olduğu görülmektedir.

1 Sorumlu Yazar: Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi. Esentepe Kampüsü, Serdivan-Sakarya ✉
wassan.janabi@sakarya.edu.tr, ORCID: 0009-0006-4284-1889

RESEARCH ARTICLE

The Role of Minorities in Iraq's Governance Within the Scope of the Federal System in the 2005 Constitution

Wassan Theab Muner Janabi¹

ARTICLE INFO

Submitted: 22.05.2024**Accepted:** 27.05.2024**Published Online:**
29.05.2024**Keywords:**Minorities
Iraq
2005 Constitution
Federalism**To cite this article**Janabi, W.T.M. (2022).
The Role of Minorities
in Iraq's Governance
Within the Scope of the
Federal System in the
2005 Constitution. *Bilgi*
Sosyal Bilimler Dergisi,
26 (1), 194-224
doi.org/10.54838/bil-
gisosyal.1488261**Abstract**

This study examines the ability of the 2005 Iraqi constitution to address minority issues and the role of minorities in the federal system. With the 2005 Constitution, Iraq became a federal state. According to the constitution, the main reason for this is to ensure greater participation of minorities in governance. However, unlike other federal countries, the form of the regions and the governance procedures related to the formation of the federal government are not regulated by a constitutional text and these regulations are left to the laws. The aim of the study is to evaluate the possibility of the 2005 Constitution to solve the problems of minorities and increase their political participation, to identify the shortcomings in the political participation process and to propose solutions. The problematic of whether the federal structure in Iraq is ethnically, sectarian or geographically based is the main topic of discussion in the study. Thus, in the context of the Iraqi federal state being characterized by ethnic, national and sectarian diversity, a method of analysis based on the interpretation and discussion of constitutional texts is adopted. The solution to the problems of minorities requires the effective implementation of federalism and the guarantee of the rights of minorities. It is important to resolve fundamental issues such as the boundaries of disputed territories and the realistic implementation of federalism. The study considers that the most feasible way to solve the problem of minority participation in the Iraqi context is to create existing states through geographical federalism as in the United States. This method seems to be more meaningful in terms of increasing the political participation of minorities and ensuring Iraq's political stability.

1 Corresponding Author: PhD Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Political Science and Public Administration, Esentepe Kampüsü, Sertdivan-Sakarya ✉ wassan.janabi@sakarya.edu.tr, ORCID: 0009-0006-4284-1889

Giriş

Mezopotamya'nın, antik çağlardan beri çeşitli azınlıklara ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Irak toprakları da bu açıdan farklı etnik, mezhepsel ve dilsel gruplara ev sahipliği yapmaktadır. Bu azınlıklar, Irak toplumunun değeri, önemi, gücü, insani rolü, tarihi ve kültürü açısından önemli bileşenlerdir ve antik çağlardan beri Irak'a hizmet etmişlerdir. Azınlıkların varlığının, bir devlet içinde siyasi, sosyal, güvenlik ve kültürel sorunlar ortaya çıkarması mümkündür. Bu durumun sebebi, bir yandan toplumların çeşitliliği ve aynı ülke içinde yaşayan bireylerin manevi, dini veya milli değerlerinin farklılığı, diğer yandan da vatandaşlık kavramının zayıf olmasıdır. Dolayısıyla, tek bir toplum kavramının gelişimini engelleyerek, aynı devlet içindeki bireylerin ulusal bağlılığını etkileyebilir. Azınlıkların devlet yönetimine katılımı ise doğal bir haktır ve temel haklarından biridir.

Irak'ta siyasi karar alma ve kamu politikası oluşturma sürecine katılım konusunda, güçlü merkezi iktidar rejimleri altında ardışık olarak uygulanan Irak anayasaları, Irak halkının bileşenleri arasındaki dengeyi ciddi şekilde bozmaktadır. Bu durumda azınlıkların siyasi karar alma sürecinde aktif rol oynayabilmesi için 2005 anayasasını hazırlayanlar, geçmişte yaşanan sert siyasi gerilimlere tepki olarak federal sistem ilkesini benimseyerek çözüm aramışlardır. Ancak, 2005 anayasasının hükümleri, özellikle Irak'ta uygulanacak federalizmin tam olarak tanımlanmamış olması sorununu ortaya koymaktadır. Temel sorun, federal yapılanmanın etnik ve mezhepsel temellere mi yoksa coğrafi temellere mi dayanacağıdır.

Bu çalışma, 2005 anayasasının azınlıkların sorunlarını çözme ve siyasi karar alma süreçlerine katılma olasılığını nasıl etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, siyasi katılım sürecindeki eksiklikleri tanımlamayı ve çözüm yolları bulmayı umarak, özellikle tartışmalı azınlıklar arasındaki ortak noktaları vurgulamayı amaçlamaktadır. Çünkü azınlıkların sorunları, toplumun ilerlemesi ve gelişimiyle doğrudan ilişkili olup siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşulları etkilemektedir. Anayasayı hazırlayanlar, Irak halkının tüm bileşenlerinin yönetimde katılım sorununu ortadan kaldırmak için federal sistemi bir çözüm

olarak benimsemiş; ancak federal sistemin biçimini belirtmemişlerdir. 2005 Anayasası, ulusal birliğin korunması çerçevesinde toplumdaki gruplara, önemleri oranında olumlu ve etkin bir rol garantisi sağlayacak şekilde bir denge sağlama hususunda başarısız olmuştur. Her toplumda azınlıkların varlığının doğal bir olgu olduğunu ve bu azınlıkların, ait oldukları ülke adına iktidarın paylaşılması ve siyasi kararların alınması süreçlerinde daha etkin bir rol oynamalarının sağlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Azınlıkların siyasal karar alma süreçlerine katılımı sorunu, küresel ölçekte yaygın bir meseledir. Bu sorun, daha çok istikrar, milli birlik ve siyasi gerçeklikle bağlantılı olarak nitelendirilebilir. Araştırma, Irak federal devletinin etnik, ulusal ve mezhepsel çeşitlilikle karakterize edilmesi bağlamında, anayasal metinlerin yorumlanması ve tartışılmasına dayalı bir analiz yöntemini benimsemektedir.

1. Irak'taki Azınlıklar

Azınlık, diplomasi sözlüğüne göre: *“Bir ülkede yaşayan ve orada çoğunluğu oluşturan bir dil, etnik veya din açısından üyelerinden bazılarının, bir başka ülkede azınlık durumunda olmasını ifade eder”* (Atiyatullah, 1968, s. 96). Birleşmiş Milletler Ulusal, Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Ait Kişiler Bildirgesi Hazırlık Komitesi'nde, Alman delegasyonu tarafından Komite'ye sunulan bir azınlık tanımına göre: *“Nüfusun çoğunluğunun ait olduğu ülkeye dil, etnik veya din açısından ait olmayan bir devletin vatandaşları olarak toplumun geri kalan üyelerinden ayrılan ve iktidara sahip olmayan, gerçekte ve hukuken çoğunluk ile eşitliği sağlamayı amaçlayan bir gruba denmektedir”* (Abdel-Hamid, 1985, s. 115; Yako,2010, s.130). Çoğulcu toplum ise, İngiliz bilim adamı J. S. Furnival'a göre, iki veya daha fazla unsurdan oluşan, yani din, etnik veya dil farklılıkları nedeniyle birbirleriyle karışmadan ortak bir siyasi ortamda yan yana yaşayan çok sayıda gruptan oluşan toplum türüdür (Kabbani,1981, s. 494).

Dini, dilsel ve etnik çeşitlilik Irak'ın toplumsal yapısının genel bir özelliğidir. Irak'a ilişkin olarak uluslararası ve bölgesel mecralarda

azınlıkların üç ana gruba (Şiiler, Sünniler ve Kürtler) indirgenmiş olması, azınlık gruplarının kimliklerinin örtüşmesi nedeniyle bazı azınlıkların diğerlerine dahil edilmesine yol açmıştır. Örneğin, "Ezidiler, Şabaklar ve Kakailer" gibi Kürtlerle beraber ele alınırken, "Şabak Şiileri, Şii Türkmenler ve Fili Kürtler" gibi Şiilerin de bunların oranını artırmak amacıyla beraber gruplandırılması meseleyi daha da karmaşık hale getirmiştir. Ayrıca, birden fazla kimlik özelliği taşıyan bireylerin varlığı, örneğin Fili Kürtlerin hem Kürt hem de Şii olmaları gibi durumlar bu karmaşıklığı daha da artırmaktadır. Bu nedenle, Irak'ı sadece üç ana gruba indirgeme yaklaşımının ötesinde bir perspektiften hareket ederek bu çeşitliliğin kapsamlı bir haritasını çıkarmak; Irak'ın karmaşık sosyal dokusuna uygun bir yaklaşım belirlemek ve stereotipleri aşmak bu çalışmanın izlediği bir yöntem olarak son derece önemlidir. Bu yaklaşım, geçmişte bu grupların üyelerinin eşitlik ve vatandaşlık duygusu üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. (Salloum, 2015, s. s. 109-110).

Irak nüfusunun %10'unun üzerinde bir kısmını azınlıklar oluşturmakta ancak her bir azınlığın sayısı veya oranı, Irak nüfus sayımlarına ilişkin istatistiklerde belirtilmemektedir. Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulan istatistiklere dayanarak 1921 ve 1922 yıllarına ait İngiliz ve Türk istatistiklerinden başlayarak, Irak'taki azınlıkların sayısını doğru bir şekilde belirlemenin zor olduğu ifade edilmektedir. Ardından gelen 1947 ve 1957 yılları için yapılan nüfus sayımları, bugüne kadar ulaşılabilen en güvenilir istatistikler arasında kabul edilse de, bazı kusurlar içermektedir. Örneğin, zorunlu askere alınma korkusuyla kaçma vakalarının varlığı, göçebe kabilelerin kaydedilmemesi ve bireysel çıkarlara göre etnik kimliklerin reddi gibi faktörler bu istatistiklerin güvenilirliğini zedelemektedir. 1977 nüfus sayımında ise, Iraklılar milliyetlerine göre sınıflandırılmış olup, azınlıklara atıfta bulunulmamıştır. Ayrıca, 1987 nüfus sayımı beyan formunda Arap veya Kürt olduğunun belirtilebileceği sadece iki seçenek bulunmakta ve formun işaretlenmemesi durumunda kişilerin Arap olarak kabul edildiği belirtilmektedir. 1997 nüfus sayımı ise, merkezi hükümetin 1991'den itibaren

yönetimini çektiği bölgeleri kapsamakta olup, Dohuk, Süleymaniye ve Erbil dışındaki bölgeleri kapsamamaktadır. Bu nedenle, azınlıkların sayısını doğru bir şekilde belirlemek için güvenilir istatistiklerin mevcut olmadığı ifade edilmektedir (Talabani, 1999, s.29).

Irak'taki azınlıkları incelediğimizde, çoğunun karma (karmaşık) azınlıklar olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu durum, ulusal-dilsel bir azınlık olan Türkmenler gibi iki farklı azınlığı aynı anda bir araya getirme veya etnik-mezhepsel bir azınlık olan “Fili Kürtler” gibi çeşitli kimlik öğelerini bünyesinde barındırabilme niteliğindedir. Benzer şekilde, dinsel-dilsel azınlıklar arasında Keldaniler ve Süryaniler gibi örnekler de bulunmaktadır. Bu karmaşıklığın nedeni sadece ırksal, etnik, ulusal veya dilsel gruplardan değil, aynı zamanda karmaşık etnografik gruplardan oluşmalarından kaynaklanmaktadır (Salloum, 2015, s. 109-113). Bu bağlamda, etnik, dini ve dilsel çeşitlilik açısından önemli sayılan Irak azınlıkları şunlardır;

1.1. Türkmenler

Türkmenler, Irak'ta Araplar ve Kürtlerden sonra en büyük üçüncü etnik gruptur. İslam dinini benimserler ve kendi dilleri olan Türkmençe'ye sahiptirler. Birçoğunun daha önce Irak'ta iktidardaki milliyetçi rejimlerin politikalarına uyum sağlamak için uyruklarını Arap milliyetçiliğine değiştirmek zorunda kaldıkları bilinmektedir (Simons, 2003/ 2004, s. 64). Irak Türkmenleri ağırlıklı olarak Arap ve Kürt bölgelerini ayıran sınır şeridi üzerinde yayılmıştır. Suriye sınırından Hemrin Dağı boyunca kuzeyde Nineveh Valiliğine bağlı Telafar'dan başlayıp kasabat ve Musul şehrini çevreleyen Al-Raşidiye, Al-Nimrud, Al-Nabi Yunis gibi köylerden geçerek Kerkük'e doğru Erbil şehri ve Altun Köprüsü, sonra Bağdat'a yönelirsek, Taza Hurmato, Başır, Tuzhurmatu, Amerli, Diyala'ya kadar kifri, Karagan (Celavla), kızıl ribat (Saadiya), Hanekin, Mendeli ve Bağdat'ın güney doğusunda bulunan Bedre'ye kadar uzanan bir şerit üzerinde yerleşmişlerdir (Matar, 2003, s.155). Bağdat vilayetindeki Türkmen varlığına ek olarak iki kategoriye ayrılabilir: Türkmen kökenli asıl eski Bağdadi aileleri, kurulduğu günden beri Bağdat'ta yaşamaktadır. Diğerleri ise ticaret, ilim edinme veya

siyasi baskılar sonucu başkente düzensiz göç eden ve oraya yerleşen ailelerdir. Orta ve güney illerine gelince, Türkmenler başta Babil, Amara, Basra, Kerbela ve Kut olmak üzere şehir merkezleri ve belediyelere dağılmış durumdadır (Saatçi, 2010, s.15). Çoğu Sünni mezhebine mensuptur ve Şiiler oldukça azını oluşturur. Resmi istatistiklerde yer almamaları nedeniyle sayıları için net bir rakam vermek zordur (Salloum 2013, s. 194).

1.2. Hristiyanlar

Irak'taki Hristiyanlar, ülkenin genelinde yaygın bir nüfusa sahiptir. MS 1. yüzyıldan beri Irak'ta bulunmakta ve geçmişte Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturarak dünyanın en eski Hristiyan grupları arasında yer almaktadırlar. Hristiyanlar, başta Musul, Bağdat, Kerkük, Dohuk ve Erbil gibi şehirlerde yaşamaktadırlar (Al Khayoun, 2007, s. 147-227). Irak'taki Hristiyanlar, tarih boyunca üç ana halktan oluşmaktadır. Bu grupların kimliği, Aşuriler (Assyrians), Keldaniler ve Süryaniler şeklinde tanımlanabilir. Bölgede uzun bir süredir yaşayan Hristiyanlar arasında siyasi partiler de bulunmaktadır. Bu partiler arasında Aşuri Demokratik Partisi, Aşuri Ulusal Partisi, Aturi-Keldani-Süryani Meclisi ve Keldani Demokratik Partisi gibi güçlü örnekler bulunmaktadır (Hamza, Kasım 2014).

1.3. Sâbiîlik

Irak'ta yaşayan eski dinlerden biri olan Sâbiîler, muhtemelen antik çağlardan kalan son Gnostik gruplardan biridir ve vaftizi ilk uygulayan topluluklardandır. Sâbiîler, doğu lehçelerinden biri olan Manden dilini konuşurlar ve daha çok Babilce ve Süryanice'yi içeren doğu Aramicenin saf bir kolunu benimserler (Salloum, 2013, s. 54). Sâbiîler, genellikle güney Irak'taki nehirlerin kenarlarında yaşamayı tercih ederler. En bilinen şehirler arasında Basra, Maysan'daki Al-Kahla, Al-Majar Al-Kabir ve Al-Muşrah, Nasiriye'deki Şoyuoh Pazarı, Mandali ve Wasit bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarından itibaren Bağdat'a göçleri artmış ve 2003'ten sonra yaşanan olaylar nedeniyle bir kısmı Divaniye, Anbar, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil gibi Kuzey Irak şehirlerine taşınmıştır. (Abd Muhalhel, 2013, s. 7); (Salloum, 2013, s. 104)

1.4. Ezidiler

Ezidiler¹, Irak'taki etnik ve dini gruplardan birini oluşturmaktadır. Yezidiler, dünyanın çeşitli ülkelerine, özellikle Suriye, Ermenistan ve Gürcistan'a yayılmış durumdadır. Irak'ın kuzey ve kuzeybatısında, özellikle Sincar Dağı çevresinde yerleşiklerdir. Irak'ta yoğunlaştıkları en önemli bölgeler arasında, kuzeydoğudaki Şeyhan ilçesi ile Tel Kaif ilçesi ve Bashiqa ilçesinin bazı köyleri ve bucakları, ayrıca Dohuk ilindeki Zaho ve Semail ilçeleri yer almaktadır. Ezidilerin kutsal yerlerinin beyaz, konik kubbelerle örtülü olduğu kaydedilmiş olup, bu, farklı bir dini özelliği ifade etmektedir. (Maho, 2012, s. 20).

1.5. Yahudiler

Babil'in sürgününden bu yana, Yahudiler çağlar boyunca dini kimliklerini, geleneklerini ve kültürlerini koruyarak homojen bir nüfus oluşturmuşlardır. Irak'taki Yahudiler, tamamen Araplaştıktan sonra siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarla bütünleşmişlerdir (Khairiah, 2015, s. 45). Yahudiler, yayılmış bir nüfusa sahiptir ve başta Bağdat olmak üzere Musul, Kerkük, Erbil, Süleymaniye, Hanekin, Bakuba, Kut, Amara, Hilla ve Nasıriye gibi şehirlerde yaşamaktadırlar. Ancak, 1970'lere gelindiğinde, Irak'taki Yahudi nüfusu sürekli azalmıştır. 2004 yılı itibarıyla, ülkede 100'den az Yahudi kalmıştır. Irak anayasasında Yahudilerin bir azınlık grubu olarak kabul edilip edilmemesi tartışmalı bir konudur. Irak'taki Yahudiler siyasi, ekonomik, bankacılık, muhasebe, eğitim ve kültür alanlarındaki katkılarıyla toplumda

¹ Ezidi terimi, "Abdülhalik" anlamına gelir ve bazı yanlış anlamaların aksine Yezid bin Muaviye ile bir ilgisi yoktur. Bu yanlış, Ezidilerin kimliklerinin ve inançlarının doğruluğunun yanlış bir şekilde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni, Ezidilerin yazılı bir tarihe sahip olmaması ve bu nedenle inançlarını ve olaylarını Sadr'ın ilmi olarak adlandırılan sözlü rivayete dayanarak aktarmış olmalarıdır. Ezidilikte anlatılan, Adem'e secde etmeyi reddeden İblis'in yedi melekten biri olduğu ve "Kral Tavus Kuşu" olarak adlandırılmaktadır. İblis'e'in Adem karşısında secde etmemesi fakat sonradan tövbesinin kabul edilip meleklerin başı olması hikayesi anlatılmaktadır. Tarihçiler ve uzmanlar genellikle Ezidilerin Kürt kökenli olduğunu ve dinlerinin, Kürtlerin çoğunluğu tarafından benimsenen İslam dininden farklı olduğunu kabul etmektedirler. (Hasbak, 1973, s. 181-183).

statü kazanmışlardır. (Sousse, 1990, s. 190).

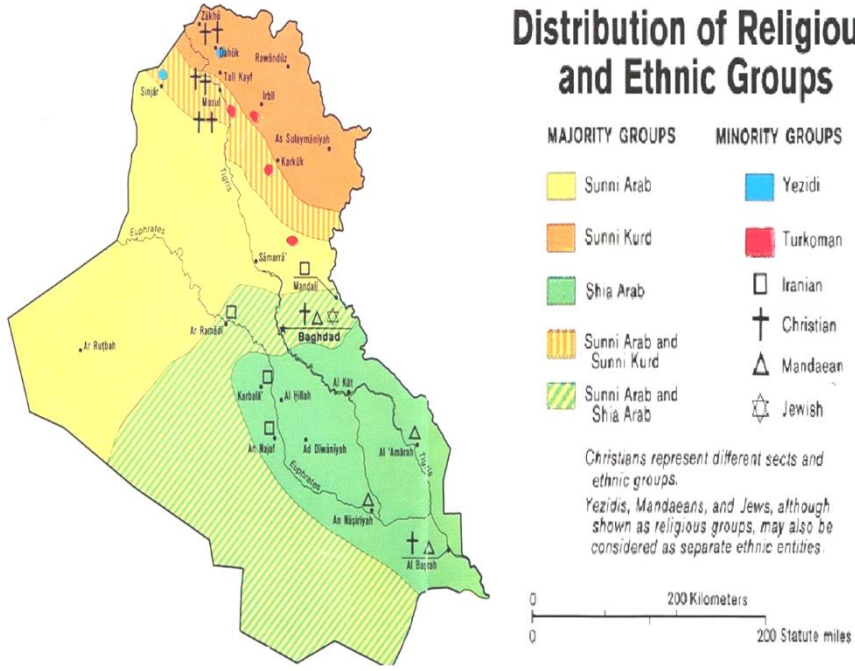
1.6. Bahailik

Dünya çapında modern dinlerden birini benimseyen bir azınlık grubunu oluşturmakta ve bu inancın İran'daki başlangıcından itibaren amacı insanların ve tüm inançların birliğini sağlamaktır. Bahâilik, bütün insanlığın ruhanî birliğini vurgulayan tek tanrılı bir dindir. Üç ana prensip Bahâî öğretileri ve itikadı için bir temel oluşturur: Tanrı birliği, yani tüm yaratılışın kaynağı olan tek bir tanrı vardır; din birliği, yani tüm ilahi dinler aynı ruhanî kaynağa sahiptirler, aynı Tanrı'dan gelirler; insanlığın birliği, yani bütün insanlar eşit yaratılmıştır. Yani, Bahailik, tüm ırkları ve tüm insanları evrensel bir amaçta, ortak bir inançta birleştirmek isteyen evrensel bir dindir (Salloum, 2013, s.121). Bahailer kuzeyden güneye Irak'ın çeşitli şehir ve köylerine Azınlık olarak dağılmışlar ve birçoğu Süleymaniye başta olmak üzere Kuzey Irak Bölgesi'ne yerleşmişlerdir (Nusrat Allah,1998, s.s. 187-257).

1.7. Kaka'ilik

Kuzey Irak'ta yayılan azınlıklardan biri Kakaiyya'dır. Tarihçiler ve araştırmacılar, inançlarını çevreleyen gizem, gizlilik ve sembolizm içeren sufi bir din ya da mezhep olduğunu belirtmektedir. Kakaiyya terimi, Kürtçe'de "ağabey" anlamına gelen "kaka" kelimesinden türemiş olup, bu inancın önderliğiyle ilişkilendirilir. (Group Rights Minority MGR Raporu, Kasım 2011, s.9). Kakailer, Hawrami Kürt dilini konuşan Kürtlerin bir alt grubunu oluştururlar. Ana yurtları Kerkük şehri ve Irak-İran sınırındaki Büyük Zap Nehri'nin kıyısında bulunan Kakaiyya mensupları, Hanekin, Mandali, Jalawla, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirlere de yayılmışlardır. (Derviş, 10 Ekim 2010).

Şekil 1: Irak'ta Dini ve Etnik Grupların Dağılımı Haritası

Kaynak 1: (CIA, 1978)

1.8. Şebekler

Yaklaşık beş yüzyıldır Kuzey Irak'ta yaşayan Şebekler, kendilerine özgü bir dilleri olan çoğunluğu İslam dinini benimseyen, bir kısmı Şii mezhebine mensup bir kısmı da Sünni mezhebine mensup azınlıklardan birini oluşturur. Ninova Ovası bölgesinde Hristiyanlar, Ezidiler ve Kakailer gibi diğer azınlıklarla birlikte yaşarlar. Musul ilinde birkaç mahallede Şebek yerleşimleri bulunmasına rağmen, Şebekler Ninova Ovası bölgesinde dağınık bir şekilde yer alır ve köyleri, Tel Kaif ilçesinden Khosr Nehri'nin batı yakasından uzanan bir hilal şeklinde yayılmıştır. Nimrud bölgesinde, Büyük Zap Nehri'nin doğu kıyısında yer alırlar. Bu iki nehir kıyısı arasında Shabak, Bashiqa bölgesi, Bartallah bölgesi ve Al-Hamdaniya bölgesi arasında dağılırlar (Abboud, 2000, S.36). Şebeklerin kökeni ve etnik

kimlikleri, bölgeye geldikleri zaman dilimine dair belirsizlikler sebebiyle net bir şekilde tespit edilememektedir. Arap, Türkmen ve klasik Kürt topluluklarından farklı olarak, kendilerine özgü gelenekleri bulunmaktadır. Dil olarak Farsça, Arapça, Türkçe (Azeri Türkçesi) ve Kürtçe karışımı bir lehçe kullanırlar. Ancak, bu dil karışımına rağmen, Şebeklerin konuştuğu dil, Türkiye'de konuşulan Kırmanç lehçesine oldukça benzemektedir. Şebekler genellikle Kürt olarak kabul edilirken, Kuzey Irak'ta Türkçe konuşan ve kendilerini Şebek olarak tanımlayan bireyler de bulunmaktadır. Bu kişiler genellikle Şii Türkmenler arasında yer almaktadır. (Al Khayoun, 2007, s. 427-438).

1.9. Fili Kürtler

Kürt aşiretlerinin çoğunun Şafii düşünceye sahip olmalarına rağmen, Şii mezhebine mensup olmalarıyla diğer Kürt topluluklarından ayrılmakta ve bu durum bileşik bir azınlık oluşturmalarına yol açmaktadır. Fililer, kuzeyde Jalawla, Khanaqin, Mandali ve Baladruz'dan başlayarak güneyde Ali al-Gharbi bölgelerine, Badra, Jassan, Zurbatiyah, Kut ve Vasit bölgelerinden geçerek İran - Irak sınırındaki Azkros Dağları boyunca yayılmışlardır. Çoğu Bağdat'a yerleşmiş olsa da, İran tarafına dağılmış birçok Kürt fili aşireti bulunmaktadır. (Al-Faili, 2006, s. 15).

1.10. Afrika Kökenli Azınlıklar

Irak'ta, tek bir kökenden gelmeyen, daha çok birden fazla Afrika kökeninden gelen azınlıklar bulunmaktadır. Bu azınlıklar, tarih boyunca Gana, Habeşistan (Etiyopya), Zanzibar gibi pek çok ülkeden ve bölgeden gelerek Irak'a yerleşmişlerdir. Afrika kökenli azınlıklar genellikle güney ve orta Irak'a yerleşmiş olup, çoğunluğu Basra'ya yerleşmiş ve 1958'den sonra Zübeyr kentine yerleşmişlerdir. Bir kısmı Ebû'l-Khasib, El-Kâsib, Hüseyin mahallesi ve Al-Cumhuriye gibi diğer bölgelere dağılmıştır. Bazıları ise Bağdat ilinde, diğerleri ise Maysan veya Dhi Qar gibi illerde yaşamaktadır (Al Ani, 12 Haziran 2020).

1.11. Çingeneler

Irak'ın sosyal yapısının bir parçası olarak yer alan diğer azınlıklardan biri

Çingenerlerdir. Özellikle 20. yüzyılın yetmişli yıllarının başlarında, bazı şehirlerde ve belediyelerin kenar mahallelerindeki köylere yerleşmişler ve konut yapılarının değişmesiyle birlikte sosyal yaşamda daha etkili hale gelmişlerdir. Irak'taki Çingenerler, kökenleri, tanınmış kültürel ve mesleki özellikleri ve kültürel iklimi şarkı, şiir ve müzik alanlarında canlandırmadaki rolleri bakımından dünya genelindeki Çingenerlerden farklı değildir. Çingenerlerin önemli yerleşim yerleri arasında Ninova'daki Hamamı Al-Alil, Bağdat'ın batı banliyölerinde bulunan Ebu Gureyb mahallesi, Bağdat'ın doğu banliyölerindeki El-Kamaliyya mahallesi ve El-Khader ilçesine bağlı El-Khader mahallesi bulunmaktadır. Muthanna valiliği, Dhi Kar valiliğinin Al-Shatrah bölgesinde bulunmaktadır (Al-Hadithi, 1979, s. 9).

2. 2005 Anayasasına Göre Irak'taki Azınlıkların Anayasal Örgütlenmesi

Azınlıklar, özellikle Irak gibi önemli sosyal ve siyasi dönüşümler yaşayan ülkelerde, siyasi ve sosyal alanda tartışmalı bir rol oynamaktadır. Devlet ile azınlıklar arasındaki ilişkinin büyük bir sorun teşkil ettiği durumlarda, siyasi liderler siyasi dönüşümler yaşayan ülkelerde insanları tek bir halkta birleştiren ortak paydalara vurgu yapabilmektedirler. Irak, daha önce belirtildiği gibi, birçok azınlığı barındıran ülkelerden biridir.

Azınlıklar söz konusu olduğunda, devletin kuruluş sürecinin başlaması ve 1925'te Monarşi sisteminde Temel Kanun'un yürürlüğe konmasıyla birlikte, anayasa koyucusunun Meclis'te temsil edilmelerini sağlamak için bazı dini azınlıklara kota hakkı tanıyan 37. maddeyi benimsediği gözlemlenmektedir. Ayrıca, 75/2. madde, kendi dini mahkemelerinin kurulmasını sağlayarak "Mezhep Ruhani Konseyleri" adı altında belirli dini azınlıklar için özel bir düzenleme getirmektedir.

Monarşinin yıkılması ve Cumhuriyet döneminin başlamasıyla birlikte, Irak Cumhuriyeti'nin geçici anayasalarında (1958-1963-1968), vatandaşların kanun önünde eşit olduğu ilkesi hakim olmuştur (Hadid, 2016, ss. 309-312; Slugt & Slugt, 1986/2003, s.78). Bu anayasalar, vatandaşların köken,

cinsiyet, din, mezhep veya etnik ayırım gözetmeksizin hak ve ödevler bakımından eşit olduğunu teyit etmektedir. Dolayısıyla, bu durum tüm anayasalarda Meclis'te azınlık temsili meselesinin ortadan kalkmasını ifade etmektedir (Al-Jeddah, 2004, s.83). 1958 anayasası, Kürt milliyetçiliğini, Arapların yanı sıra azınlıkların varlığının ilk anayasal olarak tanınması olarak kabul etmiş olsa da, diğer azınlıklara atıfta bulunmaması, bu azınlıkların haksızlık olarak algılanmasına neden olmaktadır. (Yako, 2010, s. 36). Ayrıca, bu anayasaların çoğu, diğer Arap ve İslami olmayan milliyetlerin ve dinlerin varlığını görmezden gelerek, temelde aşırılık yanlısı Arap milliyetçiliği düşüncesinin bir yansıması olarak nitelendirilmektedir (Al-Shukri vd., 2008, s. 445). İptal edilen 1970 Geçici Anayasası, 5. maddenin "A" bendi uyarınca, Arap ve Kürt olmak üzere iki ana ulusun varlığına atıfta bulunmakta ve Irak birliği içindeki meşru haklarını kabul etmekle yetinmektedir. Kürt dili de 7. maddenin "A" bendi uyarınca, Kürt bölgelerinde resmi dil olarak kabul edilmektedir. Özetle, 2003 öncesi dönemde, Irak halkını oluşturan azınlıkların mezhepsel, etnik, dinsel ve dilsel çoğulculuğu kabul edilmemiş veya anayasal olarak tanınmamıştır. Bunun yerine, bazılarının resmi olarak tanınması ve kimliklerinin değer görmemesi yoluyla bu toplulukların kimliklerinin yok edilmesi girişiminde bulunulmuştur.

Ancak 2003'teki değişikliklerin ardından, 2004 Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu kapsamında, 7. maddeye göre, Irak'ın birçok etnik kökenden, mezhepten, dinden ve dilden oluşan bir ülke olduğunu ilk kez açıkça ifade eden bu kanun, Irak halkının tüm bileşenleri için bir umut işareti olmuştur. 12. maddeye göre ise, Irak vatandaşları arasında cinsiyet, ırk, din veya soy temelinde herhangi bir ayırım yapılamaz. Bu kanun, 53. maddenin "D" bendi uyarınca, azınlıklara özel olarak sağladığı güvenceler arasında Türkmenlerin, Keldanilerin, Asurilerin ve diğer tüm vatandaşların; idari, kültürel ve siyasi haklarını garanti etmektedir. Bu, Türkmenler, Keldaniler ve Süryaniler gibi Irak'ta yaşayan diğer milletlerin adlarının Irak anayasasında ilk kez belirtilmesiydi.

2005 Irak Anayasası'nın 14. maddesinde, "Iraklılar cinsiyet, ırk, milliyet, köken, renk, din, mezhep, inanç, görüş, iktisadi veya sosyal statü ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşittirler" ilkesinin doğrulandığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda Anayasanın 3. maddesi uyarınca, Irak'ın birçok milletten, dinden ve mezhepten oluşan bir ülke olduğu ve Irak'ın bir parçası olduğu gerçeğine atıfta bulunulduğu için, dini, ulusal veya mezhepsel çoğulculuk meselesini de göz ardı etmemiştir. Bu maddeye göre, Irak Arap Camiasının bir parçası olup, Arap Camiası Sözleşmesine bağlıdır ve İslam âleminin bir parçasıdır. Ayrıca Anayasanın 12. maddesinin "1" bendi uyarınca, "Irak'ın bayrağı, sembolü ve milli marşı Irak haklarını yansıtacak şekilde yasayla belirlenir". Bu düzenleme, Irak devletine olan bağlılıklarını güçlendirmek amacıyla bu sembollerin kültürel ve ulusal değerlerinin tanınmasını sağlar. Ayrıca, Anayasanın 9. maddesinin "1./A" bendi uyarınca, Irak Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Güçleri, Irak halkının tüm kesimlerinden ayırım yapmaksızın ve hiçbir kesimi dışlamadan dengeli bir şekilde oluşturulur. Bu hüküm, geçmişte olduğu gibi, hiçbir grubun dışlanmayacağına ve belirli bir grubun güvenlik hizmetlerini denetlemeyeceğine dair anayasal bir güvence sağlar. 2005 Anayasasının 2. maddesi uyarınca, "*resmi dini İslam'dır ve yasamada temel bir kaynaktır*" ifadesiyle Hristiyan, Sabiiler, Yahudiler ve Ezidiler gibi diğer dinlerden uzaklaşmaya yol açmamaktadır. Çünkü 3. madde uyarınca, Irak'ın birçok milletten, dinden ve mezhepten oluşan bir ülke olduğu belirtilmektedir. Irak'ın 2005 Anayasasının 3. maddesinde belirtildiği gibi birçok milletten, dinden ve mezhepten oluşan bir ülke olması ve her din ve mezhebin (evlenme, boşanma ve miras gibi konular) özel kuralları olması nedeniyle, Anayasanın 41. maddesi uyarınca, "*Iraklılar din, mezhep, inançları seçenekleri doğrultusunda aile hukuklarına bağlı kalma özgürlüğüne sahiptirler*" ifadesiyle bu husus yasayla düzenlenmektedir. Anayasanın 42. maddesine göre, "*Her bireyin düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü vardır*" Anayasanın 43. maddesine göre ise, hem dinine hem de mezhebine bağlı olan kişiler dini törenler düzenleme, vakıf işlerini ve dini kuruluşlarını

idare etme yetkisine sahiptirler. Bu da devletin ibadet özgürlüğünü ve ibadet yerlerinin korunmasını sağladığı ve bu konuların kanunlarla düzenlenmesine vurgu yaptığı anlamına gelir. Dolayısıyla, bu düzenlemeler daha önceki anayasalarda tanınmayan küçük dini azınlıklar için bir avantaj sağlamaktadır. Anayasanın 4. maddesinin "1" bendine göre, Irak'ta dilsel çoğulculuk, devlet kapsamında Arapça ve Kürtçe olmak üzere iki resmi dille ifade edilir. Irak halkının, mevcut eğitim kuralları çerçevesinde, devlet okullarında çocuklarına Türkmençe, Asurice ve Ermenice gibi anadillerde veya özel eğitim kurumlarında herhangi bir dille eğitim alma hakları bu anayasa tarafından güvence altına alınmıştır.

Anayasanın 4. maddesinin "5" bendine göre, Türkmençe, Süryanice gibi diğer yerel dillerin kullanımını teşvik etmek amacıyla, anayasa, bir bölge veya ilde yaşayan halkın çoğunluğunun bir referandumda karar vermesi şartıyla, bölgede herhangi bir yerel dilin ek resmi dil olarak kabul edilmesine izin vermektedir. Bu nedenle, bu tür hakların azınlıklara tanınması, onların kamusal yaşamda önemli bir rol oynamasının bir göstergesidir.

3. Federal Sistemin Şekli ve Irak'taki Azınlıklar Üzerindeki Etkisi

Federalizm politikası yapısal bir olgu olarak, güçlerin paylaşımı ve kendi kendini yönetme yeteneğine olanak tanır. Ayrıca, politik yapıları sınıflandırarak bir bütün oluşturur. Federalizm, belirli prensiplere ve çeşitli gerekçelere dayanan gelişmiş bir devlet biçimidir. Özellikle yetki dağılımı açısından federalizm birçok özelliğe sahiptir. Federatif bir yapı, üst düzey bir anlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkarken, her bir yönetim birimi yönetim gücünü bu anlaşmaya dayanarak oluşturur ve varlığını bu anlaşmaya bağlı kılar. Bu anlaşma genellikle anayasalar şeklinde ifade edilir. Federalizmin başarısına etki eden birçok faktör bulunmakta ve bunların en önemlilerinden biri federal devleti ve onun yönetim biçimini düzenleyen anayasal düzenlemelerdir. Bazı çağdaş araştırmacılar ve sosyologlar, toplumları dini, etnik, dilsel ve kültürel çeşitlilik açısından üç kategoriye ayırmaktadırlar. Şöyle ki: Entegre olmayan toplumlar; etnik, dini veya dil açısından homojen

toplumlar; bu iki kategori arasında yer alan toplumlar çeşitliliğine dayanmaktadır. Örneğin, Irak toplumu gibi dinsel, dilsel, mezhepsel, etnik ve kültürel açıdan çeşitlilik gösteren ancak aynı zamanda entegrasyon kapasitesine sahip toplumlarda araştırmacılara göre, azınlığın haklarının tanınıp tanınmadığına ilişkin sorumluluk çoğunluğa aittir. (Al Mamouri, Temmuz 2008). Bu nedenle, belirli bir bileşene herhangi bir tür ve derecede ayrıcalık tanımak veya bundan mahrum bırakmak, bu bileşenin diğer bileşenlerden izolasyonunu ikiye katlayacak, farklılık duygusunu güçlendirecek ve onda dinsel, mezhepsel veya ulusal önyargılar üretecektir. Irak'ta azınlıkların karşılaştığı siyasi ve kültürel sorunlar, ülkeyi ardı ardına yöneten siyasi rejimlerin ya ulusal rejimler olmalarından ya da askeri darbelerle, yani yasa dışı yollarla iktidara gelmelerinden kaynaklanmaktadır. 2005 anayasasının kabul edilmesiyle, Iraklıların hak ve görevler bakımından eşit olduğu ilkesinin inşa edilmesine vurgu yapılmış ve birçok hak tanımlanmış, ayrıca Irak halkının tüm bileşenlerinin anayasal metinde tanınması sağlanmıştır. Ancak, resmi kurumlar ve yapılar anayasada güvence altına alınan haklara yanıt vermedikçe, bu haklar ve belirli bileşenlerin tanınması tek başına vatandaşlar arasında eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesini sağlamak için yeterli olmayabilir. (Al-Haidar, Temmuz 2007). Bu bağlamda, azınlıklar, eşitlik, karar alma süreçlerine gerçek katılım ve kamusal yaşamın inşası temelinde, ayrımcılığın ve dışlamanın olmadığı yeni bir başlangıç umuduyla motive olmaktadır. Yeni Irak anayasasında "bileşenler" teriminin kullanılması, bu niyeti ve barış içinde bir arada yaşama isteğini yansıtmaktadır. "Çoğunluk" ve "azınlıklar" terimlerinin yerine, büyük ve küçük gruplar arasında resmi bir eşitlik sağlama arzusu, 2003'ten bu yana Irak'taki siyasi ve medya söyleminde kullanımlarının sıkça tercih edilmesine yol açmaktadır. (Salloum, 2015, s. 108). Ancak, bu azınlıkların temsilcileri, uluslararası toplumun "azınlık" tanımının sağladığı dokunulmazlık ve yasal korumadan faydalanarak bu adlandırmayı sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Zira azınlıklar BM kararlarında: "*Azınlık üyelerinin, ulusal düzeyde ve gerektiğinde bağlı oldukları azınlık veya*

yaşadıkları bölgelerle ilgili alınan kararlara, bölgesel düzeyde ve ulusal yasalara uygun şekilde etkili bir şekilde katılma hakkı bulunmaktadır"maddesiyle güvence altına alınmaya çalışılmıştır. (Birleşmiş Milletler [BM[,1992). Buna rağmen siyasi grupların öz farkındalığı, "azınlık" tanımının getirdiği olumsuz çağrışımıyla birçok durumda ikiyüzlü davranışlara neden olduğu görülmektedir.

2003'ten sonra dini veya ulusal nitelikteki ulusal olmayan siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, El Kaide ve DEAŞ gibi aşırılık yanlısı terör gruplarının ortaya çıkışı ve diğer ciddi siyasi karışıklıklar, azınlıkların haklarının açık bir şekilde ihlal edilmesine neden olmuştur. Bu durum, Irak'ın demografik yapısını etkilemiştir. Özellikle Hristiyanlar ve Sabiiler gibi toplulukların bundan etkilenip sayıları önemli ölçüde azalmıştır. Benzer şekilde, Musul'daki Şabak aileleri, Ezidiler ve diğer azınlıklar da etkilenmiştir. Ancak, bu durumun, çoğunluk ve çeşitli azınlıklarla birlikte tüm Irak toplumunu hedef alan operasyonların bir parçası olduğuna dikkat etmek önemlidir. (Abdel-Jabbar, 2006, s.55).

Son olarak, Irak toplumunda azınlıkların yaşadığı tüm gerilimlerin, Hindistan gibi daha çeşitli ülkelerde farklı zamanlarda yaşanan ve federal ilkeler benimsenerek hızla aşılacak gerilimlerden daha güçlü olmadığı söylenmelidir. Irak'ta federalizm yanlıları, federal sistemin özünde tüm bileşenlerin dâhil edilmesini teşvik eden ve destekleyen, yerel ve merkezi düzeyler arasında müzakereyi geniş bir ortak güç ve doğal kaynaklar ve fırsatlar paylaşımına izin veren insani bir ilke olarak öneren çözüm oluşturacağına inanmaktadır. (Watts,1999/ 2006, s. 16) .

Azınlıklar ve 2005 anayasasında öngörülen federal sistemle bağlantılı olarak Irak, basit bir devletten federal bir devlete dönüşmüştür. Anayasa kanun koyucusu anayasa metinlerini kaleme alırken, fikri temellere hakim felsefeye dayanır. Bir ülke siyasi sistemini değiştirdikten sonra ve yeni bir anayasa hazırlamaya başladığında, yasa koyucular geçmiş hataları düzeltmeye çalışır (Al-Shawi, 1981, s.13). Açıkça belirtildiği gibi, Irak çeşitli milletlerden, dinlerden ve mezheplerden oluşan bir ülkedir ve anayasa, bu bileşenlerin

isteklerini ve çıkarlarını dikkate alarak devletin biçimini ve gelecekteki hükümet yöntemini belirlemelidir. Bu temel üzerine 2005 Anayasası çıkarılmış, önsözünde başta olmak üzere birçok yerde federal sisteme geçişin vurgulandığı ifadeler yer almaktadır. Anayasa önsözünde şöyle denmektedir: *"...Biz Irak milleti, sendelediğimiz yerden ayağa kalkarken geleceğe cumhuriyetçi, federal, demokratik ve çoğulcu bir sistemden güvenle bakıyoruz..."*, *"...Bu anayasaya bağlılık, Irak için halklarının, topraklarının ve egemenliğinin güvencesidir..."*. Bu maddeler ile tüm bileşenler güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Federal sistem uygulandığı toplumun ortam ve ihtiyaçlarına göre şekillenir. Federalizm, İsviçre\ Kanada, Hindistan ve Malezya gibi ülkelerde de bazen etnik, kültürel veya ulusal çeşitlilik sorununu çözmek için bir yol olarak benimsenmiştir (Al-Bazzaz, 1960, s.66); (Mawlood, 2003, s.232). Bunun dışında hem diktatörlük kurulmasını önlemek hem de herhangi bir hükümetin mutlak yetkiler kullanmasını önlemek federalizmin benimsenmesinin sebepleri olarak görülmektedir. Buna örnek olarak da 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da federalizmin kurulması verilebilir. (Federasyonlar Forumu, s.33) Irak'ta federal bir devlet yönetimine geçmenin en önemli nedeni dinsel, dilsel ve mezhepsel çeşitlilik sorununu çözmek; iktidara katılım krizini ortadan kaldırmak; diktatörlüklerin ortaya çıkmasını önlemektir. (Al-Qadiri, 2022, s.2)

2005 yılında kabul edilen Irak Cumhuriyeti Anayasası, 1. maddesinde federal bir sistemden bahsetmektedir: *"Irak Cumhuriyeti egemen, bağımsız ve federal bir devlettir. Yönetim şekli cumhuriyetçi, temsili (parlamentar) ve demokratiktir. Bu anayasa Irak'ın bütünlüğünü garanti eder."* Irak federalizminin kesin bir biçimi tanımlanmadığı için, Irak'taki federal yapılanmanın etnik, mezhepsel veya coğrafi temelli olup olmayacağı belirsizdir. Bu durum, Irak için önemli bir ilke olarak kabul edilmektedir. Federal sistem, 116. maddeye göre başkent, bölgeler, bölge dışında kalan iller ve yerel yönetimlerden oluşmaktadır.

Anayasanın özellikle bölgelere ilişkin maddelerindeki en önemli

eksikliklerden biri, Anayasanın 117. maddesinin "1." bendinde ifadesini bulan, "*Kuzey Irak Bölgesini ve mevcut organlarını federal bir bölge olarak kabul etmektedir*" ifadesi ve aynı maddenin ikinci bendi olan "*Bu anayasa, hükümleri uyarınca kurulacak yeni bölgeleri tanıır*" hükmü tanımlanmakta ancak yeni bölgelerin oluşturulması için hangi yasal dayanakların kullanılacağı belirtilmemektedir. Bölgelerin oluşturulmasına ilişkin yürütme usullerini belirleyen bir kanunun çıkarılması işi ise 118. maddeye göre: "*Millet Meclisi ilk oturum tarihini takip eden altı ay içerisinde toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğuyla çıkartacağı bir yasayla bölgelerin oluşturulmasına ilişkin yürütme yetkilerini tespit eder*" hükmüyle Irak'ın birliği ve bütünlüğüyle ilgili önemli bir kanunu anayasanın içine koymak yerine, bu konuyu Millet Meclisi'nin yetkisine bırakmıştır. Bu madde, ülkeyi bölgelere ayırma ve farklı siyasi partilerin isteklerine terk etme gibi önemli ve son derece tehlikeli bir konunun hafife alındığını işaret etmektedir.

Bölgelerin oluşturulmasıyla ilgili Anayasanın izin verdiği kolaylıklar 119. madde ile netleştirilmiştir. Bu maddeye göre, bir veya daha fazla ilin bir bölge oluşturmak istemesi durumunda referandum yapılabilir. Böyle bir durumda, bölge oluşturmak isteyen il meclislerinden her birinin üyelerinin üçte birinin talebi yeterli olacaktır. Alternatif olarak, bölge oluşturmak isteyen illerdeki seçmenlerin onda birinin talebi de bir referandumu başlatmak için yeterli olacaktır. Ancak anayasa, "ihtilafli bölgeler" kavramını tanımlamamakta ve sadece Kerkük'ten bahsederek, her an patlamaya hazır bir bomba bırakmaktadır.

Bu ihtilafli bölgeler, Irak'ın dini, ulusal ve etnik çeşitliliği açısından en zengin bölgeler olup, ancak 140. maddeye göre, Irak'ın kuzey bölgesi ile federal hükümet arasında ihtilafli bölgeler haline gelmektedirler. Özellikle ihtilafli bölgelerde yaşayan ve herhangi bir tarafa bağlı olmak istemeyen, bunun yerine hak talep eden azınlıkların özellikleri, federalizmin uygulanmasına ilişkin formüllerle daha net bir şekilde açıklığa kavuşturulmalıdır. Belki de bu azınlıklar, birleşik federal Irak içinde kendi idari veya siyasi birimlerini kurmayı tercih etmektedirler. Federalizmin

destekçileri, Irak toplumunun farklı doğasının federalizmi ve merkez ile bölge arasındaki güç ayrımını ülkeyi yönetmek için hayati bir gereklilik haline getirdiğine inanmaktadırlar. Bu sistem, etkin bir şekilde dinî ve mezhepsel özellikleri muhafaza etme isteğine uygun bir kurumsal sistemi sunması nedeniyle tercih edilmiştir. (Anderson & Stansfield, 2009)

2005 Anayasası'nın Irak'ı "*Irak milletler, dinler ve mezhepler ülkesi*" olarak tanımlayarak Irak'ın kimliğini, milliyetçiliği, dini ve dili, içinde bulunan çeşitli azınlıkları kapsayıcı bir ulusal kimlikle birleştirmektedir. Dolayısıyla, Anayasa maddelerinde azınlıkların siyasi olarak uygun bir şekilde temsil edilmemesi, onlarda bir vatandaşlık eksikliği ve hayal kırıklığı duygusu yaratmaktadır. Bu bağlamda, Irak'ta federalizmin uygulanması için azınlıkların bu sistemdeki konumlarının belirlenebileceği çeşitli formüller öne sürülmüştür, bunlar arasında en önemlileri şunlardır:

3.1. Etnik Temelde Federalizm:

Irak'ta, önerilen federal yapılanmanın etnik bir federasyon olması gerektiğini gösteren bir öneri ortaya çıkmıştır. Bu öneriye göre, devlet Irak'taki iki temel etnik grup olan Araplar ve Kürtlerin kendi ulusal yasama ve yürütme organlarına katılımıyla bölgesel yasama ve yürütme yetkilerine de sahip olacağı şekilde düzenlenmiştir. (Aziz, Haziran - Eylül 2010,s. 155) Araştırmacılar, bu önermenin azınlıkların koşullarının herhangi bir şekilde ele alınmadığına inanmaktadır. Aksine, bu model ulusal kültürü kapsamamakta ve çeşitli azınlıkların hakları dikkate alınmadığından, gücün dışlanması ve tekelleştirilmesi yaklaşımı söz konusu olmaktadır. Etnik çeşitlilik faktörüyle ayırt edilen federal birliği oluşturan etnik birimlerin azlığı, federal sistemin temelinde önemli bir dengesizlik oluşturabilecek en önemli sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum, federasyonu oluşturan sosyal bileşenler arasında bir dengesizlik yaratır ve özellikle bölgesel ve federal yasalar arasındaki çelişki durumunda, 2005 Irak Anayasası gibi, onları parçalanma ve ayrılma riskiyle karşı karşıya bırakabilir. (Omar, 2003, s.s. 245-247). Özellikle, 2005 yılında kabul edilen Irak Cumhuriyeti Anayasası'nın 121. maddesinin "2" bendinde öngörülen

belirgin bir hüküm, federal otoritenin yetkisini aşan konularla ilgili olarak federal yasalar ile bölge yasaları arasında bir anlaşmazlık durumunda, bölgesel makamların federal yasanın uygulanmasını bölge sınırları içinde düzeltme yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu durum, federal eyaletlerdeki tüm bölgelerin sınırları içindeki yasaların, bölgesel yasalar tarafından değiştirilebilmesinden kaynaklanan bir eşitsizlik ve adaletsizlik durumu yaratmaktadır. Federal yasalar çeşitli azınlıklar için bir güvence sağlamakta, bu da bazı azınlıkların özellikle de Irak'ın kuzey bölgesinde ve tartışmalı bölgelerde bulunan azınlıkların endişelerini haklı çıkarmaktadır. Bu durum, azınlıkları ikincil bir konuma düşürmeye veya Kürtlerle eşit olmayabilecek haklara odaklanmıştır.

3.2. Din ve Mezhepsel Temelde Federalizm:

Bu tür bir federalizm, Bosna-Hersek deneyiminde olduğu gibi, federal devletin nüfusunun dini ve mezhepsel eğilimlerine dayalı olarak federal bölgelere ayrılmasına dayanmaktadır (Stansfield & Abd al-Razzaq, 2003, s. 21). Ancak, Irak'taki toplumsal bileşenlerin dağılımı, özellikle azınlıkların ve bunların coğrafi olarak nasıl yerleştiği konusunda belirli bir bölgeyle sınırlı değildir. Bu nedenle, bu tür federalizm Irak için uygun değildir. Bununla birlikte, azınlıkların sorunlarını çözmek için başlangıçta önerilen ve haklarını dikkate alan bu tür federalizm, Irak'ta uygulanabilir olabilir. Diğer yandan, Irak'ta federal sistemin bu tür bir biçime, yani din ve mezhepsel temellere dayalı olarak kurulması, devlet kurumlarının oluşumunda ve yönetiminde mezhepsel ve dini kotaları teşvik edebilir, bu da isteksizliğe yol açabilir ve idari ve mali yolsuzluk ortamı oluşturabilir. 2003 yılında yaşanan kimlik ve mezhepsel çatışmaların ardından, güneyde Şii, batıda Sünni bölgelerin kurulması çağrıları yapılmış ve bu çağrılar 2010 yılında yeniden yankılanmıştır. (Al-Marhej, 2022, s. 3). Irak'ta, ırkların, dinlerin ve mezheplerin çoklu mensubiyetleri arasındaki ilişkilerin kalıcı bir çatışma durumuna ulaşmadığına dikkat edilmelidir; bu nedenle, en iyi çözüm onları birbirinden izole etmek değildir (Abdul Amir, Aralık 2020, ss. 9-11). Daha ziyade, bölgelerin bu formüle göre bölünmesi, eski Sovyetler Birliği ve

Yugoslavya'da olduğu gibi, Irak'ın son dönemlerde maruz kaldığı, ulusal birliği tehdit eden, parçalanma ve bölünmeye yol açabilecek din ve mezhepsel çatışmaları devam ettirecektir. Bu ülkelerin bölgesel sınırlarının belirlenmesinde, etnik, dinsel ve mezhepsel unsurların varlığı, içinde etnik ve mezhepsel kimliğin güçlenmesi nedeniyle etnik çatışmaların ve mezhepsel bölünmelerin oluşmasına sebep olmaktadır (Pranty, 2010, s. 306).

3.3. Coğrafi Temelde Federalizm:

Bu formül, illerin federasyonunun unsurlarını oluşturması ve her birinin bağımsız birer bölge oluşturması esasına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, etnik, dini veya mezhepsel gerilim noktalarında herhangi bir önyargıya yer vermemektedir. Bu formüle göre, illerin idari birimleri, savunma, dış ilişkiler, mali ve ekonomik ilişkiler gibi konularda federal merkezi otoriteye bağlı olarak, kamu işlerinde iç özerkliğe sahip federal bölgelere dönüştürülmektedir. (Al-Hamdani, 28 Şubat 2009, s.41). Bu yaklaşıma göre, araştırmacıların görüşü, mezhepsel yakınlığa değil, idari ve coğrafi kıstaslara dayalı olan bu tür bir federalizmi desteklemektedir. Bu durum, mezhepçiliğe dayalı bölgelerin kurulmasını engellemektedir. (Stansfield & Hassan, 2003 s. 24). Bu temelde, her bir bölge (il) için bölgesel hükümetin ve federal parlamentoda temsil edilecek bölgenin üyelerinin seçimi için seçimler düzenlenmektedir. Bu yaklaşıma en yakın model Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmaktadır. Irak'ın 18 ilinden oluşan idari yapısının uzun süredir istikrarlı olması ve sınırlarının ve bölümlerinin belirlenmiş olması, bu modelin Irak'ta uygulanabilirliğini artırmaktadır. Osmanlı valisi Mithat Paşa tarafından 1869-1873 yılları arasında bazı küçük değişikliklerle uygulanmış olan reformist yönetim sistemine geri dönülmektedir (Murad, 2008, s.180). Özellikle şehirlerde yaşayan toplumsal bileşenler, kendi aralarında sosyal olarak homojen oldukları için Bağdat gibi büyük şehirlerden Samarra gibi küçük şehirlere kadar herhangi bir şehirde dini, mezhepsel ve etnik azınlıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, bu eğilimin destekçileri tarafından ifade edildiği gibi bir eyalet, halk arasında daha fazla sosyal uyum sağlar ve bu da ulusal bağlılığı diğer bağlılıklardan önce

sürdürür, çünkü Irak'ta coğrafi federalizmin kurulması mezhepsel kota sistemi sorununu çözmek için bir neden olarak görülmektedir. Bu sistemde, mezhepsel, etnik veya dini kimlik ulusal kimliğe üstün gelmektedir. Oysa ulusal mensubiyetin hakim olduğu, tüm kimlikleri ve mensubiyetleri içinde barındıran coğrafi federalizmde durum tersine dönecektir. (Matar, 2003, s.67). Coğrafi federalizm, milliyetçilik, ırk, din veya mezhep temelli olmayan ulusal partilerin ortaya çıkmasına yardımcı olur ve çeşitli azınlıkların vatanseverlik duygularını güçlendirir. Bu federalizm biçimi, diğer federalizm türlerinden daha fazla federal yapılanma sürecine uygun olan ilçe, mahalle ve köylerdeki belediye meclislerinin denetiminde hizmetleri kolaylaştırır, çünkü coğrafi federalizm mümkün olan en üst düzeye ulaşmaya çalışır. Bu eğilimin destekçileri, bu federalizm biçiminin ilde aynı idari yapıyı koruduğunu ve daha geniş yetkiler sağladığını, bir ilden veya birkaç ilden bölgelerin oluşmasına izin verdiğini iddia etmektedirler (Al-Sukini, 2009, s. 16). Bu noktada, çoğu siyasi bileşenin bunu kabul etme olasılığında bahsetmeye bile gerek yoktur, çünkü bazı siyasi unsurlar ulusal ve mezhepsel bölünme temelinde federalizmi reddetmiş ancak bunu bir bölünme gerekçesi olarak görmemişlerdir. Kürt varlığının tanınması, İspanya'da Bask bölgesi ve Malezya'da Sabah ve Sarawak gibi iki bölge ile Kanada'da Quebec eyaletinde olduğu gibi, mevcut coğrafi sınırları içinde ayrı bir statü olarak ele alınmaktadır (Al Khayoun, Haziran 2011, s. 24; Polk, 2005/2006, s. 192).

Sonuç ve Değerlendirme

Herhangi bir çoğulcu toplumda azınlıkların varlığı konusu bir gerçeklik meselesidir. Bu nedenle, herhangi bir bileşenin dışlanması bir bütün olarak topluma hizmet etmez ve Irak toplumu da dâhil olmak üzere çoğulcu toplumların tüm bileşenleri tarafından kabul edilmelidir, böylece her bir bileşen siyasi karar alma sürecine katılabilmelidir. Irak'ın birliği ve güvenliği, içindeki azınlık sorununun çözülmesine bağlıdır. Yani federalizmin uygulanması kendi başına Irak'ın bölünmesi anlamına

gelmemektedir. Çünkü azınlıklarla, her bileşenin haklarını güvence altına alacak, varlığını ve mahremiyetini koruyacak şekilde ilgilenilmezse bölünme tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde devlet siyasi ve toplumsal krizlere ve uzun süreli iç veya bölgesel hatta uluslararası çatışmaya maruz kalmaktadır.

Irak'taki azınlıkları incelerken, çoğunun bileşik olduğunu, yani azınlığın etnik-dilsel azınlık, etnik-mezhepsel azınlık veya dinsel-dilsel azınlık olmanın bir bileşimi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla etnik, mezhepsel ve dilsel çeşitliliğin bir arada bulunduğu etnografik gruplardır. Irak'taki ulusal ve dini azınlıkların yayılım haritası, bu unsurların idari taksimler (iller) içinde bir medeni uyum ve barış içinde yaşadıklarını göstermektedir ki bu unsurların Irak'ı İdari bölümler taklit eden bölgelerde bir arada yaşama ve uyum içinde olma ihtimallerini gösterir. Yani etnik ve dini olmayan coğrafi bölgelerin kurulması, bu bölgelerin liderlerinin toplumunu farklı etnik gruplar arasındaki bir mücadele ve rekabete sebep vermeyecek şekilde yönlendirmesi gerekir. Kerkük ve diğer ihtilafli bölgeler meselesi vatan meselesidir. Yani, Irak halkının tüm bileşenlerini ilgilendiren ve ülkenin geleceğini bir bütün olarak etkileyen Irak sorunudur; ve kısmi bir sorun olarak veya bir gruptan ziyade bir grupla ilgili olarak ele alınmamalıdır.

Irak'ta federalizmin mevcut olan uygulaması, Irak halkının ihtiyacından değil, siyasi mutabakatın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, benimsenmesi gereken federalizm biçiminin uygulanmasına ilişkin anayasal hükümlerde eksiklik ve açıklık bulunduğundan, yetkili makamların federalizmin doğru uygulanmasını sağlamak için bazı öneriler sunmak gerekmektedir. Buna göre: Irak'taki yetkililer, federalizm ve kurumlarının Irak'ta ulusal birliği garanti altına alacak şekilde düzgün bir şekilde uygulanmasını sağlamak için bazı anayasa metinlerinde değişiklik yapmak üzere çalışmaya başlamalıdır. Irak'ta azınlıklar açısından zengin çeşitlilik içeren ve tartışılan alanları oluşturan ve ülkeyi gelecekte bir iç savaşa sürükleyebilecek açık bir Arap-Kürt çatışmasına konu olan ihtilafli bölgelerin iç sınırları sorunu mutlaka çözümlenmelidir. Böylece incelenen

gruplara, Arap ve Kürtler arasındaki çatışmadan uzak kalmalarını sağlayacak şekilde kendi bölgelerini oluşturma hakkı verilecektir. Burada çözüm federal devlet düzeyinde sunulmaktadır. Çözümüne ulaşamadığı takdirde ihtilafli bölgelere, çatışmadan uzak durmalarını sağlayacak ve kendi işlerini yönetme hakkını güvence altına alacak şekilde kendi bölgelerini oluşturma hakkı verilmeli, bu da onların ayrılma arzularını destekleme anlamına gelmemelidir. Öz-yönetim burada federal devlet düzeyinin altında sunulması anlamına gelmektedir. Üstelik, herhangi bir azınlık sorununun çözümü için alınacak önlemin gerçekçi bir çözüm olması gerekmektedir. Yani sunulan çözüm uygun olmalı, idealizmden ve soyutlamadan olabildiğince uzak olmalı, kısacası sahada uygulama imkânı olmalıdır.

Kaynakça

- Abboud**, Zuhair Kazım. (2000). **Şebekler Genel Bakış**. Al-Rafid Vakfı.
- Abd Muhalhel**, Naim. (2013). **Mandeizm:Beyaz cüppeli Irak**. Yayın ve Dağıtım için Dar Mezopotamya.
- Abdel-Hamid**, Muhammad Sami. (1985.). **Uluslararası Kamu Hukukunun Temelleri** (3. bs.). (1. Cilt). Üniversite Kültür Vakfı.
- Abdel-Jabbar**, Faleh (2006). **Savaş sonrası Irak'ta sivil toplum** (Heba Qablan çev.). Stratejik Araştırmalar Enstitüsü .
- Abdul Amir**, Sahar Harbi. (Aralık 2020). **Irak toplumu ve federalizmin karmaşıklıkları**. *Irak Siyaset Bilimi Dergisi* (3), 1-18.
- Al Ani**, Taha. (12 Haziran 2020). *Afrika kökenli Iraklılar: Afro-Iraklıların hikayesi ve en belirgin sorunları hakkında bilgi edinmek ister misiniz?*. **Al-Jazeera**, <https://124.im/rRdKfP>
- Al Khayoun**, Rashid. (2007). **Irak'ta Dinler ve Mezhepler** (2. bs.). Al-Jamal yayınları.
- Al Khayoun**, Rashid. (Haziran 2011). **Mezhepçiliğe karşı: Nisan 2003'ten sonra Irak tartışması** (2. bs.). Yayıncı Madarik.

- Al Mamouri**, Nebras. (Temmuz 2008). Yeni Irak'ta azınlıkların gerçekliği. **Al-Hiwar Al-Motaddin Dergisi** (2347). <https://m.ahewar.org/s.asp?aid=141354&r=0&cid=0&u=&i=2235&q=>
- Al-Bazzaz**, Abd al-Rahman. (1960). **Birleşik devlet ve federal devlet** (3. bs.). Dar Al-Qalam.
- Al-Faili**, Ahmed Nasser. (2006). *Geçmişle günümüz arasındaki Faili Kürtler*. Şafak Kültür ve Bilgi Vakfı
- Al-Hadithi**, Taha Hammadi. (1979). **Irak'ta Çingeneler (Ghajar) ve Al-Qarj: Uygulamalı Sosyal Coğrafyada Karşılaştırmalı Bir Çalışma**. Musul Üniversitesi Yayınları .
- Al-Haidar**, Nizar Yasser. (Temmuz 2007). Iraklı Azınlıkların Gerçeği, *Al-Hiwar Al-Motaddin Dergisi* (3077). <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=223971>
- Al-Hamdani**, Qahtan Ahmed Suleiman. (28 Şubat 2009). Irak'taki federalizm anayasa ile pratik uygulama arasında. **Arap Gelecek Dergisi** 31 (360), 25 – 47.
- Al-Jeddah**, Raad. (2004). **Irak'taki Anayasal Gelişmeler**. Bayt Alhikmah .
- Al-Marhej**, Hiyam Ali. (2022). **Irak'taki azınlıklar:Temsil sorunu**. El-Bayan Araştırma ve Planlama Merkezi. https://www.researchgate.net/publication/376645504_alaqlyat_alraqyt_mshklt_atmthyl
- Al-Qadiri**, Raad. (2022). **Federalizm ve Irak'ın anayasal ikilemi**. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-02/2021-02-05-iraq-federalism-arabic-alkadiri.pdf.pdf>
- Al-Shawi**, Munther. (1981). **Anayasa Hukuku: Devlet Teorisi**. Dar Al-Qadisiyah Matbaası
- Al-Shukri**, Ali Youssef, Al-Nasiri, Muhammad Ali & Al-Taie, Mahmoud . (2008). **Irak Anayasası Üzerine Çalışmalar**. Afak Irak Çalışmaları ve Araştırmaları Vakfı.

- Al-Sukini, Hussein Azab.** (2009). **Irak Anayasasında Tartışılabilir Konular: Karşılaştırmalı Bir Çalışma ve Siyasi Vizyon Anayasasının Değiştirilmesi.** Al-Ghadeer Basın .
- Anderson, Liam & Stansfield, Garrett.** (2009). *Kerkük'te Kriz: Çatışma ve Uzlaşmanın Etnopolitiği* (Abdul-İlah Al-Nuaimi çev.). Irak Çalışmaları Yayıncılık . (Orijinal çalışma 2009'te yayınlandı)
- Atiyatullah, Ahmed.** (1968). **Siyasi Sözlük** (3.bs.). Dar Al-Nahda Al-Arabiya.
- Aziz, Fawzia Khuda Karim.** (Haziran - Eylül 2010). **Irak'ta anayasal temeller ile siyasi ve ekonomik gerçeklik arasındaki federalizm.** *Arap Araştırmacı Dergisi* 2(9-10). 145 – 160 .
- Birleşmiş Milletler.** (1992), **Etnik, Dinsel ve Dinsel Azınlıkların Üyelerinin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi,** (No.47/135). BM Genel Kurulu
- CIA,** (1978). Erişim Linki: <https://reliefweb.int/map/iraq/iraq-distribution-religious-and-ethnic-groups>
- Derviş, Abdul Rahman Karim.** (10 Ekim 2010). Kakai, Irak kuzey bölgesinde ve İran'ın. *El-Mesbar Araştırma Merkezi.* <https://124.im/o5wH>
- Federasyonlar Forumu.** *Federal Seçenekler ve Çeşitliliği Uzlaştırmanın Diğer Yolları* (Nour Al-Asaad ve Natalie Suleiman çev.). Federal Birlikler Forumu, Ottawa – Kanada. <https://www.forumfed.org/pubs/FederalOptionsandOtherMeansofAccommodatingDiversity-Arabic-Arabe.pdf>
- Group Rights Minority MGR Raporu.** Kasım 2011. *2003'ten bu yana Irak'taki azınlık grupları* (Abdul-İlah Al-Naimi çev.). <https://minorityrights.org/app/uploads/2023/12/download-414-assimilation-exodus-eradication-iraqs-minority-communities-since-2003-arabic-edition.pdf>
- Hadid, Muhammed.** (2016). **Anılarım: Irak'ta demokrasi mücadelesi.** Dar Alsaqi .
- Hasbak, Şakir.** (1973). **Kuzey Irak: İnsan doğası üzerine bir çalışma.** Şefik Basın.

- Kabbani, Halid.** (1981). **Ademi merkezîyetçilik ve Lübnan'daki uygulaması sorunu** . Owaidat Yayıncılık ve Basım.
- Maho, Arşad Hamad .** (2012). **İngiliz gezgin kitaplarındaki Ezidiler.** Mokryani Araştırma ve Yayın Vakfı.
- Matar, Selim.** (2003). **Kimlik Tartışması.** Arap Çalışmaları ve Yayıncılık Vakfı.
- Mawlood, Muhammed Omar.** (2003). **Federalizm ve Irak'ta Uygulama İmkani.** Mokryani Araştırma ve Yayıncılık Vakfı .
- Murad, Ali Abbas.** (2008). Bölgesel federalizm ve Irak'ta uygulanmasının sorunları. **Siyaset Bilimi Dergisi** (36), 180-180.
- Mustafa, Hamza.** (02:54 - 20 Kasım 2014). Irak'taki azınlıklar...ve bileşen devletin başlangıcı . **Şarkul Avsat Gazetesi.** <https://124.im/9wVn>
- Nusrat Allah, Hamad Al-Husayni.** (1998). **Munzum'un Hayatı ve Etkilerinin Açıklaması ve Kurratü'l-Ayn Yayını** . Baha'i İlim Vakfı .
- Omer, Shorish Hassan.** (2018). **Irak'taki federal sistemin özellikleri: karşılaştırmalı analitik bir çalışma.** Arap Yayıncılık ve Dağıtım Merkezi.
- Polk, William.** (2006). **Irak'ı anlamak için: Irak tarihinin geçmiş ve şimdiki tam yolu** (Abdul Hay Yahya Zaloum tarafından sunuldu). Arap Çalışmaları ve Yayıncılık Enstitüsü . (Orijinal çalışma 2005'te yayınlandı)
- Pranty, Dan.** (2010). **Federalizm Irak'ta İstikrara Yardımcı Olur mu? Deneyler Federalizm.** (2. bs.). Afaq Irak Araştırmaları Vakfı .
- Qasimia, Khairiah .** (2015). **Arap Ülkelerindeki Yahudiler.** Arap Birliği Araştırmaları Merkezi.
- Saatçi, Subhi.** (2010). **Irak'taki Türkmen kebileleri ve aşiretleri ve bunların yerleşmeleri.** Fuzûlî Matbaası.
- Salloum, Saad.** (2013). **Irak'taki azınlıklar.** Masarat Kültürel Gelişim Vakfı.
- Salloum, Saad.** (2015). **Irak: Mevcut Dönüşümlerin Işığında Çoğulculuk ve Vatandaşlığın Geleceği.** Ayman Abdel Muta'da, *Arap Bölgesinde*

Vatandaşlık ve Toplumsal Bileşenler (s.s. 107-133). Arap Forum For alternatives AFA ve HIVOS

Simons, Geoff L. (2004). Geleceğin Irak'ı: Orta Doğu'yu Yeniden Şekillendirmede Amerikan Politikası (Saeid Al-Azm çev.). Dar Al-Saqi . (Orijinal çalışma 1 Ağustos 2003'te yayınlandı).

Slugt, Marion Farouk & Slugt, Peter. (2003). Devrimden diktatörlüğe:1958'den bu yana Irak (Malik Tabarasi çev.). Al-Jamal Yayınları. (Orijinal çalışma 1986'te yayınlandı).

Sousse, Ahmed. (1990). Tarihte Araplar ve Yahudiler (2. bs.). Al Arabi Reklamcılık ve Yayıncılık.

Stansfield, Gareth & Abdulrazak, Hassan .(2003). Irak'a Yönelik Olası Siyasi Düzenlemelere İlişkin Bir Araştırma . (Celine Oclair'te ed.), **Savaş Sonrası Irak İçin Anayasal Seçenekler** (s.s. 17 - 30) . Federal Birlikler Forumu, Ottawa, Kanada . <https://www.forumfed.org/libdocs/Iraq-2005/ConstitutionalOptionsforPostWarIraq2003-Arabic-Arabe.pdf>

Talabani, Nureddin. (1999). Kerkük Bölgesi ve Ulusal Gerçekçi Bir Şekilde Değiştirme Girişimleri (2. bs.) . Yayıncılık ve Dağıtım için Dar Al-Hekma.

Watts, Ronald. (2006). Federal Systems (özel baskı) (Ghali Barhouma, Maha Bustami ve Mia Takla çev.). Federal Birlikler Forumu, Ottawa, Kanada. (Orijinal çalışma 1999 'te yayınlandı) .

Yako, Mona Youkhana. (2010). Uluslararası kamu hukukunda vatandaşlık hakları: siyasi-hukuksal bir çalışma. Hukuk Kitapları Evi.

||Beyan ve Açıklamalar/Disclosure Statements ||

1. Bu çalışmanın yazarı, **Bilgi Dergisi**'nce beyan edilen araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu beyan etmektedir (The author confirms that his work complies with the principles of research and publication ethics announced by **Bilgi**).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir ve araştırmadan herhangi bir üçüncü şahıs/kurumun etkilenebileceğine dair bildirim bulunmamaktadır (No potential conflict of interest and the research's effects on any person/institution was reported by the author).
3. Makalenin tamamının Wassan Theab Muner Janabi tarafından kaleme alınmış olduğu bildirilmiş ve ilave bir teşekkür konusu belirtilmemiştir (It was reported that the article was written by Wassan Theab Muner Janabi, as no additional acknowledgement has been made).

Extended Abstract

The Role of Minorities in Iraq's Governance Within the Scope of the Federal System in the 2005 Constitution

Wassan Theab Muner Janabi

The 2005 Iraqi Constitution was introduced with the aim of rectifying earlier political errors through the principle of federalism. However, the constitution's ambiguity in defining the specific form of federalism - whether ethnic, sectarian, or geographical - has created challenges. This study explores the involvement of Iraqi minorities in governance under the federal system, aiming to rectify imbalances in political participation and emphasize shared values among societal groups. Although federalism was intended to foster political inclusivity, the lack of clarity in its implementation has impeded efforts to establish a unified society. Acknowledging minority groups is crucial for ensuring comprehensive decision-making in a diverse society like Iraq. Resolving issues related to diversity is vital for national unity, as federalism alone may not be adequate. The establishment of regions

based on non-ethnic criteria could promote integration and reduce conflicts. It is essential to address disputes over contested areas, such as Kirkuk, and clarify the nature of federalism to promote effective governance and national harmony. Amendments to the constitution should prioritize balancing societal segments and averting potential civil strife while adhering to a pragmatic and tailored approach to governance.